



**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ  
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ  
ΤΜΗΜΑ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

**Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών  
«Διακυβέρνηση, Ανάπτυξη και Ασφάλεια στη Μεσόγειο»**

**Η εικόνα του πρόσφυγα και του μετανάστη όπως αποτυπώνεται στα σχολικά εγχειρίδια της Νεότερης Ιστορίας.**

**The image of the refugee and the immigrant as depicted in the textbooks of Modern History.**



Καταυλισμός προσγύγων μετά την τουρκική εισβολή:  
Φωτ. Αρχείο γραφείου τύπου και Πληροφοριών της Κυπριακής Δημοκρατίας.

**Διπλωματική εργασία: Αντιμισιάρης Μιχάλης: Α.Μ: 4332020001**

**Επιβλέπων καθηγητής:**

**Ντάλης Σωτήρης: Καθηγητής ΤΜΣ Πανεπιστημίου Αιγαίου**

**Μέλη Επιτροπής:**

**Μαρίς Γεώργιος: Καθηγητής, ΤΜΣ Πανεπιστημίου Αιγαίου**

**Κεφαλά Βιβή: Καθηγήτρια ΤΜΣ Πανεπιστημίου Αιγαίου**

**Ρόδος Ιανουάριος 2022**

## **ΔΗΛΩΣΗ ΜΗ ΛΟΓΟΚΛΟΠΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΛΗΨΗ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗΣ ΕΥΘΥΝΗΣ**

*«Η εργασία που παραδίδω είναι αποτέλεσμα πρωτότυπης έρευνας και δεν χρησιμοποιώ πνευματική ιδιοκτησία τρίτων χωρίς αναφορές. Αναλαμβάνω όλες τις νόμιμες και διοικητικές συνέπειες που δύναμαι να αντιμετωπίσω σε περίπτωση που η εργασία μου αποδειχθεί ότι αποτελεί προϊόν λογοκλοπής, σύμφωνα με τον Κανονισμό του Ιδρύματος.»*

## Περίληψη

Η παρούσα εργασία καταγράφει και αναλύει τα θέματα τα οποία σχετίζονται με την εικόνα του πρόσφυγα και του μετανάστη στα σχολικά εγχειρίδια της Νεότερης Ιστορίας, της Στ' Δημοτικού, της Γ' Γυμνασίου, της Γ' Λυκείου- Γενικής Παιδείας και Ομάδας Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Επιστημών. Η εργασία αποτελεί ανάλυση περιεχομένου των παραπάνω εγχειριδίων. Η ανάλυση του περιεχομένου χαρακτηρίζεται από το γεγονός ότι οι αναλυόμενες ενότητες δεν είναι συνήθως λέξεις, αλλά έννοιες: εντάσσονται σ' αυτήν την κατηγορία δύο λέξεις συνώνυμες ή δυο λέξεις διαφορετικές, με την ίδια όμως σημασία. Εξ' άλλου, πολύ συχνά, οι χρησιμοποιούμενες ενότητες αποτελούνται από θέματα ή από ολόκληρες φράσεις του κειμένου. Το πρώτο μέρος της εργασίας αναφέρεται στα Αναλυτικά Προγράμματα και τα σχολικά εγχειρίδια και ειδικότερα στη θέση που κατέχει η Νεότερη Ιστορία στα περιεχόμενά τους και στη συνέχεια τίθενται ερευνητικά ερωτήματα και προσδιορίζεται το πλαίσιο της έρευνας και τα ερευνητικά εργαλεία. Στο δεύτερο μέρος της εργασίας αρχικά επιχειρείται η γνωριμία με τα σχολικά εγχειρίδια της Νεότερης Ιστορίας. Στο τρίτο μέρος της εργασίας διατυπώνουμε τα συμπεράσματα τα οποία προέκυψαν από την ανάλυση περιεχομένου των σχολικών εγχειριδίων καθώς και προτάσεις για την προσφορά του μαθήματος με στόχο την ανάδειξη των θεμάτων τα οποία σχετίζονται με την εικόνα του πρόσφυγα και του μετανάστη. Θεωρούμε ότι τα ερωτήματα και τα αποτελέσματα από την ποιοτική ανάλυση των σχολικών εγχειριδίων της Νεότερης Ιστορίας θα αποβούν χρήσιμα για τους εκπαιδευτικούς που καλούνται να προσεγγίσουν τα περιεχόμενά τους και να δώσουν ερεθίσματα για μελλοντικές έρευνες.

## Summary

The present work records and analyzes the issues related to the image of the refugee and the immigrant in the textbooks of Modern History, 6th grade, 3rd Gymnasium, DG Lyceum-General Education and Direction as well as the textbook, Elements of Greek History and Culture which is material for the education of immigrants. The work is a content analysis of the above manuals. Content analysis is a method that is less about the style of the text and more about the ideas expressed. Differentiation is artificial because words express ideas and meanings. Content analysis is characterized by the fact that the analyzed sections are not usually words, but concepts: two words that are synonymous or two different words, but with the same meaning, fall into this category. On the other hand, very often, the sections used consist of topics or whole phrases of the text. The first part of the work refers to the Curricula and textbooks and in particular to the place that Modern History holds in their contents and then research questions are asked and the research framework and research tools are identified. In the second part, the work first attempts to get acquainted with the textbooks of Modern History. In the third part of our work we formulate the conclusions that emerged from the analysis of the content of the textbooks as well as suggestions for the course offer in order to highlight the issues related to the image of the refugee and the

immigrant. We believe that the questions and the results from the qualitative analysis of the textbooks of Modern History will be useful for the teachers who are called to approach their contents and to give stimuli for future research.

## ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη.....	3
Περιεχόμενα.....	5
Ευχαριστίες.....	8
Εισαγωγή.....	9
<b>ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ</b>	
<b>Κεφάλαιο 1<sup>ο</sup></b>	
<b>Αναλυτικά Προγράμματα και σχολικά εγχειρίδια</b>	
1.1. Αναλυτικά Προγράμματα .....	11
1.2. Σχολικά εγχειρίδια.....	12
1.3. Δομή των σχολικών εγχειριδίων της Ιστορίας.....	14
1.4. Στοχοθεσία του Αναλυτικού Προγράμματος της Ιστορίας.....	16
<b>Κεφάλαιο 2<sup>ο</sup></b>	
<b>Γνωριμία με τα σχολικά εγχειρίδια της Νεότερης Ιστορίας</b>	
2.1. Γνωριμία με το σχολικό εγχειρίδιο της ΣΤ΄ Δημοτικού «Ιστορία του νεότερου και του σύγχρονου κόσμου».....	19
2.2. Γνωριμία με το σχολικό εγχειρίδιο της Γ΄ Γυμνασίου «Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία».....	22
2.3. Γνωριμία με το σχολικό εγχειρίδιο της Γ΄ Λυκείου, & Δ΄ Εσπερινού Λυκείου «Ιστορία του Νεότερου και του σύγχρονου κόσμου (από το 1815 έως σήμερα) Γενικής Παιδείας.....	26
2.4. Γνωριμία με το σχολικό εγχειρίδιο της Γ΄ Λυκείου, «Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας», Γ΄ Γενικού Λυκείου- Ομάδας Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών.....	27
<b>ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ</b>	
<b>Κεφάλαιο 3<sup>ο</sup></b>	
<b>Έρευνα των σχολικών εγχειριδίων της Νεότερης Ιστορίας</b>	
3.1. Σκοπός της έρευνας – Προσδιορισμός του θέματος.....	29
3.2. Μεθοδολογία της έρευνας.....	30
3.3.Υποθέσεις εργασίας.....	33
<b>Κεφάλαιο 4<sup>ο</sup></b>	
4.1. Παρουσίαση των ευρημάτων της ανάλυσης του σχολικού εγχειριδίου της ΣΤ΄ Δημοτικού «Ιστορία του νεότερου και του σύγχρονου κόσμου».....	34
4.2. Παρουσίαση των ευρημάτων της ανάλυσης του σχολικού εγχειριδίου της Γ΄ Γυμνασίου «Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία».....	37
4.3. Παρουσίαση των ευρημάτων της ανάλυσης του σχολικού εγχειριδίου της Γ΄ Λυκείου, & Δ΄ Εσπερινού Λυκείου «Ιστορία του Νεότερου και του σύγχρονου κόσμου (από το 1815 έως σήμερα) Γενικής Παιδείας.....	40
4.4. Παρουσίαση των ευρημάτων της ανάλυσης του σχολικού εγχειριδίου της Γ΄ Λυκείου «Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας», Γ΄ Γενικού Λυκείου- Ομάδας Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών.....	45

## **Κεφάλαιο 5<sup>ο</sup>**

### **Η εικόνα του πρόσφυγα και του μετανάστη μέσα από το εικονιστικό υλικό των σχολικών εγχειριδίων της Νεότερης Ιστορίας**

5.1 Γενικά για την εικονογράφηση.....	55
5.2. Η εικονογράφηση των σχολικών εγχειριδίων της Ιστορίας.....	57
5.3. Η εικόνα του πρόσφυγα και του μετανάστη μέσα από την εικονογράφηση του σχολικού εγχειριδίου της ΣΤ΄ Δημοτικού «Ιστορία του νεότερου και του σύγχρονου κόσμου.....	59
5.4. Η εικόνα του πρόσφυγα και του μετανάστη μέσα από την εικονογράφηση του σχολικού εγχειριδίου της Γ΄ Γυμνασίου «Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία».....	66
5.5. Η εικόνα του πρόσφυγα και του μετανάστη μέσα από την εικονογράφηση του σχολικού εγχειριδίου της Γ΄ Λυκείου & Δ΄ Εσπερινού Λυκείου «Ιστορία του Νεότερου και του σύγχρονου κόσμου (από το 1815 έως σήμερα) Γενικής Παιδείας.....	69
5.6. Η εικόνα του πρόσφυγα και του μετανάστη μέσα από την εικονογράφηση του σχολικού εγχειριδίου της Γ΄ Λυκείου «Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας», Γ΄ Γενικού Λυκείου- Ομάδας Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών.....	71
5.7. Συνοπτική παρουσίαση ευρημάτων από την ανάλυση του υλικού των εικόνων όπου αποτυπώνονται εικόνες του πρόσφυγα και του μετανάστη.....	78

## **Κεφάλαιο 6<sup>ο</sup>**

Συνοπτική παρουσίαση ευρημάτων από την ανάλυση των σχολικών εγχειριδίων.....	84
--	----

<b>Συμπεράσματα- Προτάσεις.....</b>	<b>89</b>
-------------------------------------	-----------

<b>Πηγές-Βιβλιογραφία.....</b>	<b>96</b>
--------------------------------	-----------

## **Παράρτημα**

### **ΣΤ΄ Δημοτικού**

1. Στους μικρούς μας φίλους, μαθητές της ΣΤ΄ Δημοτικού.....	100
2. Σημείωμα.....	101
3. Οι πηγές αφηγούνται.....	102
4. Ματιά στο παρελθόν.....	103

### **Γ΄ Γυμνασίου**

1. Εισαγωγικό Σημείωμα.....	104
2. Αντιπροσωπευτική πηγή «Ο αγώνας των προσφύγων να ριζώσουν στην Ελλάδα».....	105
3. Ασκήσεις- Δραστηριότητες.....	106

### **Γ΄ Λυκείου - Γενικής Παιδείας**

1. Πρόλογος.....	106
2. Πηγές του εικονογραφικού υλικού.....	107
3. Εισαγωγικό Κείμενο.....	107

4. Αντιπροσωπευτικό δείγμα εικονιστικού υλικού.....	109
<b>5. Ιστορικές Πηγές.....</b>	<b>110</b>
<b>Γ΄ Λυκείου – Ομάδας Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών</b>	
1. Εισαγωγικό κείμενο της ενότητας «Πρόσφυγες στην Ελλάδα κατά τον 19 <sup>ο</sup> αιώνα.....	112
2. Ιστορική πηγή .....	113
3. «Επιστολή προσφύγων από τις Κυδωνιές και τα Μοσχονήσια προς το Βουλευτικό.....	113

## Ευχαριστίες

Ολοκληρώνοντας αυτή την ερευνητική εργασία αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω τον καθηγητή του τμήματος Μεσογειακών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αιγαίου, κ. Ντάλη Σωτήρη, επιβλέποντα της Διπλωματικής εργασίας για τις συζητήσεις και γόνιμες παρατηρήσεις σχετικές με την οριοθέτηση του θέματος και την προσέγγιση των θεμάτων που αφορούν τους πρόσφυγες και τους μετανάστες στα σχολικά εγχειρίδια της Νεότερης Ιστορίας. Επίσης ευχαριστώ θερμά τον κ. Μαρή Γεώργιο, καθηγητή του Τμήματος Μεσογειακών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αιγαίου, και την κ. Βιβή Κεφαλά, καθηγήτρια του Τμήματος Μεσογειακών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αιγαίου,



## Εισαγωγή

Το σχολείο, όπως είναι γνωστό, μεταδίδει γνώσεις στους μαθητές και τους προετοιμάζει για την κοινωνικοποίηση και την ένταξή τους στο κοινωνικό σύνολο. Παράλληλα διαμορφώνει την προσωπικότητά τους και τους παρέχει εφόδια για την ιδεολογική τους ενσωμάτωση στην κοινωνία. Μέσα από τις διαδικασίες της αγωγής εξοικειώνει τους μαθητές με στοιχεία τα οποία σχετίζονται με αξίες, κανόνες, αντιλήψεις και πρακτικές οι οποίες συμβάλλουν στην ένταξή τους στο κοινωνικό σύνολο. Τα σχολικά εγχειρίδια είναι μέσα διδασκαλίας με μορφή βιβλίου, που χρησιμοποιείται από τον εκπαιδευτικό και τους μαθητές ενός σχολείου και ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις του Αναλυτικού Προγράμματος. Ο ρόλος του σχολικού εγχειριδίου στο πλαίσιο της διδασκαλίας είναι κεντρικός. Από ερευνητικά δεδομένα προκύπτει ότι ο χρόνος της ενασχόλησης των μαθητών με το σχολικό εγχειρίδιο είναι καθαυτός μεγαλύτερος από το χρόνο των διαπροσωπικών σχέσεων των μαθητών με τον εκπαιδευτικό. Από την άλλη πλευρά, από σχετικές έρευνες προκύπτει ότι οι εκπαιδευτικοί χρησιμοποιούν το σχολικό εγχειρίδιο ως βασικό στήριγμα δόμησης της διδασκαλίας τους. Λόγω του σημαντικού ρόλου που παίζουν τα σχολικά και τα διδακτικά εγχειρίδια ειδικότερα, στο γνωσιακό περιεχόμενο της διδασκαλίας, στη μορφή της διδασκαλίας, στη διαδικασία της μάθησης και στην ιδεολογική κοινωνικοποίηση (στάσεις, αξίες, ιδεολογία κτλ.) των μαθητών, αποτελούν τις τελευταίες δεκαετίες αντικείμενο συστηματικής μελέτης μεμονωμένων ερευνητών, ειδικών ιδρυμάτων, όπως το Georg Eckert, αλλά και διεθνών οργανισμών, όπως είναι η Unesco<sup>1</sup>.

Η παρούσα εργασία καταγράφει και αναλύει τα θέματα τα οποία σχετίζονται με την εικόνα του πρόσφυγα και του μετανάστη στα σχολικά εγχειρίδια της Νεότερης Ιστορίας, της Στ' Δημοτικού, της Γ' Γυμνασίου, της Γ' Λυκείου- Γενικής Παιδείας και Ομάδας Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών. Η εργασία αφορά την ανάλυση περιεχόμενου των παραπάνω σχολικών εγχειριδίων. Η ανάλυση περιεχομένου είναι μια μέθοδος η οποία αφορά λιγότερο το ύφος του κειμένου και περισσότερο τις εκφραζόμενες ιδέες.

Το πρώτο μέρος της εργασίας αναφέρεται στα Αναλυτικά Προγράμματα και τα σχολικά εγχειρίδια και ειδικότερα στη θέση που κατέχει η Ιστορία στα περιεχόμενά τους και στη συνέχεια τίθενται ερευνητικά ερωτήματα και προσδιορίζεται το πλαίσιο της έρευνας και τα ερευνητικά εργαλεία. Επίσης διατυπώσαμε

---

<sup>1</sup>Καψάλης, Α, Χαραλάμπους, Δ.(1995). *Σχολικά εγχειρίδια- Θεσμική Εξέλιξη και Σύγχρονη Προβληματική*, Αθήνα: Έκφραση, σ. 201-223· Μπονίδης, Κ. (2004), *Η Έρευνα στα Σχολικά Εγχειρίδια*. Αθήνα: Μεταίχμιο, σ.17-31., Κουλουμπαρίτση, Α. (2003). *Η Κατανόηση στο Αναλυτικό Πρόγραμμα, τα Σχολικά Βιβλία και τη Διδακτική Πράξη: Συστημική Συσχέτιση και Αξιολόγηση*. Αθήνα: Γρηγόρης, 113-117.

υποθέσεις εργασίας για την παρουσία της μετανάστευσης καθώς και για τους λόγους για τους οποίους οι άνθρωποι μεταναστεύουν, για τη μετανάστευση που παρουσίασε αυξητικές τάσεις τον 19ο αιώνα με προορισμό, συνήθως, τις πλούσιες ελληνικές παροικίες του εξωτερικού καθώς και με τη ζήτηση εργατικών χεριών στις ΗΠΑ για την παρουσία των προσφύγων μετά τον Μικρασιατικό πόλεμο και κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου. Επίσης άλλες υποθέσεις εργασίας αναφέρονται στις δυσκολίες εγκατάστασης, υγειονομικής περίθαλψης, εύρεσης εργασίας, παροχής βοήθειας καθώς και για θέματα τα οποία αναφέρονται στη σύγχρονη μετανάστευση και στο προσφυγικό ζήτημα. Στο δεύτερο μέρος η εργασία αρχικά επιχειρεί τη γνωριμία με τα σχολικά εγχειρίδια της Νεότερης Ιστορίας. Εστίασαμε στα περιεχόμενα και την παρουσία των θεμάτων με αναφορές στην εικόνα του πρόσφυγα και του μετανάστη και αναλύσαμε το πλαίσιο των περιεχομένων τους. Επίσης διατυπώνουμε τα συμπεράσματα τα οποία προέκυψαν από την ανάλυση περιεχομένου των σχολικών εγχειριδίων της Νεότερης Ιστορίας καθώς και προτάσεις για την προσφορά του μαθήματος με στόχο την ανάδειξη των θεμάτων τα οποία σχετίζονται με τους πρόσφυγες και τους μετανάστες. Θεωρούμε ότι τα ερωτήματα και τα αποτελέσματα από την ποιοτική ανάλυση των σχολικών εγχειριδίων Ιστορίας θα αποβούν χρήσιμα για τους εκπαιδευτικούς που καλούνται να προσεγγίσουν τα περιεχόμενά τους και να δώσουν ερεθίσματα για μελλοντικές έρευνες. Στο τρίτο μέρος της εργασίας μας παρουσιάζουμε τα ευρήματα τα οποία προέκυψαν από την ανάλυση του εικονιστικού υλικού το οποίο συνοδεύει τα σχολικά εγχειρίδια της Ιστορίας. Αρχικά παρουσιάζονται τα ευρήματα από το βιβλίο της Νεότερης Ιστορίας της ΣΤ΄ Δημοτικού, στη συνέχεια του βιβλίου της Γ΄ Γυμνασίου, και της Γ΄ Λυκείου Γενικής Παιδείας και Ομάδας Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών. Στο τέταρτο μέρος παρουσιάζουμε τα Συμπεράσματα από την έρευνα των σχολικών εγχειριδίων της Νεότερης Ιστορίας και εστιάζουμε στις αναφορές για τους πρόσφυγες και τους μετανάστες οι οποίες περιλαμβάνονται στα περιεχόμενα των βιβλίων και ειδικότερα στα αίτια που ανάγκαζαν τους ανθρώπους να μεταναστεύουν ανά χρονική περίοδο. Επίσης διατυπώσαμε συμπεράσματα σχετικά με τα θέματα τα οποία σχετίζονται με τους πρόσφυγες, τις δυσκολίες που αντιμετώπισαν στους τόπους της νέας τους πατρίδας και διατυπώνονται προτάσεις για την αξιοποίηση κατά την προσφορά των θεμάτων επεξεργασίας.

# ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

## Κεφάλαιο 1<sup>ο</sup>

### Αναλυτικά Προγράμματα και σχολικά εγχειρίδια

#### 1.1. Αναλυτικά Προγράμματα

Τα Αναλυτικά Προγράμματα και τα σχολικά εγχειρίδια σχεδιάζονται από κεντρικά ελεγχόμενους φορείς (Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Υπουργείο Παιδείας) και αποτελούν την επίσημη έκφραση της κοινωνίας. Ο ρόλος του κράτους και γενικότερα της Εκπαίδευσης είναι κυρίαρχος. Στο άρθρο 16 του ελληνικού Συντάγματος αναφέρεται ότι η παιδεία είναι υποχρέωση και βασική αποστολή του κράτους και δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στην ανάπτυξη και τη διατήρηση της ελληνικής ταυτότητας και κληρονομιάς<sup>2</sup>. Στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής ενοποίησης, η παιδεία έχει σημαντικό ρόλο στην καλύτερη προετοιμασία των νέων απέναντι στη νέα πραγματικότητα. Το σχολείο θα προσφέρει τις απαραίτητες γνώσεις στο μαθητή για τους ευρωπαϊκούς θεσμούς, τη δομή και τη λειτουργία τους, την ιστορία και τον πολιτισμό των ευρωπαϊκών λαών. Επίσης θα καλλιεργεί αξίες που βοηθούν στην αντιμετώπιση του ρατσισμού και του εθνικισμού, και αναπτύσσουν τη διάθεση για συνεργασία (σεβασμός του διαφορετικού, διάλογος, ισότητα), θα ενισχύει πρωτοβουλίες συνεργασίας με μαθητές άλλων κρατών, είτε εξ αποστάσεως, με τη χρήση της τεχνολογίας, είτε με ανταλλαγές επισκέψεων, με στόχο την ανταλλαγή ιδεών, την ανάληψη κοινής δράσης, την προβολή του πολιτισμού, θα βελτιώνει το μορφωτικό επίπεδο των μαθητών και να τους προσφέρει τα κατάλληλα εφόδια που θα τους βοηθήσουν να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις όχι μόνο σε εθνικό αλλά και σε ευρωπαϊκό επίπεδο (γλωσσομάθεια, νέες τεχνολογίες). Είναι σημαντικό να οδηγήσει τους μαθητές στην εξοικείωση με την παράδοση και τον πολιτισμό μας, προκειμένου να συνειδητοποιήσουν την αξία των ιδιαίτερων πολιτιστικών χαρακτηριστικών μας, αλλά και να καταδείξει τα στοιχεία εκείνα που συνδιαμορφώνουν την κοινή ευρωπαϊκή παράδοση.

Με τον όρο *Πρόγραμμα* εννοούμε ένα συγκεκριμένο και ολοκληρωμένο σχέδιο με προκαθορισμένους σκοπούς, με σχεδιασμένες ενέργειες και διαδικασίες, οι οποίες υλοποιούνται μέσα σε ένα καθορισμένο χρονοδιάγραμμα. Ένας γενικός ορισμός του Αναλυτικού Προγράμματος οποιασδήποτε μορφής θα μπορούσε να είναι ο εξής: ένα Αναλυτικό Πρόγραμμα είτε παραδοσιακού είτε νέου τύπου είναι το αποτέλεσμα και το προϊόν διαδικασιών σχεδιασμού και σύνταξης ενός γενικού πλαισίου μακροπρόθεσμης οργάνωσης της διδασκαλίας που γίνεται σε διάφορα επίπεδα και με διαφορετικό κατά περίπτωση βαθμό εγκυρότητας και νομιμότητας<sup>3</sup>. Στην έννοια του Αναλυτικού Προγράμματος αναφέρονται όλες οι δραστηριότητες και οι διαδικασίες οι οποίες εκβάλλουν στον μακροπρόθεσμο προγραμματισμό της διδασκαλίας. Γι' αυτό και σε πολλές περιπτώσεις ο όρος «Πρόγραμμα Διδασκαλίας» χρησιμοποιείται ως συνώνυμος του Αναλυτικού Προγράμματος<sup>4</sup>.

---

<sup>2</sup>Άρθρο 16.2. Η παιδεία αποτελεί βασική αποστολή του κράτους και έχει σκοπό την ηθική, πνευματική, επαγγελματική και φυσική αγωγή των Ελλήνων, την ανάπτυξη της εθνικής και θρησκευτικής συνείδησης και τη διάπλασή τους σε ελεύθερους και υπεύθυνους πολίτες.

<sup>3</sup> Βρεττός, Γ., Καψάλης, Α. (1999). *Αναλυτικό Πρόγραμμα- Σχεδιασμός-αξιολόγηση- αναμόρφωση*, Αθήνα. Ελληνικά Γράμματα, σ. 25.

<sup>4</sup> Βρεττός, Γ., Καψάλης, Α., όπ. π. σ. 26.

## 1.2. Τα Σχολικά εγχειρίδια

Το σχολικό εγχειρίδιο είναι ένα μέσο διδασκαλίας, με μορφή βιβλίου το οποίο χρησιμοποιείται από τους μαθητές ενός σχολείου αφού υποστεί τη διαδικασία της έγκρισης από το Υπουργείο Παιδείας. Τα σχολικά εγχειρίδια διανέμονται δωρεάν από το κράτος, εκφέρουν και την επίσημη άποψή του, αφενός μεν για τα θέματα που συνθέτουν το περιεχόμενό τους αφετέρου για τον τρόπο που αυτά προσεγγίζονται μέσω των κειμένων και των εικόνων<sup>5</sup>. Τα σχολικά εγχειρίδια διαχρονικά αποτελούν το σημαντικότερο μέσο διδασκαλίας και αποτελούν το μέσο με το οποίο επικοινωνούν οι μαθητές με το δάσκαλο. Έχουν χρησιμοποιηθεί κατά καιρούς πολλοί ορισμοί για την απόδοση της έννοιας του βιβλίου το οποίο αξιοποιείται για τη διδασκαλία στο σχολείο. Οι όροι οι οποίοι αποδίδονται είναι: βιβλία, διδακτικά βιβλία, σχολικά βιβλία, σχολικά εγχειρίδια κ.ά. Σήμερα ο επικρατέστερος όρος είναι σχολικά εγχειρίδια<sup>6</sup>.

Από τον περασμένο αιώνα τα σχολικά εγχειρίδια κατέχουν ουσιαστικό ρόλο στη διαδικασία της μάθησης αφού αποτελούν το βασικότερο κομμάτι της σχολικής πρακτικής. Στην εισηγητική έκθεση η οποία συνοδεύει τον Ν. 540/1931 «Περί σχολικών βιβλίων», αναφέρεται: «είναι πλέον ή γνωστόν ότι ουσιωδέστερος μετά του δασκάλου παράγων της προκοπής του σχολείου είναι το βιβλίο. Δι' αυτό και κάθε προσπάθεια υπέρ ανυψώσεως του σχολικού βιβλίου είναι η προσπάθεια υπέρ της ενισχύσεως του όλου έργου και της όλης αποδόσεως του σχολείου». Στη χώρα μας τα σχολικά εγχειρίδια αποτέλεσαν θέμα ευρείας συζήτησης και προβληματισμού από ειδικούς μόνο τα τελευταία χρόνια. Το πνεύμα το οποίο προσπάθησαν να εισαγάγουν τα σχολικά εγχειρίδια της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης της δεκαετίας του 1980 έδωσαν ερεθίσματα προς την κατεύθυνση της έρευνας. Παρά τις αδυναμίες οι οποίες τα χαρακτήριζαν<sup>7</sup>, όπως διαπιστώθηκε στο διάστημα που ακολούθησε, εδραιώθηκε στη συνείδηση του κοινού η άποψη ότι πράγματι η προσπάθεια αυτή καθιέρωσε μια νέα αντίληψη για τα σχολικά εγχειρίδια<sup>8</sup>. Η πρόταση του Υπουργείου Παιδείας για την καθιέρωση του πολλαπλού βιβλίου στο σχολείο έφερε ξανά στο προσκήνιο της συζήτησης τα σχολικά εγχειρίδια. Μέχρι την εποχή εκείνη για κάθε μάθημα το οποίο διδασκόταν στην Πρωτοβάθμια και τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση και αρκετές φορές καις την Τριτοβάθμια, υπήρχε ένα επίσημο βιβλίο το οποίο

---

<sup>5</sup>Μπονίδης, Κ. (2004). *Το Περιεχόμενο του Σχολικού Βιβλίου ως Αντικείμενο Έρευνας. & διαχρονική εξέταση της σχετικής έρευνας και μεθοδολογικές προσεγγίσεις*, Αθήνα: Μεταίχιμο, σ. 99.

<sup>6</sup>Καψάλης, Α., Χαραλάμπους, Δ. (1995). *Σχολικά εγχειρίδια. Θεσμική εξέλιξη και σύγχρονη προβληματική*, Αθήνα: Εκφραση, σ. 113

<sup>7</sup>Βλ. σχετικά: Προσκόλλη, Α.(1989). «Ιδεολογικό περιεχόμενο των αναγνωστικών του Δημοτικού Σχολείου», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τ. 50., Ανθογαλίδου, Θ.(1989). «Η σχολική ιδεολογία σήμερα. Ο ηγεμονικός ρόλος των αναγνωστικών του Δημοτικού Σχολείου», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τ. 46., Αναγνωστοπούλου, Δ. (1993). «Κοινωνικές αναπαραστάσεις για την οικογένεια στα βιβλία Η γλώσσα μου της Δημοτικής Εκπαίδευσης», περ. *Αντιτετράδια της Εκπαίδευσης*, τ. 34-35. Μαυρογιώργος, Γ. (1985). «Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις και τεχνοκρατικός έλεγχος: Η περίπτωση των βιβλίων του Δημοτικού Σχολείου», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τ. 21, σ. 16-35.

<sup>8</sup> Πατάκης, Σπ., (1990). *Το σχολικό βιβλίο*, Πρακτικά διημέρου, Αθήνα: Πατάκης.

εκδίδεται από τον Οργανισμό Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων (ΟΕΔΒ)<sup>9</sup> και διανέμεται στους μαθητές όλων των βαθμίδων. Με βάση το σκεπτικό ότι ο περιορισμός του μαθητή και του εκπαιδευτικού στη χρήση ενός και μόνο βιβλίου ως τη μοναδική πηγή γνώσης για το κάθε γνωστικό αντικείμενο αποδυναμώνει την καλλιέργεια της κριτικής και της δημιουργικής σκέψης καθώς και τον πλουραλισμό επιστημονικών απόψεων και διδακτικών προσεγγίσεων προχώρησε στην πρόταση για την «καθιέρωση του πολλαπλού βιβλίου»<sup>10</sup>.

Ο κοινωνικός και ο ιστορικός γραμματισμός<sup>11</sup> των μαθητών ως βασική εκπαιδευτική επιλογή του Προγράμματος Σπουδών λαμβάνει υπόψη τα δεδομένα από τις μέχρι τώρα κατευθύνσεις των κοινωνικών επιστημών στην Ελλάδα και στην Ευρώπη. Τόσο το Αναλυτικό Πρόγραμμα όσο και τα σχολικά εγχειρίδια αποτελούν τα μορφωτικά αγαθά που εκφράζουν το σκοπό της αγωγής και τα μέσα με τα οποία επιδιώκεται η επίτευξη του σκοπού αυτού<sup>12</sup>. Τα σχολικά εγχειρίδια είναι επιφορτισμένα με το καθήκον να μεταφέρουν στην τάξη και να μετατρέψουν σε πράξη το Αναλυτικό Πρόγραμμα. Το σχολικό εγχειρίδιο είναι ο συνδετικός κρίκος των δασκάλων και των μαθητών με το Αναλυτικό Πρόγραμμα και το μέσον μέσα από το οποίο αυτό (το Αναλυτικό Πρόγραμμα) περνά στη σχολική πρακτική. Συνεπώς είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με αυτό, αφού υλοποιεί τους στόχους και τους σκοπούς που θέτει το Αναλυτικό Πρόγραμμα για κάθε γνωστικό αντικείμενο. Η αξιολόγηση των σχολικών εγχειριδίων είναι αναγκαία προϋπόθεση αναβάθμισης της παρεχόμενης ποιότητας σπουδών, πράγμα που έχει αναγνωριστεί στις χώρες που διαθέτουν αναβαθμισμένο επίπεδο σπουδών, αντίθετα με την Ελλάδα, όπου η αξιολόγηση αυτού του είδους δεν έχει ακόμα συστηματοποιηθεί. Ξεκινώντας από τη διαπίστωση η αξιολόγηση των σχολικών εγχειριδίων πρέπει να στηρίζεται σε ενιαία κριτήρια και να στηρίζεται στα αποτελέσματα ερευνών από διάφορα διεθνή όργανα όπως η UNESCO, το Συμβούλιο της Ευρώπης, το Ινστιτούτο για Διεθνή Έρευνα Σχολικών Εγχειριδίων Georg Eckert, θέλησαν να διενεργήσουν τη δυνατότητα και τις προϋποθέσεις μιας συναίνεσης ανάμεσα στους ερευνητές της Ευρώπης αναφορικά με τα κριτήρια τα οποία πρέπει να πληροί ένα σχολικό εγχειρίδιο<sup>13</sup>.

---

<sup>9</sup> Ο Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων (ΟΕΔΒ) ήταν Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου υπεύθυνο για την έκδοση όλων των διδακτικών βιβλίων του Δημοτικού, του Γυμνασίου, του Λυκείου και διαφόρων σχολών. Ιδρύθηκε το 1937, με το Α.Ν.952/37-ΦΕΚ 469 Α' με το όνομα Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων (ΟΕΣΒ) και είχε έδρα την Αθήνα.

<sup>10</sup> ΥΠΕΠΘ (1992). «Εθνικός διάλογος για την Παιδεία. Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση», Β' Μέρος προτάσεων, Αθήνα.

<sup>11</sup> Με τον όρο "γραμματισμός" αποδίδεται ο όρος "literacy". Η έννοια του "γραμματισμού" είναι πρόσφορη για χρήσεις στις νέες τεχνολογίες (πληροφοριακός γραμματισμός, τεχνολογικός γραμματισμός, ψηφιακός γραμματισμός "μιντιακός" γραμματισμός (medialiteracy). Ειδικότερα, για την καλλιέργεια του ιστορικού γραμματισμού απαιτείται ο συνδυασμός δηλωτικής και διαδικαστικής γνώσης που διαπερνά τα τέσσερα επίπεδα στα οποία αρθρώνεται η Διδακτική της Ιστορίας: το γεγονотоλογικό, το μεθοδολογικό, το εννοιολογικό και, τέλος, το επίπεδο διαμόρφωσης αντιλήψεων, στάσεων, πρακτικών και αξιών. Κόκκινος, Γ. (1998β), *Διδακτικές προσεγγίσεις στο μάθημα της Ιστορίας*. Αθήνα: Μεταίχμιο, σ.17.

<sup>12</sup> Γερογιάννης, Κ., Μπούρας, Α., όπ., σ. 482.

<sup>13</sup> Βλ. περισσότερα: UNESCO. (1989). International with a View to Recommending Criteria for Improving the Study of Major Problems of Making and their Presentation in School Curricula and Textbooks. Final Report (abridged version), Bonn, Deutsche, UNESCO, Commission. Τα κριτήρια τα οποία αναφέρονται είναι: Επιστημονική εγκυρότητα, Κοινωνική εγκυρότητα, Διαφάνεια αφετηρίας και προθέσεων, Παιδαγωγική και διδακτική εγκυρότητα,

### **1.3. Δομή των σχολικών εγχειριδίων της Ιστορίας**

Τα περιεχόμενα στα σχολικά εγχειρίδια της Ιστορίας, όπως προβλέπεται και από το Πρόγραμμα Σπουδών, είναι οργανωμένα σε διδακτικές ενότητες, που ολοκληρώνονται σε μία διδακτική ώρα. Σε κάθε διδακτική ενότητα θα πρέπει να υπάρχει ένα εισαγωγικό κείμενο, στο οποίο θα αναπτύσσονται τα βασικά της σημεία, καθώς και το σχετικό λεξιλόγιο που αποδίδει βασικές ιστορικές έννοιες οι οποίες αναδεικνύονται από την ενότητα. Τα κείμενα να είναι δομημένα σε παραγράφους με νοηματική αυτοτέλεια, μικροπερίοδο λόγο και γλώσσα στρωτή και κατανοητή από τα παιδιά στα οποία απευθύνεται. Στο τέλος κάθε ενότητας υπάρχουν δυο-τρεις ερωτήσεις που διευκολύνουν στη συνόψιση του περιεχομένου και δίνουν αφορμές για συσχετισμούς, γενικεύσεις, διαθεματικές δραστηριότητες και συνδέσεις με την Τοπική Ιστορία. Οι τίτλοι των ενοτήτων διατυπώνονται με σαφήνεια και όχι με αντισυμβατικό και ποιητικό τρόπο. Στην αρχή κάθε τεύχους υπάρχουν δύο ενότητες: στη μία γίνεται λόγος για την ύλη που διδάχτηκε την προηγούμενη χρονιά και στην άλλη για την ύλη που πρόκειται να διδαχτεί. Εκτός από το εισαγωγικό κείμενο, υπάρχουν συνοδευτικά κείμενα-παραθέματα από ιστορικές και άλλες πηγές, που θα είναι ελκυστικά για τους μαθητές. Στα κείμενα, στα παραθέματα, αλλά και στις δραστηριότητες εξαιρούνται οι ανθρώπινες αξίες, παρέχονται πρότυπα υψηλού ήθους, τονίζεται η προσήλωση στη δημοκρατία και στην ελεύθερη σκέψη και υπογραμμίζεται η σημασία του υπεύθυνου πολίτη. Έμφαση, επίσης, δίνεται στην καθημερινή ζωή, την τέχνη και τον πολιτισμό. Στις τελευταίες σελίδες υπάρχει σχετικό Γλωσσάρι με ερμηνεύματα για τους ιστορικούς όρους που διδάσκονται στις επιμέρους ενότητες και χρονολογικός πίνακας, για να συμπληρώνουν οι μαθητές δίπλα στις χρονολογίες τα σημαντικότερα ιστορικά γεγονότα. Η εικονογράφηση και γενικά η όλη παρουσίαση του διδακτικού υλικού πρέπει να προσεχτεί ιδιαίτερα. Τα γεγονότα εγγράφονται στο χώρο και το χρόνο, γι' αυτό οι μαθητές, για την καλύτερη κατανόηση των γεγονότων, πρέπει να διευκολύνονται με χάρτες, γραφικές παραστάσεις και σχεδιαγράμματα (π.χ. ιστορική γραμμή). Η εικονογράφηση είναι λειτουργικά αξιοποιήσιμη και όχι απλό, διακοσμητικό στοιχείο, είναι ρεαλιστική και όχι σε μορφή κόμικς. Προτιμάται φωτογραφικό υλικό από ιστορικούς χώρους, έργα τέχνης, αναπαραστάσεις σε αγγεία, τοιχογραφίες, νομίσματα, γκραβούρες κτλ.

#### **Δομή του βιβλίου για τον εκπαιδευτικό**

Το βιβλίο για το δάσκαλο πρέπει να είναι ξεχωριστό και να περιλαμβάνει:

---

Συμφωνία με το Αναλυτικό Πρόγραμμα, Αυτενέργεια μαθητών, Καλαίσθητη εμφάνιση, Προσβασιμότητα, Ανατροφοδότηση.

- Εισαγωγικό μέρος για την επιστήμη της Ιστορίας και την ιστορική περίοδο που εξετάζεται στο αντίστοιχο βιβλίο του μαθητή.
- Μεθοδολογικές οδηγίες που εξειδικεύουν τις αντίστοιχες οδηγίες του ΑΠΣ.
- Ενδεικτικό διάγραμμα διδασκαλίας.
- Οδηγίες και υποδείξεις για τη διδασκαλία της Τοπικής Ιστορίας σύμφωνα με τις αρχές του ΑΠΣ και οδηγίες για την εκπόνηση σχεδίων εργασίας (projects) Οδηγίες και υποδείξεις για επισκέψεις σε μουσεία και αρχαιολογικούς χώρους.
- Πρόσθετες πληροφορίες για κάθε ενότητα και οδηγίες για διδακτικές ενέργειες και μαθητικές δραστηριότητες, με ιδιαίτερη έμφαση στη διαθεματική προσέγγιση. Πληροφορίες και οδηγίες για τη χρήση πρόσθετου υλικού (αυθεντικά κείμενα, λογοτεχνικά κείμενα, φωτογραφίες, έργα τέχνης, ταινίες, CD- ROM κ.ά.).
- Οι δραστηριότητες θα δίνουν την ευκαιρία στους μαθητές να συζητούν για το περιεχόμενο του μαθήματος, να περιγράφουν τις εμπειρίες τους, να συσχετίζουν τις γνώσεις που ήδη έχουν με νέες πληροφορίες, να εκφράζουν την προσωπική τους άποψη, να διατυπώνουν γενικεύσεις κ.ά.

### **Τετράδιο εργασιών**

Το τετράδιο εργασιών θεωρείται απαραίτητο συμπλήρωμα του βιβλίου για το μαθητή και περιλαμβάνει:

- Επαναληπτικά μαθήματα υπό μορφή ασκήσεων και δραστηριοτήτων, όταν ολοκληρώνεται μία ευρύτερη ενότητα.
- Δραστηριότητες για κάθε επιμέρους διδακτική ενότητα:
- Λεξιλογικές ασκήσεις.
- Ανακεφαλαιωτικές ασκήσεις (συμπλήρωση κειμένου με σχετικό με την ενότητα λεξιλόγιο).
- Τεστ πολλαπλής επιλογής, τεστ Σωστό- Λάθος, ακροστιχίδες, σταυρόλεξα, αντιστοιχίσεις.
- Πίνακες διπλής εισόδου κτλ.
- Χάρτες ,σχεδιαγράμματα, ιστορική γραμμή κ.ά.
- Υποδείξεις για προφορικές δραστηριότητες και τη σύνταξη σχεδίου εργασίας (project).

## **1.4. Στοχοθεσία του Αναλυτικού Προγράμματος Σπουδών του μαθήματος της Ιστορίας**

### **Σκοπός της διδασκαλίας του μαθήματος της Ιστορίας**

Γενικός σκοπός της διδασκαλίας της Ιστορίας είναι η ανάπτυξη της ιστορικής σκέψης και της ιστορικής συνείδησης. Η ανάπτυξη της ιστορικής σκέψης αφορά την κατανόηση των ιστορικών γεγονότων μέσα από την εξέταση αιτίων και αποτελεσμάτων, ενώ η καλλιέργεια της ιστορικής συνείδησης αφορά την κατανόηση της συμπεριφοράς των ανθρώπων σε συγκεκριμένες καταστάσεις και τη διαμόρφωση αξιών και στάσεων που οδηγούν στην εκδήλωση υπεύθυνης συμπεριφοράς στο παρόν και στο μέλλον. Έτσι με τη διδασκαλία της Ιστορίας ο μαθητής μπορεί να αποκτήσει όχι μόνο την επίγνωση ότι ο σύγχρονος κόσμος αποτελεί συνέχεια παρελθόντος, αλλά και την αντίληψη ότι ο σύγχρονος ιστορικός ορίζοντας συνδέεται άμεσα με τη ζωή του. Ο σκοπός της ιστορικής σκέψης και της ιστορικής συνείδησης συνδέεται έτσι με το γενικότερο σκοπό της εκπαίδευσης που αναφέρεται στην προετοιμασία υπεύθυνων πολιτών<sup>14</sup>.

### **Ειδικοί σκοποί του μαθήματος της Ιστορίας στο Δημοτικό**

Στις δύο πρώτες τάξεις του Δημοτικού η Ιστορία είναι ενταγμένη στο διεπιστημονικό διδακτικό αντικείμενο της Μελέτης Περιβάλλοντος.

Στις τέσσερις ανώτερες τάξεις του δημοτικού σχολείου η Ιστορία διδάσκεται ως χωριστό διδακτικό αντικείμενο, και με τη διδασκαλία της επιδιώκεται οι μαθητές:

- Να έρθουν σε επαφή με τους σημαντικότερους ελληνικούς μύθους και ειδικότερα με αυτούς που έχουν παγκόσμια απήχηση.
- Να κατανοήσουν βασικές ιστορικές έννοιες ευρύτερης και μερικότερης αναφοράς, να τις συσχετίζουν και να καταλήγουν σε δυνητικές γενικεύσεις.
- Να γνωρίσουν σημαντικά γεγονότα και εξελίξεις της ελληνικής Ιστορίας από την αρχαιότητα ως σήμερα, καθώς και στοιχεία της Ιστορίας των άλλων πολιτισμών και λαών και να τα συσχετίζουν.
- Να βιώσουν την αλλαγή που συντελείται στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων σε διάστημα μακρών χρονικών περιόδων.
- Να αναπτύξουν την ικανότητα της κατανόησης του χρόνου και της χρήσης των σχετικών όρων.

---

<sup>14</sup>ΥΠΕΠΘ. (2003): Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών και Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών, Για την Υποχρεωτική Εκπαίδευση, Τόμος Α', ΦΕΚ, τ. Β' αρ. φύλλου 303/13/03/03, σ. 1935.



- Να εξοικειωθούν με την ορολογία της ιστορικής επιστήμης και να αποκτήσουν το αναγκαίο λεξιλόγιο.
- Να συνειδητοποιήσουν τη σημασία του γεωγραφικού παράγοντα για τη διαμόρφωση της ιστορικής εξέλιξης ενός τόπου.
- Να ενημερωθούν για τις κοινωνικές, πολιτισμικές, θρησκευτικές και εθνικές διαφοροποιήσεις των κοινωνιών τις οποίες μελετούν.
- Να κατανοούν και να αποδέχονται τις πολιτισμικές, θρησκευτικές ή άλλες διαφοροποιήσεις ως θεμελιώδες δικαίωμα των ανθρώπων σε μια δημοκρατική κοινωνία και ως θετικό παράγοντα της εξέλιξής της.
- Να αποκτήσουν εθνική συνείδηση, αγάπη για τη χώρα τους και διάθεση ειρηνικής συνύπαρξης, συνεργασίας και αλληλοκατανόησης με τους γειτονικούς λαούς.
- Να γνωρίσουν τις ιδέες, τις πεποιθήσεις και τις στάσεις των ανθρώπων στην ιστορική πορεία τους.
- Να θέτουν ερωτήσεις και να δίνουν απαντήσεις σχετικές με τη διδασκόμενη ιστορική ύλη.
- Να εντοπίζουν, να επιλέγουν και να οργανώνουν απλές ιστορικές πληροφορίες μέσα από μια ποικιλία πηγών, χρησιμοποιώντας την τεχνολογία ή άλλα μέσα για να ανακοινώνουν απλά ιστορικά θέματα.
- Να ασκηθούν στο να οργανώνουν και να ανακοινώνουν την ιστορική τους γνώση και άποψη προφορικά ή γραπτά, μέσω διαφόρων τεχνικών του περιγραφικού, αναφορικού λόγου.
- Να αξιοποιούν διάφορες ευκαιρίες για την ενασχόλησή τους με την Ιστορία της περιοχής τους και την ένταξή της στον ευρύτερο εθνικό ιστορικό χώρο.
- Να σχηματίζουν προσωπική άποψη και να διαμορφώνουν υπεύθυνη στάση για τα κοινωνικά, τα πολιτιστικά, τα εθνικά, τα ευρωπαϊκά και τα παγκόσμια προβλήματα, στο βαθμό που αυτό είναι δυνατό.

### **Ειδικοί σκοποί του μαθήματος της Ιστορίας στο Γυμνάσιο**

- Με τη διδασκαλία της Ιστορίας στο Γυμνάσιο επιδιώκονται οι παρακάτω επιμέρους σκοποί:
- Να κατανοήσουν οι μαθητές ότι ο κόσμος στον οποίο ζουν είναι αποτέλεσμα μιας εξελικτικής πορείας, με υποκείμενα δράσης τους ανθρώπους.
- Να καταστούν ικανοί, μέσα από τη γνώση του παρελθόντος, να κατανοήσουν το παρόν, να στοχαστούν για τα προβλήματά του και να προγραμματίσουν υπεύθυνα το μέλλον τους.
- Να συνειδητοποιήσουν την προσωπική τους ευθύνη για την πορεία της κοινωνίας στην οποία ζουν.

- Να οικειώνονται βαθμιαία το ειδικό λεξιλόγιο της ιστορικής επιστήμης.
- Να συνειδητοποιήσουν την αναγκαιότητα επιλογής και κριτικής αξιολόγησης των ιστορικών πηγών.
- Να γνωρίσουν την ιστορική πορεία του Ελληνισμού από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, με αναφορές στην ευρύτερη παγκόσμια ιστορία.
- Να συνειδητοποιήσουν ότι η κατανόηση κάθε κοινωνίας προϋποθέτει τη μελέτη όλων των πτυχών της (πολιτικής, οικονομικής, πολιτιστικής, θρησκευτικής κ.λπ.).
- Να διαμορφώσουν, μέσα από τη μελέτη των επιμέρους πολιτισμών και της συνεισφοράς τους στον παγκόσμιο πολιτισμό, πνεύμα μετριοπάθειας, ανοχής και σεβασμού στο διαφορετικό.
- Να οικοδομήσουν, μέσα από τη μελέτη του δικού τους πολιτισμού, την εθνική και πολιτιστική τους ταυτότητα.
- Να συνειδητοποιήσουν και να εκτιμήσουν τη συμβολή του ελληνικού πολιτισμού στον παγκόσμιο πολιτισμό.

## Κεφάλαιο 2<sup>ο</sup>

### Γνωριμία με τα σχολικά εγχειρίδια της Νεότερης Ιστορίας

#### 2.1. Γνωριμία με το σχολικό εγχειρίδιο της ΣΤ΄ Δημοτικού «Ιστορία του νεότερου και του σύγχρονου κόσμου»

Το βιβλίο της ΣΤ΄ Δημοτικού, έχει τίτλο «Ιστορία του νεότερου και του σύγχρονου κόσμου».

Η συντακτική ομάδα είναι οι: Ιωάννης Κολιόπουλος, Ομότιμος Καθηγητής, Ιάκωβος Μιχαλίδης, Επίκουρος Καθηγητής ΑΠΘ, Αθανάσιος Καλλιανώτης, Σχολικός Σύμβουλος, Δρ. Νεότερης Ιστορίας, Χαράλαμπος Μηνάογλου, Εκπαιδευτικός Δ.Ε. Δρ. Νεότερης Ιστορίας. Κριτές Αξιολογητές του σχολικού εγχειριδίου είναι οι: Ελένη Αγγελομάτη- Τσουγκαράκη, Καθηγήτρια, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Ιωάννης Κάππος, Σχολικός Σύμβουλος, Αντώνης Συμυρναίος, Σχολικός Σύμβουλος. Την φιλολογική επιμέλεια έγινε από τον Φιλολόγο Βασίλη Δημητριάδη. Υπεύθυνοι για τη συγγραφή του εγχειριδίου είναι οι: Γεώργιος Σκαλιάπας, Σύμβουλος Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, Ιωάννης Παπαρηγορίου, Πρώην Σύμβουλος Παιδαγωγικού Ινστιτούτου. Οι εκτυπωτικές εργασίες πραγματοποιήθηκαν από το University Studio Press, Εκδόσεις Επιστημονικών Βιβλίων & Περιοδικών. Η συγγραφή και η επιμέλεια του βιβλίου πραγματοποιήθηκε υπό την αιγίδα του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου.



Το σχολικό εγχειρίδιο της ΣΤ΄ Δημοτικού «Ιστορία του νεότερου και του σύγχρονου κόσμου», έχει 238 σελίδες όπου τα περιεχόμενά του είναι δομημένα σε πέντε θεματικές ενότητες:

- **ΕΝΟΤΗΤΑ Α:** Οι εξελίξεις στην Ευρώπη κατά τους Νεότερους Χρόνους (μέσα 15<sup>ου</sup> αιώνα- αρχές 19<sup>ου</sup> αιώνα. Η Α ενότητα περιλαμβάνει 3 θέματα για επεξεργασία (σ. 12-24).
- **ΕΝΟΤΗΤΑ Β:** Οι Έλληνες κάτω από την οθωμανική και τη λατινική κυριαρχία (1453-1821). Η Β ενότητα περιλαμβάνει 10 θέματα για επεξεργασία (25-70).
- **ΕΝΟΤΗΤΑ Γ:** Η Μεγάλη Επανάσταση (1821-1830). Η Γ ενότητα περιλαμβάνει 18 θέματα για επεξεργασία (71-146).
- **ΕΝΟΤΗΤΑ Δ:** Η Ελλάδα στον 19<sup>ο</sup> αιώνα. Η Δ ενότητα περιλαμβάνει 6 θέματα για επεξεργασία (σ.147-174).
- **ΕΝΟΤΗΤΑ Ε:** Η Ελλάδα στον 20<sup>ο</sup> αιώνα. Η Ε ενότητα περιλαμβάνει 12 θέματα για επεξεργασία (σ. 175-234).

Στη συνέχεια παρατίθενται η Βιβλιογραφία και οι πηγές της εικονογράφησης.

Για την εικονογράφηση χρησιμοποιήθηκαν:

Ελένη Γαρδίκια-Κατσιαδάκη & Γιώργος Μαργαρίτης, *Το Αιγαίο των Βαλκανικών Πολέμων 1912-1913*, Υπουργείο Αιγαίου & Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Αθήνα 2002.

*Δήμος Θεσσαλονίκης*, *Η Θεσσαλονίκη του 1912 μέσα από τα σχέδια της Θάλειας Φλωρά-Καραβία, Θεσσαλονίκη 1991.*

*Δήμος Θεσσαλονίκης*, *Οι ζωγράφοι των Βαλκανικών Πολέμων 1912-13, Θεσσαλονίκη 2006.*

*Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. Γ'-ΙΣΤ' (1453-σήμερα), εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1974-2000.

*Ιστορία των Ελλήνων*, τόμ. 8-14, εκδόσεις Δομή, Αθήνα 2006.

*Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τόμ. 1-10, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003.

*Μεγάλοι ζωγράφοι*, εκδόσεις εφημερίδας *Καθημερινή*, Αθήνα 2006.

*Μουσεία του κόσμου*, εκδόσεις εφημερίδας *Καθημερινή*, Αθήνα 2007.

*National Geographic*, 1821. Ο ξεσηκωμός του Γένους. Ιστορικό και οπτικοακουστικό λεύκωμα, *Αθήνα 2009.*

Μιλτιάδης Παπανικολάου (επιμ.), *Οι τοιχογραφίες του Μεγάρου της Βουλής*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, Αθήνα 2007.

Περιοδικό *Ιστορικά* της εφημερίδας *Ελευθεροτυπίας*.

Ιωάννης Κ. Χασιώτης, Όλγα Κατσιαρδή-Hering, Ευρυδίκη Α. Αμπατζή, *Οι Έλληνες στη Διασπορά 15<sup>ος</sup> - 21<sup>ος</sup> αιώνας*, Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα 2006 καθώς και διάφορες πηγές του Διαδικτύου.

Η κάθε ενότητα δομείται με ένα αρχικό **εισαγωγικό σημείωμα** και στη συνέχεια παρατίθενται αντιπροσωπευτικές εικόνες και φωτογραφίες σχετικές με το θέμα επεξεργασίας. Ακολουθεί ανάλυση του θέματος και σχετικό **Γλωσσάρι** με προσέγγιση λέξεων κλειδιών του θέματος<sup>15</sup>. Μετά από το Γλωσσάρι

<sup>15</sup> Στο Κεφάλαιο 10, *Η μεταπολεμική ανασυγκρότηση της Ελλάδας* (1950-1974) της Ε' Ενότητας, «Η Ελλάδα στον 20<sup>ο</sup> αιώνα», το Γλωσσάρι περιλαμβάνει τις παρακάτω λέξεις: **Ανασυγκρότηση:** ή αναδιοργάνωση μιας χώρας και η σταδιακή της αποκατάσταση μετά από δύσκολη περίσταση, όπως μετά από πόλεμο ή οικονομική κρίση.

παρατίθεται η στήλη, **Οι πηγές αφηγούνται**,<sup>16</sup> όπου περιλαμβάνονται κείμενα σύγχρονα των γεγονότων που αναλύονται με στόχο τη βαθύτερη κατανόηση της εποχής. Ακολουθεί η στήλη, **Ματιά στο παρελθόν**, η οποία έχει στόχο την εμβάθυνση κάποιου σημαντικού ζητήματος ή ακόμη ο συνδυασμός του περιεχομένου των πληροφοριών με τις γενικότερες εξελίξεις της περιόδου που εξετάζεται. Μετά από την παράθεση του πλούσιου εικονιστικού υλικού παρατίθενται Ερωτήματα σχετικά με το θέμα που αναλύθηκε<sup>17</sup>.

---

**.Σεπτεμβριανά:** Έτσι ονομάζονται τα επεισόδια σε βάρος των Ελλήνων και οι καταστροφές των περιουσιών τους τον Σεπτέμβριο του 1955 στην Κωνσταντινούπολη, που οδήγησαν σε δραματική μείωση του ελληνισμού της περιοχής.

**Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση:** Το σύνολο των αλλαγών στην εκπαίδευση.

**Μετανάστευση:** Η ατομική ή ομαδική μετακίνηση ανθρώπων και η εγκατάστασή τους σε άλλον τόπο ή άλλη χώρα, για οικονομικούς λόγους.

<sup>16</sup> Αντιπροσωπευτικά αποσπάσματα από τις στήλες, **Οι πηγές αφηγούνται** και **Ματιά στο παρελθόν** παρατίθενται στο ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.

<sup>17</sup> Στο Κεφάλαιο 10, *Η μεταπολεμική ανασυγκρότηση της Ελλάδας (1950-1974)* της Ε' Ενότητας, «Η Ελλάδα στον 20<sup>ο</sup> αιώνα» τίθενται τα παρακάτω Ερωτήματα: 1. Ποια ήταν τα σημαντικότερα ζητήματα που απασχόλησαν την Ελλάδα την περίοδο μετά το τέλος του Εμφυλίου Πολέμου. 2. Με βάση την πηγή 1. Ποια ήταν η άποψη του Γιώργου Σεφέρη για τη δικτατορία. Η πηγή 1 παρατίθεται στο ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.

## 2.2. Γνωριμία με το σχολικό εγχειρίδιο της Γ΄ Γυμνασίου «Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία»

Το βιβλίο της Γ΄ Γυμνασίου έχει τίτλο «Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία». Στις αρχικές σελίδες 7-8 παρατίθεται το Εισαγωγικό Σημείωμα<sup>18</sup>. Η συντακτική ομάδα του σχολικού εγχειριδίου είναι: Ευαγγελία Λούβη, Επίκουρη καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου, Δημήτριος Χρ. Ξιφαράς, Ιστορικός. Κριτές Αξιολογητές είναι οι: Άλκης- Νικόλαος Ρήγος, Αναπληρωτής καθηγητής του Παντείου Πανεπιστημίου, Όλγα Καραγεώργου-Κουρτζή, Σχολική Σύμβουλος και ο Μάρκος Ρενιέρης, Εκπαιδευτικός Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Η φιλολογική επιμέλεια έγινε από τη Φιλόλογο, Κωνσταντίνα Κουτσορούμπα. Υπεύθυνη του μαθήματος κατά τη συγγραφή είναι η Αναστασία- Κυρκίνη- Κούτουλα, Σύμβουλος Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, Υπεύθυνος του υποέργου, ο Δημήτριος Γιαννακόπουλος. Οι εκτυπωτικές εργασίες πραγματοποιήθηκαν από τα «Ελληνικά Γράμματα- Multimedia Α.Ε».



Η εικόνα του εξωφύλλου είναι έργο του Κωνσταντίνου Βολονάκη, Τα εγκαίνια της διώρυγας της Κορίνθου (1893), Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα.

Η ύλη του σχολικού εγχειριδίου της Γ΄ Γυμνασίου «Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία», είναι δομημένη σε 14 Κεφάλαια με 65 θέματα για επεξεργασία.

### ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ:

**Ο κόσμος από τις παραμονές της Γαλλικής Επανάστασης έως τα τέλη του 19<sup>ου</sup> αιώνα**

- **ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ:** Οι απαρχές διαμόρφωσης του Νεότερου Κόσμου (σ. 10-22). Το Πρώτο Κεφάλαιο περιλαμβάνει 4 θέματα για επεξεργασία.
- **ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ:** Η Ελληνική Επανάσταση του 1821 στο πλαίσιο της ανάδυσης των εθνικών ιδεών (σ.23-40). Το Δεύτερο Κεφάλαιο περιλαμβάνει 7 θέματα για επεξεργασία.
- **ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ:** Οικονομικές, Κοινωνικές και Πολιτικές εξελίξεις στην Ευρώπη και τον κόσμο τον 19<sup>ο</sup> αιώνα (σ. 41-54). Το Τρίτο Κεφάλαιο περιλαμβάνει 5 θέματα για επεξεργασία

<sup>18</sup> Ολόκληρο το Εισαγωγικό Σημείωμα παρατίθεται στο ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.

- **ΤΕΤΑΡΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ:** Το ελληνικό κράτος από την ίδρυσή του έως τις αρχές του 20<sup>ου</sup> αιώνα (σ. 55-71). Το τέταρτο Κεφάλαιο περιλαμβάνει 7 θέματα για επεξεργασία
- **ΠΕΜΠΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ:** Επιστήμες, Πνευματική και Καλλιτεχνική δημιουργία κατά τον 19<sup>ο</sup> αιώνα (σ.72-81).. Το Πέμπτο Κεφάλαιο περιλαμβάνει 3 θέματα για επεξεργασία

#### **ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ:**

##### **Ο κόσμος από τις αρχές του 20<sup>ου</sup> αιώνα έως το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου**

- **ΕΚΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ:** Η Ελλάδα από το κίνημα στο Γουδί (1909) έως το τέλος των Βαλκανικών πολέμων(σ. 82-88). Το έκτο Κεφάλαιο περιλαμβάνει 4 θέματα για επεξεργασία
- **ΕΒΔΟΜΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ:** Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και η Ρωσική Επανάσταση (1914-1918), (σ. 89-99). Το έβδομο Κεφάλαιο περιλαμβάνει 4 θέματα για επεξεργασία
- **ΟΓΔΟΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ:** Ο μικρασιατικός πόλεμος (1919-1922), (σ. 100-110). Το όγδοο Κεφάλαιο περιλαμβάνει 5 θέματα για επεξεργασία
- **ΕΝΑΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ:** Η εποχή του μεσοπολέμου (1919-1939), (σ. 11-122). Το ένατο Κεφάλαιο περιλαμβάνει 5 θέματα για επεξεργασία
- **ΔΕΚΑΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ:** Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και η Ελλάδα (σ. 123-137). Το δέκατο Κεφάλαιο περιλαμβάνει 5 θέματα για επεξεργασία

#### **ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ:**

##### **Ο κόσμος από το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου έως τα τέλη του 20<sup>ου</sup> αιώνα.**

- **ΕΝΔΕΚΑΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ:** Διεθνείς εξελίξεις από το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου έως τα τέλη του 20<sup>ου</sup> αιώνα (σ. 138-149). Το ενδέκατο Κεφάλαιο περιλαμβάνει 4 θέματα για επεξεργασία
- **ΔΩΔΕΚΑΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ:** Η Ελλάδα από το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου έως τα τέλη του 20<sup>ου</sup> αιώνα (σ. 150-165). Το δωδέκατο Κεφάλαιο περιλαμβάνει 5 θέματα για επεξεργασία
- **ΔΕΚΑΤΟ ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ:** Οι προσπάθειες ενοποίησης της Ευρώπης και η Ελλάδα (σ. 166-170) Το δέκατο τρίτο Κεφάλαιο περιλαμβάνει 2 θέματα για επεξεργασία.
- **ΔΕΚΑΤΟ ΤΕΤΑΡΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ:** Επιστήμες, Πνευματική και καλλιτεχνική δημιουργία κατά τον 20<sup>ο</sup> αιώνα (σ. 171-185). Το δέκατο τέταρτο Κεφάλαιο περιλαμβάνει 5 θέματα για επεξεργασία

Στη συνέχεια παρατίθενται η Βιβλιογραφία το Γλωσσάριο και οι πηγές της εικονογράφησης.

Η κάθε ενότητα δομείται με ένα αρχικό **εισαγωγικό σημείωμα** με τίτλο: Σε αυτό το κεφάλαιο θα εξετάσουμε<sup>19</sup> Στη συνέχεια παρατίθενται αντιπροσωπευτικές εικόνες και φωτογραφίες σχετικές με το θέμα

<sup>19</sup> Στο ένατο Κεφάλαιο: Η εποχή του Μεσοπολέμου (σ. 111). Στο εισαγωγικό σημείωμα αναφέρεται: **Σε αυτό το κεφάλαιο θα εξετάσουμε:** Την οικονομική που έπληξε σχεδόν ολόκληρο τον κόσμο κατά τον Μεσοπόλεμο. Τα κοινωνικά και τα πολιτικά αποτελέσματα της οικονομικής κρίσης. Τη γέννηση του φασισμού και τη διάδοση του φασιστικού προτύπου. Τις κυριότερες πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου. Το προσφυγικό πρόβλημα στη μεσοπολεμική Ελλάδα.

επεξεργασίας. Ακολουθεί η παράθεση Πηγών για επεξεργασία<sup>20</sup>, η ανάλυση του θέματος και στη συνέχεια η στήλη, Για μια άλλη ματιά στο παρελθόν<sup>21</sup>. Παρατίθενται επίσης Ασκήσεις και Δραστηριότητες σχετικές με το θέμα που εξετάζεται και στη συνέχεια η στήλη, Ολοκληρώνοντας το κεφάλαιο θυμόμαστε ότι....<sup>22</sup>. Στις σελίδες 188-190 παρατίθεται το Γλωσσάριο και οι Πηγές του εικονιστικού υλικού<sup>23</sup>.

---

<sup>20</sup> Αντιπροσωπευτική πηγή «Ο αγώνας των προσφύγων να ριζώσουν στην Ελλάδα» σ. 121, από το Αρχείο Προφορικής Παράδοσης Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, φάκελος 230, παρατίθεται στο ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.

<sup>21</sup> Στο θέμα επεξεργασίας, Το προσφυγικό ζήτημα στην Ελλάδα κατά τον Μεσοπόλεμο,(σ.122), στη στήλη Για μια άλλη ματιά στο παρελθόν αναφέρεται: ....Διαβάστε: Ηλίας Βενέζης, **Γαλήνη** (1939), Διδώ Σωτηρίου, **Οι νεκροί περιμένουν** (1959). Γλαφυρές αφηγήσεις της προσπάθειας των προσφύγων να ριζώσουν στην Ελλάδα

<sup>22</sup> Τις Ασκήσεις – Δραστηριότητες και το περιεχόμενο της στήλης Ολοκληρώνοντας το κεφάλαιο θυμόμαστε ότι... από το επεξεργασίας, Το προσφυγικό ζήτημα στην Ελλάδα κατά τον Μεσοπόλεμο,(σ.122) παρατίθεται στο ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.

<sup>23</sup> Το Γλωσσάριο και οι Πηγές του εικονιστικού υλικού, από το επεξεργασίας, «Το προσφυγικό ζήτημα στην Ελλάδα κατά τον Μεσοπόλεμο»,(σ.122) παρατίθενται στο ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.



## 2.3. Γνωριμία με το σχολικό εγχειρίδιο της Γ΄ Λυκείου & Δ΄ Εσπερινού Λυκείου «Ιστορία του Νεότερου και του σύγχρονου κόσμου (από το 1815 έως σήμερα) Γενικής Παιδείας

Το σχολικό εγχειρίδιο της Γ΄ Λυκείου & Δ΄ Εσπερινού Λυκείου, Γενικής Παιδείας έχει τίτλο, «Ιστορία του Νεότερου και του σύγχρονου κόσμου (από το 1815 έως σήμερα)». Η συντακτική ομάδα του σχολικού εγχειριδίου είναι: Ιωάννης Κολιόπουλος, Καθηγητής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, Ακαδημαϊκός Καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών, Ευάνθης Χατζηβασιλείου, Επίκουρος Καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών, Θεόδωρος Νημάς, Σχολικός Σύμβουλος Φιλολόγων-Δρ.φ. , Χάρης Σχολινάκη-Χελιώτη, Εκπ/κός Δ/θμιας Εκπαίδευσης-Δρ. Ιστορίας της τέχνης. Κριτές- Αξιολογητές είναι οι: Αθανάσιος Βερέμης, Καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών, Άρτεμις Ξανθοπούλου- Κυριακού, Καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Δημήτριος Γιαννακόπουλος, Πάρεδρος Ε.Θ. του τμήματος Αξιολόγησης και Επιμόρφωσης του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου-δρ. ευρωπαϊκής ιστορίας, Βασίλειος Τσιλιμίγκρας, Σχολικός Σύμβουλος Φιλολόγων-Μ.Δ. Ιστορίας, Αθανάσιος Χρήστου, Εκπ/κός Δ/θμιας Εκπαίδευσης-Δρ. Ιστορίας. Η φιλολογική επιμέλεια έγινε από την Μαιρίτα Κλειθωνάρη, Εκπ/κός Δ/θμιας Εκπαίδευσης-φιλόλογος. Τον συντονισμό και την εποπτεία είχε η Αναστασία Κυρκίνη-Κούτουλα, Σύμβουλος Παιδαγωγικού Ινστιτούτου-Δρ. Ιστορίας. Την καλλιτεχνική επιμέλεια είχε το Τμήμα γραφιστών του Οργανισμού Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων.

Το εξώφυλλο είναι διακοσμημένο με τις παρακάτω εικόνες:

- Θ. Βρυζάκης, «Εξοδος του Μεσολογγίου», 1853, Εθνική Πινακοθήκη και Μουσείο Αλέξανδρου Σούτζου, Αθήνα.
- Εζέν Ντελακρουά (Eugene Delacroix, 1798-1863), «Η Ελευθερία οδηγεί τον λαό», 1830, Μουσείο Λούβρου, Παρίσι.
- Ελληνικό στρατιωτικό τμήμα παρελαύνει κάτω από την Αψίδα του Θριάμβου στο Παρίσι στις 14 Ιουλίου 1919.
- Σοβιετικοί στρατιώτες θωρακισμένων εκδηλώνουν τη χαρά τους για την παράδοση της βης γερμανικής στρατιάς στο Στάλινγκραντ.
- Το κτίριο του ΟΗΕ.
- Η αίθουσα του Ευρακοινοβουλίου.



Η ύλη του σχολικού εγχειριδίου της Γ' Γενικού Λυκείου & Δ' Εσπερινού Λυκείου, «Ιστορία του Νεότερου και του σύγχρονου κόσμου (από το 1815 έως σήμερα) είναι δομημένη σε επτά Κεφάλαια:

-**ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'**: Η Ευρώπη και ο κόσμος τον 19<sup>ο</sup> αιώνα (1815-1871), (σ. 9-52) και περιλαμβάνει 8 θέματα για επεξεργασία.

-**ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β'**: Από τον 19<sup>ο</sup> στον 20<sup>ο</sup> αιώνα (1871-1914), (σ. 53-74) και περιλαμβάνει 5 θέματα για επεξεργασία.

-**ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'**: Ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος και οι άμεσες επιπτώσεις του, (σ. 75-96) και περιλαμβάνει 6 θέματα για επεξεργασία.

-**ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ'**: Η Ευρώπη και ο κόσμος κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, (σ.97-110) και περιλαμβάνει 5 θέματα για επεξεργασία.

-**ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε'**: Ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος, (σ. 111-138) και περιλαμβάνει 7 θέματα για επεξεργασία.

-**ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΤ'**: Ο μεταπολεμικός κόσμος, (σ, 139-166) και περιλαμβάνει 8 θέματα για επεξεργασία.

-**ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ζ'**: Πνευματικά και καλλιτεχνικά ρεύματα από την περίοδο του ρομαντισμού έως τις αρχές του 21<sup>ου</sup> αιώνα, (σ. 167-227) και περιλαμβάνει 2 θέματα για επεξεργασία.

Στην 1<sup>η</sup> σελίδα του βιβλίου παρατίθεται ο Πρόλογος, στις σελίδες (σ. 241-246) το Γλωσσάριο Ειδικών Όρων, στις σελίδες (σ. 247-251) το Γλωσσάριο καλλιτεχνικών, επιστημονικών και λογοτεχνικών όρων και στη σελίδα 252 οι πηγές από όπου αντλήθηκε το εικονογραφικό υλικό του βιβλίου.. Στις σελίδες (σ. 252-253) παρατίθεται η Βιβλιογραφία και οι Διαδικτυακοί τόποι που αξιοποιήθηκαν κατά τη συγγραφή του εγχειριδίου.

Το κάθε Κεφάλαιο στο εγχειρίδιο «Ιστορία του Νεότερου και του σύγχρονου κόσμου (από το 1815 έως σήμερα) Γενικής Παιδείας δομείται αρχικά με την παράθεση κειμένου σχετικού με το με το περιεχόμενο της Ενότητα. Ακολουθεί η λεπτομερής ανάλυση του θέματος επεξεργασίας σε συνδυασμό του κειμένου και του εικονιστικού υλικού το οποίο περιλαμβάνει εικόνες, φωτογραφίες, γραφήματα, χάρτες, έργα ζωγραφικής κ.ά.<sup>24</sup>. Επίσης παρατίθεται πλούσιο υλικό από Ιστορικές Πηγές για κάθε θέμα επεξεργασίας<sup>25</sup>. Μετά από την ανάλυση του κάθε θέματος επεξεργασίας παρατίθενται Ερωτήσεις<sup>26</sup>

---

<sup>24</sup> Χαρακτηριστικό εικονιστικό υλικό παρατίθεται στο ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.

<sup>25</sup> Αντιπροσωπευτικό υλικό από Ιστορικές Πηγές παρατίθεται στο ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.

<sup>26</sup> Δείγμα των Ερωτήσεων παρατίθεται στο ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.

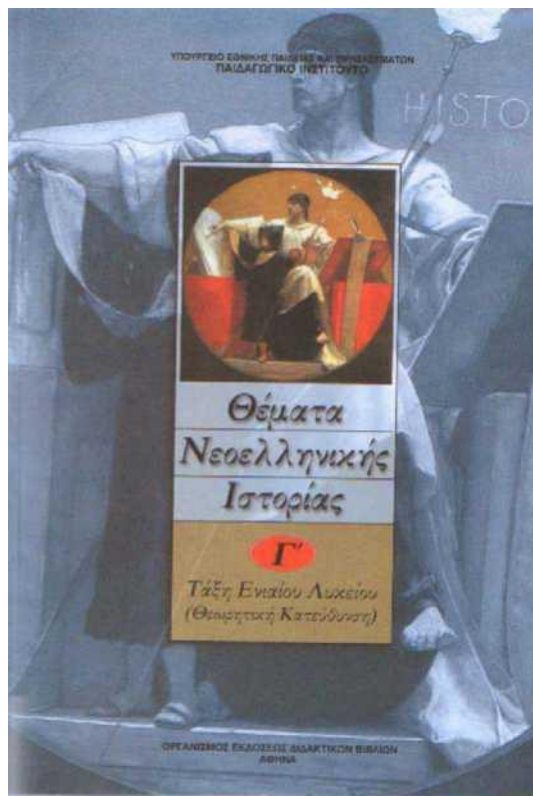
## 2.4. Γνωριμία με το σχολικό εγχειρίδιο της Γ΄ Λυκείου «Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας», Γ΄ Γενικού Λυκείου- Ομάδας Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών.

Το σχολικό εγχειρίδιο της Γ΄ Γενικού Λυκείου- Ομάδας Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών.

έχει τίτλο «Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας». Η συντακτική ομάδα είναι: Συγγραφείς κατά θέμα:

Γεώργιος Μαργαρίτης, καθηγητής του Πανεπιστημίου Κρήτης: Από την αγροτική οικονομία στην αστικοποίηση, Αγαθοκλής Αζέλης, Δ.φ., εκπαιδευτικός Δ.Ε.. Διαμόρφωση και λειτουργία πολιτικών κομμάτων στην Ελλάδα (1821-1936), Νικόλαος Ανδριώτης, Δ.φ., εκπαιδευτικός Δ.Ε.. Το προσφυγικό ζήτημα στην Ελλάδα (1821-1930), Θεοχάρης Δετοράκης, καθηγητής του Πανεπιστημίου Κρήτης: Το Κρητικό ζήτημα από διπλωματική άποψη κατά το 19ο και τις αρχές του 20ού αιώνα. Κωνσταντίνος Φωτιάδης, καθηγητής του Πανεπιστημίου Δ. Μακεδονίας: Παρευξείνιος Ελληνισμός, Υπεύθυνος για το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο κατά τη συγγραφή: Ιωσήφ Περάκης, Δ.φ., Πάρεδρος του Π.Ι., Κριτική επιτροπή: (για τα τέσσερα πρώτα κεφάλαια), Γεώργιος Δερτιλής, καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών Φανούριος Βώρος, Επίτιμος Σύμβουλος του Π.Ι., Άγγελος Χόρτης, Δ.φ., Σχολικός Σύμβουλος φιλολόγων Γεώργιος Σμπιλίρης, Δ.φ., εκπαιδευτικός Δ.Ε., Φιλολογική επιμέλεια: Γεώργιος Δάλκος, Δ.φ., Σχολικός Σύμβουλος Αναστασία Κυρκίνη, δ.φ., Σύμβουλος Π.Ι.

Ο πίνακας του εξωφύλλου είναι έργο του Νικολάου Γύζη, Historia. Λάδι σε μουσαμά 88X88 εκ.



Η συγγραφή και η επιστημονική επιμέλεια του βιβλίου πραγματοποιήθηκε υπό την αιγίδα του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου. Η ύλη του βιβλίου είναι δομημένη σε έξι θεματικές ενότητες. Η κάθε θεματική ενότητα περιλαμβάνει ορισμένο αριθμό κεφαλαίων και κάθε κεφάλαιο υποδιαιρείται σε θέματα επεξεργασίας.

- Η **1<sup>η</sup> ενότητα** έχει θέμα: Από την αγροτική οικονομία στην αστικοποίηση(σ. 10-57). Η ενότητα περιλαμβάνει 3 Κεφάλαια και συνολικά 22 θέματα για επεξεργασία.
- Η **2<sup>η</sup> ενότητα** έχει θέμα: Η διαμόρφωση και λειτουργία των πολιτικών κομμάτων στην Ελλάδα (1821-1936)(σ.58-115). Η ενότητα περιλαμβάνει 5 Κεφάλαια και συνολικά 18 θέματα για επεξεργασία.
- Η **3<sup>η</sup> ενότητα** έχει θέμα: Το προσφυγικό ζήτημα στην Ελλάδα (1821-1930)- Πρόσφυγες στην Ελλάδα κατά τον 19<sup>ο</sup> αιώνα.(σ.116- 136). Η ενότητα περιλαμβάνει 4 Κεφάλαια και συνολικά 11 θέματα για επεξεργασία.
- Η **4<sup>η</sup> ενότητα** έχει θέμα: Πρόσφυγες στην Ελλάδα κατά τον 20<sup>ο</sup> αιώνα.(σ.137-173). Η ενότητα περιλαμβάνει 5 Κεφάλαια και συνολικά 14 θέματα για επεξεργασία.
- Η **5<sup>η</sup> ενότητα** έχει θέμα: Το Κρητικό Ζήτημα από διπλωματική άποψη κατά το 19<sup>ο</sup> και τις αρχές του 20<sup>ου</sup> αιώνα.(σ. 174-222). Η ενότητα περιλαμβάνει 5 Κεφάλαια και συνολικά 26 θέματα για επεξεργασία.
- Η **6<sup>η</sup> ενότητα** έχει θέμα: Παρευξείνιος Ελληνισμός . (σ.222- 260). Η ενότητα περιλαμβάνει 5 Κεφάλαια και συνολικά 14 θέματα για επεξεργασία.

Η κάθε ενότητα περιλαμβάνει αρχικά, Εισαγωγή σχετική με τα θέματα επεξεργασίας<sup>27</sup>. Ακολουθεί η ανάλυση του θέματος επεξεργασίας και παράλληλα παρατίθενται οι πηγές οι οποίες σχετίζονται απόλυτα με το θέμα. Το κάθε θέμα πλαισιώνεται και από εικονιστικό υλικό το οποίο περιλαμβάνει εικόνες, φωτογραφίες, χάρτες, έγγραφα, πίνακες με στατιστικά στοιχεία και ό,τι άλλο μπορεί να είναι απαραίτητο για την ολοκληρωμένη προσέγγισή του<sup>28</sup>.

---

<sup>27</sup> Την Εισαγωγή της θεματικής Ενότητας Πρόσφυγες στην Ελλάδα κατά τον 20<sup>ο</sup> αιώνα παραθέτουμε στο ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.

<sup>28</sup> Ενδεικτικό δείγμα εικονιστικού υλικού και ιστορικής πηγής παρατίθενται στο ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.

## ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

### Κεφάλαιο 3<sup>ο</sup>

#### Έρευνα των σχολικών εγχειριδίων

#### 3.1 Σκοπός της έρευνας- Προσδιορισμός του θέματος

Τα σχολικά εγχειρίδια ανταποκρίνονται απόλυτα στις προδιαγραφές των Προγραμμάτων Σποδών και αποτελούν το βασικότερο μέσο για τη διαμόρφωση στάσεων και αντιλήψεων που σχηματίζουν οι μαθητές αφού λειτουργούν αρχικά ως μέσα μετάδοσης των γνώσεων και ως φορείς ιδεολογικών μηνυμάτων τα οποία συχνά δηλώνονται υποσυνείδητα και με τρόπο λανθάνοντα στοχεύοντας αποτελεσματικά στη διαμόρφωση της εθνικής, κοινωνικής και θρησκευτικής τους ταυτότητας. Ο ρόλος του σχολικού εγχειριδίου κατά τη διδασκαλία είναι βασικός και συμβάλλει στην επικοινωνία των μαθητών με τον εκπαιδευτικό. Από ερευνητικά δεδομένα προκύπτει ότι ο χρόνος ενασχόλησης των μαθητών με το διδακτικό υλικό είναι μεγαλύτερος από το χρόνο των διαπροσωπικών σχέσεων των μαθητών με τον εκπαιδευτικό<sup>29</sup>. Με γνώμονα τον καθοριστικό ρόλο των σχολικών εγχειριδίων στην εκπαιδευτική διαδικασία και τη συμβολή τους στην εξέλιξη της προσωπικότητας του μαθητή επιλέξαμε να διερευνήσουμε τα σχολικά εγχειρίδια της Νεότερης Ιστορίας τα οποία διδάσκονται στην ΣΤ΄ Δημοτικού, στην Γ΄ Γυμνασίου και στην Γ΄ Λυκείου Γενικής Παιδείας και Ομάδας Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών. Το σχολικό βιβλίο είναι ακόμη σημαντικό, διότι, αφενός, σε πολλά εκπαιδευτικά συστήματα συνιστά ένα από τα κυρίαρχα μέσα διδασκαλίας και μάθησης και, αφετέρου, ως κείμενο παρουσιάζει ερευνητικό ενδιαφέρον, καθώς, μεταξύ άλλων, παράγει και αναπαράγει ιδεολογίες.

Στα πλαίσια της παρούσας εργασίας θα αναλύσουμε τα θέματα τα οποία αποτυπώνουν την εικόνα του πρόσφυγα και του μετανάστη στα παρακάτω βιβλία:

- Κολιόπουλος, Ι., Μιχαηλίδης, Ι., Καλλιανιώτης, Α. & Μηνάογλου, Χ., (2014). *Ιστορία του νεότερου και σύγχρονου κόσμου*, Βιβλίο Ιστορίας για τον μαθητή Στ΄ Δημοτικού, Αθήνα, Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος»
- Λούβη, Ευ. & Ξιφαράς, Δ. (2014). *Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία*, Βιβλίο Ιστορίας για τον μαθητή Γ΄ Γυμνασίου, Αθήνα, Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος».

---

<sup>29</sup>Καψάλη, Α., Χαραλάμπους, Δ.(1995). *Σχολικά Εγχειρίδια, Θεσμική Εξέλιξη και Σύγχρονη Προβληματική*, Αθήνα, Έκφραση, σ.114.

- Δημητρούκας, Ι., Ιωάννου, Θ., & Μπαρούτας, Κ., (2016). *Ιστορία του Μεσαιωνικού και του Νεότερου Κόσμου*, Βιβλίο Ιστορίας για τον μαθητή Β΄ Γενικού Λυκείου, Αθήνα, Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος».
- Κολιόπουλος, Ι., Σβολόπουλος, Κ., Χατζηβασιλείου, Ευ., Νημάς, Θ. & Σχολινάκη-Χελιώτη, Χ., (2015). *Ιστορία του νεότερου και του σύγχρονου κόσμου (από το 1815 έως σήμερα)*, Βιβλίο Ιστορίας για τον μαθητή Γ΄ Γενικού Λυκείου & Δ΄ Εσπερινού Λυκείου, Αθήνα, Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος».
- Μαργαρίτης, Γ., Αζέλης, Α., Ανδριώτης, Ν., Δετοράκης, Θ., & Φωτιάδης, Κ., (2016). *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας*, Βιβλίο Ιστορίας Κατεύθυνσης για τον μαθητή Γ΄ Γενικού Λυκείου, Αθήνα, Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος».

Η παρούσα εργασία η οποία έχει ως βασική αναζήτηση την αναφορά στην εικόνα του πρόσφυγα και του μετανάστη στα βιβλία της Νεότερης Ιστορίας θα μας δώσει τη δυνατότητα να ανιχνεύσουμε τα θέματα επεξεργασίας τα παραπάνω θέματα με άμεσο ή έμμεσο τρόπο καθώς και τη βαρύτητα με την οποία συναντώνται στο σύνολο των περιεχομένων τους. Η επιλογή του ερευνητικού υλικού- σχολικά εγχειρίδια της Νεότερης Ιστορίας- βασίστηκε στα παρακάτω κριτήρια:

- Τα σχολικά εγχειρίδια εφαρμόζονται και διδάσκονται με μεγάλη συχνότητα στα Δημοτικά, Γυμνάσια και Λύκεια της χώρας.
- Τα σχολικά εγχειρίδια της Νεότερης Ιστορίας διδάσκονται στην ΣΤ΄ τάξη του Δημοτικού, στην Γ΄ τάξη Γυμνασίου και στην Γ΄ τάξη Λυκείου.

Ειδικότερα διατυπώσαμε τα παρακάτω ερευνητικά ερωτήματα:

- Ποιοι είναι οι λόγοι που αναγκάζουν τους ανθρώπους να μετακινούνται;
- Ποιες χρονικές περιόδους παρατηρούνται μετακινήσεις πληθυσμών;
- Ποιες δυσκολίες συναντούν οι μετακινούμενοι στις νέες χώρες που τους υποδέχονται;
- Ποια μέτρα λαμβάνονται για την υποδοχή, την περίθαλψη και την αποκατάστασή τους στη νέα πατρίδα;

### 3.2 Μεθοδολογία έρευνας

Η ερευνητική μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε για την παρούσα εργασία είναι η μέθοδος της ανάλυσης του περιεχομένου (content analysis). Η χρησιμοποίηση της ανάλυσης του περιεχομένου υπαγορεύτηκε από το ίδιο το υλικό της έρευνας, δηλαδή από τα βιβλία, διότι αποτελούν μέσα επικοινωνίας τα οποία προσφέρονται για ανάλυση<sup>30</sup>. Η μέθοδος της ανάλυσης του περιεχομένου<sup>31</sup> ξεκίνησε να εφαρμόζεται στις αρχές του 20<sup>ου</sup> αιώνα. Η μέθοδος αυτή είναι ένα σύνολο τεχνικών

<sup>30</sup> Βάμβουκας, Μ.,(1991). «Εισαγωγή στην Ψυχοπαιδαγωγική έρευνα και μεθοδολογία», Εκδ. Γρηγόρης, Αθήνα, σ. 263-281.

<sup>31</sup> Φίλιας, Β., (1993).«Εισαγωγή στη μεθοδολογία και τις τεχνικές των κοινωνικών ερευνών», Εκδ. Gutenberg, Αθήνα, , σ. 194-212,

που χρησιμοποιούνται στις κοινωνικές επιστήμες με σκοπό την αναζήτηση και την επισήμανση των μηνυμάτων, θεμάτων ή νοημάτων που εμπεριέχονται σε διάφορα μέσα επικοινωνίας, όπως είναι τα γραπτά κείμενα, ο προφορικός λόγος κ.α. Η μέθοδος, της ανάλυσης του περιεχομένου, θέτει ερωτήματα στο κείμενο με σκοπό να ερευνηθεί η συχνότητα των πληροφοριών που περιέχει καθώς και η ανεύρεση των λανθανόντων μηνυμάτων και πληροφοριών, τα οποία δεν ανιχνεύονται στην πρώτη επαφή με το εξεταζόμενο θέμα. Είναι δηλαδή μια αποσύνθεση και ανασύνθεση της νοηματικής δομής του θέματος.

Η ανάλυση του περιεχομένου περιλαμβάνει δύο μορφές. Η μία μορφή είναι η ποσοτική ανάλυση, σύμφωνα με την οποία η παρουσίαση των ευρημάτων γίνεται με αριθμούς και η εξαγωγή των συμπερασμάτων στηρίζεται στην εκατοστιαία συχνότητα, στην οποία τα διάφορα νοήματα, θέματα ή μηνύματα επισημαίνονται στο υλικό<sup>32</sup>. Για την έρευνα των σχολικών εγχειριδίων υιοθετήθηκε το μοντέλο σύζευξης της ποσοτικής και ποιοτικής ανάλυσης περιεχομένου. Τα δεδομένα της ποσοτικής ανάλυσης συνοδεύονται με τα ποιοτικά στοιχεία τα οποία είναι απαραίτητα για την κατανόηση του προς έρευνα υλικού. Η άλλη μορφή ανάλυσης είναι η ποιοτική, στην οποία η παρουσίαση των δεδομένων γίνεται με ποσοτικές εκφράσεις ή όρους: π.χ. «συχνά», «συνήθως», «σπάνια» κ.ά. Για αυτήν την ερευνητική μέθοδο κύρια προϋπόθεση είναι ο καθορισμός του συστήματος των κατηγοριών που διαδραματίζει βασικό ρόλο για την ανάλυσή του<sup>33</sup>.

Απαραίτητη προϋπόθεση, για την ερευνητική μέθοδο, είναι ο σαφής προσδιορισμός του *συστήματος κατηγοριών* ο οποίος έχει καταλυτικό ρόλο στην ανάλυση του υλικού. Οι κατηγορίες του περιεχομένου χρειάζεται να είναι εξαντλητικές, δηλαδή όλα όσα έχουν σχέση με τον βασικό στόχο της έρευνας να μπορούν να ταξινομηθούν σε μία από τις εξής κατηγορίες:

- *Ανεξάρτητες*, δηλαδή η ένταξη ενός ευρήματος σε μία κατηγορία να μην μπορεί να επηρεάζει την ταξινόμηση και των υπόλοιπων ευρημάτων.
- *Αλληλοαποκλειόμενες*, δηλαδή το κάθε θέμα να μην καταγράφεται σε περισσότερες από μία κατηγορία<sup>34</sup>.

Επίσης, μια βασική παράμετρος για την εφαρμογή της ανάλυσης του περιεχομένου είναι ο προσδιορισμός της *μονάδας ταξινόμησης*. Η μονάδα ταξινόμησης είναι το τμήμα του περιεχομένου που τοποθετείται σε μία συγκεκριμένη κατηγορία ανάλογα με τους σκοπούς της διεξαγόμενης έρευνας<sup>35</sup>. Ως μονάδα ταξινόμησης επιλέχθηκε η *νοηματική ενότητα*, η οποία περιλαμβάνεται σε κάθε μία από τις επιμέρους ενότητες του προγράμματος των εγχειριδίων της Ιστορίας. Το τμήμα του υλικού που αναλύθηκε και στο οποίο αναζητήθηκαν τα νοήματα και μηνύματα του

<sup>32</sup> Berelson, B., (1952) :*Content Analysis in Communication Research*, New York 1952, p. 18

<sup>33</sup> Βάμβουκας, Μ., (1991).όπ. π., σ. 269.

<sup>34</sup> Βάμβουκας, Μ.,(1991). όπ. π., σ. 273 – 275.

<sup>35</sup> Φίλιας, Β.,(1993).όπ. π., σ. 206.

περιεχομένου του μαθήματος, ήταν το θέμα επεξεργασίας το οποίο αποτελεί υποσύνολο των ενοτήτων και είναι αντικείμενο διδακτικής αντιμετώπισης σε ένα δίωρο διδακτικό. Με μονάδα καταμέτρησης το «θέμα», κωδικογραφήθηκαν οι σχετικές αναφορές και καταρτίστηκαν οι παρακάτω κατηγορίες περιεχομένου:

- *Οι πρόσφυγες μετά από την πτώση της Κωνσταντινούπολης.*
- *Οι Έλληνες των παροικιών και των παραδουνάβιων ηγεμονιών.*
- *Οι πρόσφυγες στα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης (1821-1828).*
- *Οικονομικοί μετανάστες 1830-1922.*
- *Μικρασιατικός Πόλεμος.*
- *Οι πρόσφυγες την εποχή του Μεσοπολέμου*
- *Οι πρόσφυγες στα χρόνια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου*
- *Η εποχή του Ψυχρού πολέμου*
- *Μεταψυχροπολεμική εποχή.*



### 3.3. Υποθέσεις εργασίας

Βασική υπόθεση της παρούσας εργασίας αυτής είναι ότι στα σχολικά εγχειρίδια της Νεότερης Ιστορίας τα οποία διδάσκονται στην ΣΤ΄ Δημοτικού, την Γ΄ Γυμνασίου και την Γ΄ Λυκείου Γενικής Παιδείας και Ομάδας Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών αποτυπώνονται θέματα σχετικά με την εικόνα του πρόσφυγα και του μετανάστη από τα παλαιότερα χρόνια μέχρι τα σύγχρονα.

Η γενική αυτή υπόθεση αναλύθηκε στις παρακάτω επιμέρους υποθέσεις:

- Η παρουσία της μετανάστευσης αναφέρεται εκτενώς καθώς και οι λόγοι για τους οποίους οι άνθρωποι μεταναστεύουν.
- Η μετανάστευση παρουσίασε αυξητικές τάσεις τον 19ο αιώνα με προορισμό, συνήθως, τις πλούσιες ελληνικές παροικίες του εξωτερικού καθώς και με τη ζήτηση εργατικών χεριών στις ΗΠΑ.
- Με μεγαλύτερη συχνότητα συναντούμε θέματα σχετικά με την προσφυγιά κατά την περίοδο μετά από τον Μικρασιατικό πόλεμο.
- Την περίοδο του Μεσοπολέμου η συχνότητα των σχετικών με τους πρόσφυγες θεμάτων είναι αυξημένη.
- Τα προβλήματα τα οποία συναντούν οι πρόσφυγες στις χώρες εγκατάστασής τους είναι σημαντικά και εστιάζονται κυρίως σε θέματα στέγασης, υγειονομικής περίθαλψης, εύρεσης εργασίας, εκπαίδευσης, παροχής βασικών βοηθημάτων για το πρώτο διάστημα στις νέες τους πατρίδες.
- Η συνύπαρξη των προσφύγων και των γηγενών κατοίκων συναντούν δυσκολίες.
- Η παρουσία της κρατικής βοήθειας ήταν εμφανής και ουσιαστική για την αντιμετώπιση των προβλημάτων των προσφύγων τουλάχιστον κατά το πρώτο διάστημα της εγκατάστασής τους.
- Τα θέματα τα οποία αναφέρονται στη σύγχρονη μετανάστευση και στο προσφυγικό ζήτημα είναι ελάχιστα.

## Κεφάλαιο 4<sup>ο</sup>

### 4.1. Παρουσίαση των ευρημάτων της ανάλυσης του σχολικού εγχειριδίου «Ιστορία του νεότερου και σύγχρονου κόσμου» για την ΣΤ΄ Δημοτικού.

Το σχολικό εγχειρίδιο «Ιστορία του νεότερου και σύγχρονου κόσμου» για την ΣΤ΄ Δημοτικού, έχει 238 σελίδες. Από αυτές οι 12 σελίδες περιλαμβάνουν Επιστολή στους μικρούς μας φίλους, μαθητές της ΣΤ΄ Δημοτικού, Εισαγωγικό Σημείωμα, Περιεχόμενα. Βιβλιογραφία, Πηγές και Εικονογράφηση. Τα θέματα επεξεργασίας αναλύονται σε 226 σελίδες. Στο βιβλίο της ΣΤ΄ Δημοτικού στο θέμα «Η κατάκτηση της ελληνικής χερσονήσου», αναφέρεται ότι: *Οι δύο πρώτοι αιώνες της Τουρκοκρατίας ήταν δυσκολότεροι για τους Χριστιανούς. Οι δημογραφικές, οικονομικές και κοινωνικές μεταβολές ήταν μεγάλες. Αρκετοί κάτοικοι μετακινήθηκαν σε ορεινούς τόπους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Επίσης, οι Βυζαντινοί άρχοντες εξαφανίστηκαν μετά την Άλωση. Τέλος, αρκετοί λόγιοι έφυγαν στη Δυτική Ευρώπη. Όλα αυτά επηρέασαν αρνητικά τη συνοχή του ελληνικού πληθυσμού. Τελικά όμως οι υπόδουλοι Έλληνες δεν αφομοιώθηκαν, αφού κατάφεραν να διαφυλάξουν, με τη Βοήθεια και της Εκκλησίας, τρία βασικά στοιχεία της εθνικής τους ταυτότητας: τη θρησκεία, τη γλώσσα και την παράδοση.*(Ν. Ιστ., 1, σ.29)<sup>36</sup>. Στη συνέχεια στο θέμα «Οι συνθήκες της ζωής των υποδούλων» γίνεται αναφορά στο ότι: *Μετά την τουρκική κατάκτηση, οι περισσότερες από τις επιφανείς Βυζαντινές οικογένειες που επέζησαν, μετανάστευσαν κυρίως σε λατινοκρατούμενες περιοχές ή στη Δυτική Ευρώπη. Όσες από αυτές παρέμειναν στην Κωνσταντινούπολη, συγχωνεύτηκαν με Έλληνες που ήρθαν στην Πόλη από την Καραμανία, τον Πόντο, τα νησιά του Αιγαίου και πλούτισαν ως βιοτέχνες ή έμποροι. Σχηματίστηκε, έτσι, γύρω από το Πατριαρχείο μια νέα άρχουσα τάξη, οι Φαναριώτες, που από τον 17<sup>ο</sup> αιώνα ανέπτυξε σημαντικό εθνικό ρόλο σε τομείς όπως η εκπαίδευση* (Ν. Ιστ., 1, σ.33). Στο θέμα επεξεργασίας «Οι Έλληνες των παροικιών και των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών», γίνεται εκτενής αναφορά για τη μετανάστευση των Ελλήνων στο εξωτερικό, κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας. Γίνεται επίσης λόγος για τις δύο περιόδους της μετανάστευσης καθώς και για τους τόπους όπου κατέφευγαν οι άνθρωποι κυρίως από τα νησιά και τα παραθαλάσσια μέρη. Στη συνέχεια αναφέρεται ότι την ίδια περίοδο, 17<sup>ο</sup> και 18<sup>ο</sup> αιώνα Έλληνες από τον Πόντο μετακινήθηκαν στον Καύκασο και την Κριμαία ιδρύοντας αποικίες με γνωστότερη την Οδησό. Το θέμα επεξεργασίας ολοκληρώνεται τονίζοντας ότι: *Αυτοί οι μετανάστες που*

<sup>36</sup> Στο εξής, Ν. Ιστ., 1, το βιβλίο, «Ιστορία του νεότερου και σύγχρονου κόσμου» για την ΣΤ΄ Δημοτικού. Τα πλαγιασμένα γράμματα είναι αποσπάσματα από τα σχολικά εγχειρίδια και ο αριθμός μας παραπέμπει στη σελίδα του βιβλίου.

ονομάστηκαν Έλληνες της Διασποράς, με τα πλούτη που απέκτησαν, ενίσχυαν οικονομικά τα ελληνικά σχολεία στις τουρκοκρατούμενες περιοχές και κατασκεύαζαν πολυτελείς κατοικίες στους τόπους καταγωγής τους (π.χ. στη Σιάτιστα, την Καστοριά, την Κοζάνη, τα Ζαγοροχώρια και τα χωριά του Πηλίου), τα λεγόμενα αρχοντικά. Από τους Έλληνες των παροικιών ξεκίνησε κατά τον 18<sup>ο</sup> αιώνα η πνευματική αναγέννηση του υπόδουλου έθνους (Ν. Ιστ., 1, σ.49). Στο ίδιο θέμα στη στήλη «Ματιά στο παρελθόν», αναφέρεται ότι: *Η μετακίνηση των ανθρώπων για εμπορικούς λόγους έξω από τον ελληνικό χώρο γινόταν συνήθως ομαδικά, για λόγους ασφαλείας. Οι πραγματευτές (εμπορευόμενοι) φόρτωναν τα εμπορεύματα καθώς και τα προσωπικά τους είδη σε ζώα, κυρίως μουλάρια. Επρόκειτο για τα λεγόμενα караβάνια. Επειδή οι αποστάσεις ήταν μεγάλες, κατά μήκος των δρόμων και κοντά σε πηγές η τρεχούμενο νερό χτίζονταν σταθμοί η πανδοχεία, που ονομάζονταν χάνια, όπου οι ταξιδιώτες μπορούσαν να ξεκουραστούν και να διανυκτερεύσουν με ασφάλεια* (Ν. Ιστ., 1, σ.50). Στο θέμα « Η παρέμβαση των μεγάλων δυνάμεων και η ναυμαχία του Ναυαρίνου», στη στήλη «Ματιά στο παρελθόν», και με τίτλο «Πρόσφυγες», γίνεται λόγος για την προσφυγοποίηση του ντόπιου πληθυσμού και τους χιλιάδες πρόσφυγες που υποχρεώθηκαν να εγκαταλείψουν τον τόπο τους φοβούμενοι για τη ζωή τους και να αναζητήσουν αλλού μια καλύτερη τύχη. Για την οικονομική κρίση που αντιμετώπισε η Ελλάδα τις τελευταίες δεκαετίες του 19<sup>ου</sup> αιώνα καθώς και για τα προβλήματα που προκάλεσε στον αγροτικό πληθυσμό γίνεται αναφορά στη στήλη «Ματιά στο παρελθόν» με τίτλο, Η Μετανάστευση. *Πολλοί άνδρες κυρίως από την Πελοπόννησο και τη Στερεά Ελλάδα, στην πλειονότητά τους αγρότες, υποχρεώθηκαν τότε, εξαιτίας των προβλημάτων στο εμπόριο της σταφίδας, να μεταναστεύουν στο εξωτερικό αναζητώντας καλύτερες συνθήκες ζωής. Οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής αποτέλεσαν δημοφιλή προορισμό των Ελλήνων μεταναστών. Εμπορικοί πράκτορες και εταιρείες ακτοπλοϊκών μεταφορών φρόντιζαν για την ασφαλή μεταφορά τους στις νέες πατρίδες. Ήταν η αφετηρία μιας μεταναστευτικής κίνησης, που επρόκειτο να συνεχιστεί και τον 20<sup>ο</sup> αιώνα.* (Ν. Ιστ., 1, σ.164).

Στο θέμα επεξεργασίας «Η Μικρασιατική Εκστρατεία και η Καταστροφή» αναφέρεται ότι: *Ένα χρόνο μετά, τον Αύγουστο του 1922, οι Τούρκοι του Κεμάλ επιτέθηκαν στις εξασθενημένες ελληνικές στρατιωτικές δυνάμεις. Η αμυντική γραμμή έσπασε και ο ελληνικός στρατός αναγκάστηκε να υποχωρήσει. Τον ακλούθησαν χιλιάδες Έλληνες, φοβούμενοι τα τουρκικά αντίποινα. Στα τέλη Αυγούστου οι Τούρκοι μπήκαν στη Σμύρνη, πυρπόλησαν την ελληνική και την αρμενική συνοικία της πόλης, ενώ ο Μητροπολίτης Χρυσόστομος παραδόθηκε στο μουσουλμανικό πλήθος και θανατώθηκε. Σκηνές ανείπωτου πόνου εκτυλίχθηκαν στο λιμάνι, με πρωταγωνιστές πλήθος πρόσφυγες που αγωνίζονταν να μπουν στα πλοία για να σωθούν. Σφαγές χριστιανών και λεηλασίες ολοκλήρωσαν την καταστροφή. Ήταν το δραματικό τέλος της μακραίωνης ελληνικής παρουσίας στην περιοχή.* (Ν. Ιστ., 1, σ.194). Αναφορά για τους πρόσφυγες που έφτασαν στην Ελλάδα μετά από την Μικρασιατική

γίνεται λόγος στο θέμα «Ο Μεσοπόλεμος», όπου τονίζονται τα προβλήματα που αντιμετώπισε η χώρα για την εγκατάστασή τους. *Η Μικρασιατική Καταστροφή επισφραγίστηκε με τη Συνθήκη της Λωζάννης, το 1923. Η Ελλάδα αποσύρθηκε από την Ανατολική Θράκη, τα νησιά Ίμβρο και Τένεδο και την περιοχή της Σμύρνης, ενώ τα Δωδεκάνησα παρέμειναν στην Ιταλία. Ταυτόχρονα αποφασίστηκε η ανταλλαγή των πληθυσμών ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία με βάση το θρήσκευμα. Δε μετακινήθηκαν μόνο οι Χριστιανοί Έλληνες που ζούσαν στην Κωνσταντινούπολη, την Ίμβρο και την Τένεδο και οι Μουσουλμάνοι της Δυτικής Θράκης.* (Ν. Ιστ., 1, σ.200). Αναφέρεται επίσης ότι: *Η πλειονότητα των προσφυγών εγκαταστάθηκε κυρίως στη Μακεδονία και τη Δυτική Θράκη, ενισχύοντας το ελληνικό στοιχείο των περιοχών αυτών. Οι πρόσφυγες έμεναν προσωρινά σε καταυλισμούς, ενώ αργότερα δημιουργήθηκαν οικισμοί για τη στέγασή τους. Η παρουσία των προσφύγων στο ελληνικό κράτος τόνωσε τόσο τον πληθυσμό των πόλεων όσο και τον αγροτικό πληθυσμό, συμβάλλοντας σημαντικά στην οικονομική και την πνευματική ανάπτυξη της χώρας.* (Ν. Ιστ., 1, σ.200). Στο ίδιο θέμα και στη στήλη «Οι πηγές αφηγούνται» και με τίτλο «Ο Ελευθέριος Βενιζέλος για το Προσφυγικό Ζήτημα», αναφέρεται: *«Είναι ανάγκη να είπω προς υμάς ότι η κυβέρνηση θα επιδιώξει την συμπλήρωσιν της προσφυγικής γεωργικής και αστικής αποκαταστάσεως, την οποίαν επιβάλλει όχι απλώς το καθήκον προς τους εκ σφαλμάτων παθόντας ομογενείς, αλλά αυτό τούτο το συμφέρον του κράτους, συμφέρον οικονομικόν αλλά και συμφέρον εθνικόν. Θεωρώ, άλλως τε, καθήκον μου να διακηρύξω ότι παρά τα διαπραχθέντα σφάλματα η Ελλάς ημπορεί να είναι υπερήφανος δι' εκείνο που κατόρθωσε, όταν ευρέθη εις την ανάγκην να δεχθή εις τους κόλπους της τόσας μυριάδας ομογενών εκδιωχθέντων από τας εστίας των».*<sup>37</sup> (Ν. Ιστ., 1, σ.202). Στο θέμα επεξεργασίας «Το Κυπριακό ζήτημα», αναφέρεται ότι: *Οι Τούρκοι κατέλαβαν το 37% της Κύπρου εκδιώκοντας τους Ελληνοκύπριους, που κατέφυγαν στο ελεύθερο τμήμα του νησιού για να σωθούν. Ταυτόχρονα, μετέφεραν *εποίκους* από την Τουρκία προς μόνιμη εγκατάσταση, αλλοιώνοντας έτσι την πληθυσμιακή σύνθεση του νησιού. Στα εδάφη που κυρίευσαν, σχημάτισαν ένα τουρκοκυπριακό ψευδοκράτος, το οποίο όμως δεν αναγνωρίστηκε από τη διεθνή Κοινότητα.* (Ν. Ιστ., 1, σ.225).

---

<sup>37</sup> Εφημερίδα Ελευθέρων Βήμα, 21 Ιουλίου 1928. Τα κείμενα του Ελευθερίου Βενιζέλου. Η ζωντανή ιστορία της δραματικής περιόδου του έθνους 1909-1936, επιμέλεια και ιστορικά υπομνήματα Στεφ. Ι. Στεφάνου, τόμ.3(1920-1929), Αθήνα 1983, σ. 468.

## 4.2. Παρουσίαση των ευρημάτων της ανάλυσης του σχολικού εγχειριδίου της Γ΄ Γυμνασίου «Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία»

Το σχολικό εγχειρίδιο της Γ΄ Γυμνασίου «Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία», έχει 192 σελίδες, από αυτές οι 13 περιλαμβάνουν την Εισαγωγή, Περιεχόμενα, Βιβλιογραφία και Γλωσσάρι. Τα θέματα επεξεργασίας αναλύονται σε 179 σελίδες. Στο εγχειρίδιο της Γ΄ Γυμνασίου στο θέμα «Κοινωνικές και πολιτικές διαστάσεις της βιομηχανικής επανάστασης», αναφέρεται ότι: *Η βιομηχανική επανάσταση έφερε σοβαρές κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές. Πληθυσμιακές μεταβολές Η βελτίωση του βιοτικού επιπέδου προκάλεσε στην Ευρώπη, ιδίως μετά το 1850, εντυπωσιακή πληθυσμιακή αύξηση, ένα μέρος της οποίας διοχετεύτηκε στη μετανάστευση. Η εσωτερική μετανάστευση προς τις βιομηχανικές πόλεις πύκνωσε τις στρατιές των εργατών. Τότε, άρχισαν να δημιουργούνται εργατικά προάστια, κοντά ή και ανάμεσα στα εργοστάσια. Η εξωτερική μετανάστευση κατευθύνθηκε στις ΗΠΑ, στον Καναδά και στην Αυστραλία. Κοινωνικοί μετασχηματισμοί Παράλληλα, άλλαζαν τα κοινωνικά δεδομένα (Ν. Ιστ., 2, σ.44)<sup>38</sup>. Στο θέμα « Η ελληνική οικονομία και κοινωνία κατά τον 19<sup>ο</sup> αιώνα», τονίζεται ότι: Παράλληλα, συντελούνταν και σημαντικοί κοινωνικοί μετασχηματισμοί. Η μετανάστευση, φαινόμενο συνηθισμένο στον φτωχό ελλαδικό χώρο, εντάθηκε τον 19ο αιώνα με προορισμό, συνήθως, τις πλούσιες ελληνικές παροικίες του εξωτερικού, ιδίως την Αίγυπτο. Επιπλέον, στα τέλη του 19ου αιώνα αλληπάλληλες άσχημες σοδειές σταφίδας σε συνδυασμό με τη ζήτηση εργατικών χεριών στις ΗΠΑ δημιούργησαν ένα μεγάλο μεταναστευτικό ρεύμα αγροτών, κυρίως από την Πελοπόννησο, προς την άλλη πλευρά του Ατλαντικού (Ν. Ιστ., 2, σ.70). Στη στήλη της ιστορικής πηγής του θέματος «Ο μικρασιατικός πόλεμος (1919-1922), παρατίθεται απόσπασμα από το λογοτεχνικό έργο του Κοσμά Πολίτη, Στου Χατζηφράγκου και αναφέρεται: *Στον δρόμο για την προσφυγιά: [...] Λοιπόν ούλος αυτός ο κόσμος στοιβαγμένος στο μουράγιο και πάνω σε μαούνες. Άντρωι, γέροι, γριές και γυναικόπαιδα, που είχανε παρατήσει τα καλά τους, και ξεμείνανε στο δρόμο, και τώρα εκεί μεροβραδιάζονταν εκεί πλαγιάζανε, άλλος μ' ένα χράμι που έφερε μαζί του, άλλος μ' ένα πάπλωμα ή με μια μπατανία. Χείλια τρεμοσαλεύανε από το παραμιλητό. Μάτια γουρλωμένα που αγναντεύανε τη Δευτέρα Παρουσία, τη συντέλεια του κόσμου [...] Μέρα, χαρά Θεού. Τέλη Αυγούστου, αρχές Σεπτέμβρη με το καινούριο [...]»<sup>39</sup>.**

Στο θέμα «Εξελίξεις σε Ελλάδα και Τουρκία μετά τον μικρασιατικό πόλεμο», στη στήλη της ιστορικής πηγής παρατίθεται Η ελληνοτουρκική σύμβαση υποχρεωτικής ανταλλαγής των πληθυσμών: *Η ελληνοτουρκική σύμβαση υποχρεωτικής ανταλλαγής των πληθυσμών: Τραγική [...] για τους άνω του ενός εκατομμυρίου έλληνες πρόσφυγες και τις περιουσίες τους, αλλά και πλέον*

<sup>38</sup> Στο εξής, Ν. Ιστ., 2, το βιβλίο, «Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία» για την Γ΄ Γυμνασίου. Τα πλαγιασμένα γράμματα είναι αποσπάσματα από τα σχολικά εγχειρίδια και ο αριθμός μας παραπέμπει στη σελίδα του βιβλίου.

<sup>39</sup> Κοσμάς Πολίτης, Σου Χατζηφράγκου, Ερμής, Αθήνα 1990, σ. 146.

συμφέρουσα λύση, εν όψει της κατηγορηματικής αρνήσεως της τουρκικής πλευράς να δεχθεί την επιστροφή τους, ήταν η Συμφωνία της υποχρεωτικής ανταλλαγής πληθυσμών που υπογράφηκε στη Λωζάνη στις 30 Ιανουαρίου 1923. Το υποχρεωτικό της μετακινήσεως σήμαινε ότι πολλοί από αυτούς θα μπορούσαν να εγκατασταθούν στα οικήματα και τις γεωργικές εκτάσεις των 400.000 περίπου μουσουλμάνων, ελλήνων πολιτών, που βάσει της Συμφωνίας έπρεπε να ταξιδέψουν προς την αντίθετη κατεύθυνση· εξίσου τραγικά θύματα και αυτοί —που κανείς σχεδόν στην Ελλάδα δεν φαίνεται να τους θυμάται— ενός πολέμου για τον οποίον δεν έφεραν καμμία ευθύνη και στου οποίου τη διεξαγωγή δεν είχαν κανενός είδους συμμετοχή (Ν. Ιστ., 2, σ.109)<sup>40</sup>. Με τίτλο «Ο αγώνας των προσφύγων να ριζώσουν στην Ελλάδα» παρατίθεται ιστορική πηγή στο θέμα «Το προσφυγικό ζήτημα στην Ελλάδα κατά τον Μεσοπόλεμο», Όλη αυτή η περιοχή λέγεται ανέκαθεν Ανάβυσσος. [...] Το τι τραβούσαμε δε λέγεται. Ούτε ο Χριστός δεν υπόφερε έτσι. [...] Νερό δεν είχαμε. Ψωμί αγοράζαμε από το Λαύριο. Έπρεπε να το παραγγείλουμε και να το πληρώσουμε μια μέρα πιο μπροστά. Την άλλη μέρα μας το έφερναν με τα γαϊδούρια, μπαγιάτικο και κομματιασμένο. Οι ντόπιοι αλβανόφωνοι Καλυβιώτες που είχαν χτήματα στην Ανάβυσσο μας έβριζαν Τούρκους. Θέλαμε ένα τσαμπί σταφύλι να δροσιστούμε και δε μας έδιναν [...]. Από το 1926 ως το 1927 ζευγαρίζαμε στους ελαιώνες του Μελισσουργού. Το 1928 ο τσιφλικούχος αυτός μας απαγόρευσε την καλλιέργεια. Διαμαρτυρηθήκαμε όλοι με τα γυναικόπαιδα μαζί. Ο τσιφλικούχος έφερε χωροφύλακες από το Λαύριο και το Κορωπί και μας χτύπησαν. Μ' έβαλαν κι εμένα φυλακή, (Ν. Ιστ., 2, σ.121)<sup>41</sup>. Στην ανάλυση του θέματος γίνεται εκτενής αναφορά για το θέμα της αποκατάστασης των προσφύγων την περίοδο του Μεσοπολέμου.

Γίνεται επίσης λόγος για τη συμβολή της Κοινωνίας των Εθνών και την ίδρυση της Επιτροπής Αποκαταστάσεως των Προσφύγων(ΕΑΠ), έναν Οργανισμό που λειτούργησε από το 1923-1930. Αναφέρονται επίσης οι περιοχές όπου εγκαταστάθηκαν οι πρόσφυγες. Η αποκατάσταση των προσφύγων στις πόλεις ήταν κυρίως έργο του ελληνικού κράτους, που δημιουργήσε προσφυγικούς συνοικισμούς (Καισαριανή, Βύρωνας, Νέα Ιωνία στην Αθήνα και Κοκκινιά στον Πειραιά). Οι πλούσιοι πρόσφυγες προτίμησαν περιοχές της αρεσκειάς τους (Νέα Σμύρνη, Καλλίπολη του Πειραιά). Τέλος, όσοι φτωχοί πρόσφυγες δεν εξασφάλισαν κάποια από τις κατοικίες που έδινε το κράτος συνέχισαν να μένουν για πολλά χρόνια σε άθλια οικήματα στους προσφυγικούς συνοικισμούς (Ν. Ιστ., 2, σ.121). Επίσης γίνεται λόγος για τους πρόσφυγες οι οποίοι συνέβαλαν στην ανάπτυξη των Γραμμάτων και του πολιτισμού. Σημαντικοί λογοτέχνες, όπως ο Γιώργος Σεφέρης (Νόμπελ Λογοτεχνίας 1963), ο Ηλίας Βενέζης, ο Κοσμάς Πολίτης, ο Στρατής Δούκας και η Διδώ Σωτηρίου, ήταν Μικρασιάτες (Ν. Ιστ., 2, σ.122). Στο θέμα επεξεργασίας «Τα αποτελέσματα του Β'

<sup>40</sup> Γ. Γιανουλόπουλος, «Η ευγενής μας τύφλωσις...», εξωτερική πολιτική και «εθνικά θέματα» από την ήττα του 1897 έως τη Μικρασιατική Καταστροφή, δ' έκδοση, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2003, σ. 308.

<sup>41</sup> Αρχείο Προφορικής Παράδοσης Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, φάκελος 230.

Παγκοσμίου Πολέμου και η ίδρυση του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών», γίνεται αναφορά στις επιπτώσεις του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου και ανάμεσα σε άλλα, αναφέρονται και οι μετακινήσεις των πληθυσμών: *Οι αναγκαστικές μετακινήσεις πληθυσμών Επίσης, ο πόλεμος προκάλεσε μετακινήσεις περίπου 30.000.000 ανθρώπων. Πολλοί από αυτούς εγκατέλειψαν τα σπίτια τους φοβούμενοι την έλευση ξένων στρατευμάτων. Οι περισσότεροι, όμως, εξαναγκάστηκαν από τους εμπόλεμους να μετακινηθούν για διάφορους λόγους. Στα 1945 αυτοί οι πληθυσμοί συγκροτούσαν ένα τεράστιο, διάσπαρτο ανθρώπινο πλήθος χωρίς κανένα μέσο διαβίωσης (Ν. Ιστ., 2, σ.135). Στο θέμα επεξεργασίας με τίτλο «Η κατάρρευση των λαϊκών δημοκρατιών και η ψυχροπολεμική Ευρώπη» αναλύεται εκτενώς η νέα ευρωπαϊκή πραγματικότητα καθώς και το πλήθος των αλλαγών που δημιουργήθηκαν σε όλο τον κόσμο και αναφέρεται ότι: *Η κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων έκανε εκατομμύρια ανθρώπους να αναζητήσουν καλύτερη τύχη στη Δύση. Η μεγάλη διαφορά πλούτου δυτικής-ανατολικής Ευρώπης και Ευρώπης-Τρίτου Κόσμου προκάλεσε ένα τεράστιο μεταναστευτικό ρεύμα προς τις αναπτυγμένες χώρες της Ευρώπης. Η μεταψυχροπολεμική Ευρώπη έπρεπε να αντιμετωπίσει τόσο τα προβλήματα της Δ. Ευρώπης, που υπήρχαν πριν από την κατάρρευση των λαϊκών δημοκρατιών, όσο το τέλος του ψυχρού Πολέμου και τη νέα πρόκληση της οικονομικής αφομοίωσης των χωρών της Α. Ευρώπης. Η οικονομική κρίση, έντονη και πριν από την κατάρρευση, επιδεινώθηκε τη δεκαετία του '90 Τονίζεται επίσης ότι, Στο πλαίσιο αυτό, ένας αριθμός Ευρωπαίων είδε το εισόδημά του να συρρικνώνεται ή έχασε την εργασία του. Τα προβλήματα αυτά, σε συνδυασμό με την αίσθηση ότι απειλούνταν η ασφάλεια και η πολιτισμική συνοχή των ευρωπαϊκών κοινωνιών από τη μαζική παρουσία μεταναστών, αναζωπύρωσαν την ξενοφοβία και τον ρατσισμό. Το φαινόμενο απέκτησε, σε ορισμένες ευρωπαϊκές χώρες, και πολιτική έκφραση που θυμίζει άλλες εποχές (φασιστικά κόμματα) (Ν. Ιστ., 2, σ.148).**

Αναφορά για τις αλλαγές στα Βαλκάνια και τη νέα διεθνή θέση της Ελλάδας γίνεται στο θέμα «Η Ελλάδα στη μεταψυχροπολεμική εποχή (1989-2001), όπου γίνεται εκτενής λόγος για την Ελλάδα ως χώρα υποδοχής μεταναστών και παλιννοστούντων. *Η πτώση των λαϊκών δημοκρατιών και οι συνακόλουθες αλλαγές στα Βαλκάνια είχαν ως άμεσο αποτέλεσμα την άφιξη στην Ελλάδα μεγάλου αριθμού οικονομικών μεταναστών και παλιννοστούντων ελληνικής καταγωγής, από τα τέλη της δεκαετίας του '80 και μετά. Τα πρώτα χρόνια εργάζονταν με εξευτελιστικές αμοιβές σε εποχιακές, συνήθως, εργασίες. Με το πέρασμα των χρόνων, όμως, πολλοί μετανάστες ενσωματώθηκαν στην ελληνική κοινωνία, απέκτησαν μόνιμη εργασία και αξιοπρεπείς αμοιβές. Αποτελούν το 8-10% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού της Ελλάδας, ενώ η αύξηση του πληθυσμού της Ελλάδας, την περίοδο 2000-2001, οφειλόταν αποκλειστικά σε αυτούς. Το ελληνικό κράτος επιχείρησε κατά καιρούς την καταγραφή και τη νομιμοποίηση των μεταναστών, υπό όρους. Παράλληλα, οι ελληνικές εργατικές οργανώσεις απαιτήσαν τη νομιμοποίησή τους, τη σταθεροποίηση του αριθμού τους και την εξίσωση των δικαιωμάτων τους με εκείνα των Ελλήνων εργαζομένων (Ν. Ιστ., 2, σ.164)..*

### 4.3. Παρουσίαση των ευρημάτων της ανάλυσης του σχολικού εγχειριδίου της Γ΄ Λυκείου & Δ΄ Εσπερινού Λυκείου «Ιστορία του νεότερου και του σύγχρονου κόσμου «από το 1815 έως σήμερα)

Το εγχειρίδιο της Γ΄ Λυκείου & Δ΄ Εσπερινού Λυκείου «Ιστορία του νεότερου και του σύγχρονου κόσμου «από το 1815 έως σήμερα), έχει 253 σελίδες. Από αυτές οι 33 σελίδες περιλαμβάνουν τον Πρόλογο, τα Περιεχόμενα, τους Πίνακες, το Γλωσσάριο ειδικών όρων, σημαντικών γεγονότων, το Γλωσσάριο καλλιτεχνικών και επιστημονικών όρων, τις πηγές του εικονιστικού υλικού, τη Βιβλιογραφία και τους Δικτυακούς τόπους. Τα θέματα επεξεργασίας αναλύονται σε 220 σελίδες. Στην ενότητα «Η Ελληνική Επανάσταση του 1821- Ένα μήνυμα ελευθερίας για την Ευρώπη» και στο θέμα επεξεργασίας «Η εξέλιξη της Επανάστασης», αναφέρεται ότι: Μετά από την καταστροφή της Χίου τον Απρίλιο του 1822, μεγάλος αριθμός από τους κατοίκους σφαγιάστηκαν ή αιχμαλωτίστηκαν: *Οι υπόλοιποι διέφυγαν με ψαριανά πλοία πρόσφυγες σε διάφορα άλλα νησιά και στην επαναστατημένη Νότια Ελλάδα* (Ν. Ιστ., 3, σ.27)<sup>42</sup>. Στην ενότητα «Το Συνέδριο ειρήνης των Παρισίων (1919-1920), γίνεται αναφορά στη Συνθήκη του Νειγύ και ότι επιβεβαίωσε την ελληνική κυριαρχία επί των εδαφών μεταξύ του Έβρου και του Νέστου έως τα τουρκοβουλγαρικά σύνορα. Αναφέρεται επίσης ότι: *Χωριστή σύμβαση με την ίδια ονομασία και ημερομηνία (14/27 Νοεμβρίου 1919) προέβλεπε την αμοιβαία και εθελούσια μετανάστευση των «Βουλγάρων την φυλήν» από την Ελλάδα και των «Ελλήνων την φυλήν» από τη Βουλγαρία· για να διευκολυνθεί μάλιστα η αναχώρησή τους, προβλεπόταν η δυνατότητα ρευστοποίησης των περιουσιακών στοιχείων τους. Κοινή επιδίωξη των κυβερνήσεων και των δύο χωρών ήταν να απαλλαγούν οι χώρες τους από τις αντίστοιχες μειονότητες, ώστε να εκλείψουν στο μέλλον εκατέρωθεν διεκδικήσεις εδαφών στην επικράτειά τους* (Ν. Ιστ., 3, σ.85). Στο θέμα επεξεργασίας «Οι ελληνικές διεκδικήσεις μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο» της ενότητας «Ο Μικρασιατικός Πόλεμος (1919-1922), αναφέρεται ότι: *Η ελληνική συμμετοχή στη συμμαχική εκστρατεία εναντίον των Μπολσεβίκων έστρεψε την οργή των τελευταίων εναντίον των ελληνικών κοινοτήτων της νότιας Ρωσίας, οι οποίες πλήρωσαν βαρύτατο τίμημα: πολλοί Έλληνες έπεσαν θύματα των Μπολσεβίκων, ενώ πολλοί περισσότεροι κατέφυγαν πρόσφυγες στην Ελλάδα και στον Πόντο* (Ν. Ιστ., 3, σ.89). Στο θέμα «Η συμμαχική εντολή για την απόβαση του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη και η έκβαση του πολέμου», αναφέρεται ότι: *Με την πρώτη σύμβαση που υπογράφηκε μεταξύ της Ελλάδας και της Τουρκίας, στις 30 Ιανουαρίου/12 Φεβρουαρίου 1923, συμφωνήθηκε η υποχρεωτική ανταλλαγή των*

<sup>42</sup> Στο εξής, (Ν. Ιστ., 3, Το σχολικό εγχειρίδιο της Γ΄ Λυκείου & Δ΄ Εσπερινού Λυκείου «Ιστορία του νεότερου και του σύγχρονου κόσμου «από το 1815 έως σήμερα).



Ελλήνων ορθόδοξων χριστιανών της Τουρκίας και των μουσουλμάνων της Ελλάδας. Εξαιρέθηκαν από την υποχρεωτική ανταλλαγή οι μουσουλμάνοι της Δυτικής Θράκης και οι Έλληνες κάτοικοι της Κωνσταντινούπολης και των νησιών της Ίμβρου και της Τενέδου. Επίσης τονίζεται ότι: *Η Ελλάδα το 1923 ήταν μια χώρα ηττημένη στρατιωτικά, διχασμένη πολιτικά, διεθνώς απομονωμένη και απειλούμενη από τις γειτονικές χώρες, οικονομικά κλονισμένη και υποχρεωμένη να περιθάλπει περισσότερους από ένα εκατομμύριο ενδεείς και άστεγους πρόσφυγες* (Ν. Ιστ., 3, σ.93). Στη στήλη Ιστορικές πηγές της ενότητας «Εξωτερικές εξελίξεις στην Ελλάδα (1923-1930) γίνεται εκτενής αναφορά για την ανάγκη αποκατάστασης των προσφύγων και η βιομηχανική πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου, αναφέρεται ότι: *«Η βιομηχανική επέκταση μπορούσε να ενισχυθεί από τη διατήρηση του εργατικού κόστους σε χαμηλά επίπεδα, ακόμη κι αν αυτό σήμαινε πως θα εγκαταλείπονταν οι προσπάθειες για βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των περισσότερων εργατών. Ήδη οι εργασιακές συνθήκες στα ελληνικά εργοστάσια ήταν καταθλιπτικές: η δωδεκάωρη εργασία αποτελούσε τον κανόνα σε ορισμένες βιομηχανίες, ενώ ήταν συνηθισμένη η απασχόληση γυναικών και παιδιών. Η διεθνής σύμβαση που απαγόρευε την εργασία παιδιών κάτω των δεκατεσσάρων ετών δεν τηρούνταν, ενώ ακόμη και τα στελέχη του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας συμεριζόνταν την άποψη πως οι χαμηλοί μισθοί που κέρδιζαν οι ενήλικοι εργάτες καθιστούσαν απαραίτητο να εργάζονται και τα παιδιά τους. Ο Βενιζέλος επιβεβαίωσε σε έναν απεσταλμένο του Διεθνούς Γραφείου Εργασίας, ο οποίος επισκέφθηκε την Ελλάδα, ότι η αδήριτη ανάγκη να εξασφαλιστεί εργασία για τη μεγάλη μάζα των προσφύγων, το μικρό ποσοστό αντρών εργατών ανάμεσά τους, και, τέλος, το γεγονός ότι έπρεπε να αφιερωθούν όλοι οι διαθέσιμοι πόροι στο άκρως επείγον έργο της επανεγκατάστασης, δεν επέτρεψαν την εφαρμογή μέτρων τα οποία θα ήταν μεν χρήσιμα, αλλά ίσως θα εμπόδιζαν τη δημιουργία νέων βιομηχανιών -οι οποίες είναι ούτως ή άλλως συχνά ασταθείς- και θα σταματούσαν την ανάπτυξη άλλων»*<sup>43</sup> (Ν. Ιστ., 3, σ.101).

Στο θέμα επεξεργασίας «Οικονομική και κοινωνική πρόοδος» αναφέρεται ότι: *Παράλληλα προβλέφθηκαν, με την αρωγή και της ΚΤΕ, τα πρώτα μέτρα για την αντιμετώπιση των οξέων κοινωνικών προβλημάτων που ήταν εύλογο να έχει προκαλέσει η συρροή των προσφύγων από τη Μικρά Ασία, τον Πόντο και την Ανατολική Θράκη - της περίθαλψης και της αποκατάστασής τους* (Ν. Ιστ., 3, σ.102). Στην ιστορική πηγή «Το Βερολίνο λίγες ημέρες πριν από την πτώση» της ενότητας «Η συμμαχική αντεπίθεση και η ολοκληρωτική ήττα της ναζιστικής Γερμανίας- Η συνθηκολόγηση της Ιαπωνίας», αναφέρεται ότι: *Το 1944 είχε εκκενωθεί εν μέρει, αργότερα όμως ο πληθυσμός της πόλεως αυξήθηκε με τη συρροή ενάμισι εκατομμυρίου προσφύγων. Οι πρόσφυγες κατασκηनों στα*

---

<sup>43</sup> Mark Mazower, Η Ελλάδα και η οικονομική κρίση του Μεσοπολέμου, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2002, σ. 135.

*πάρκα, όπου τα άλογά τους καταβροχθίζουν τον φλοιό των δέντρων (Ν. Ιστ., 3, σ.126). Στην ενότητα «Το κυπριακό πρόβλημα» και στο θέμα επεξεργασίας «Το Κυπριακό μετά την τουρκική εισβολή» γίνεται λόγος για τους πρόσφυγες. Το Κυπριακό μετά την τουρκική εισβολή. Οι προκλήσεις για τις ελεύθερες περιοχές της Κυπριακής Δημοκρατίας ήταν τεράστιες: χιλιάδες πρόσφυγες έπρεπε να αποκατασταθούν και ανέκλυτε κίνδυνος για την ίδια την επιβίωση του ελληνισμού στη Μεγαλόνησο (Ν. Ιστ., 3, σ.126).*

#### 4.4. Παρουσίαση των ευρημάτων της ανάλυσης του σχολικού εγχειριδίου της Γ΄ Γενικού Λυκείου- Ομάδας Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών «Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας»

Το εγχειρίδιο της Γ΄ Γενικού Λυκείου Ομάδας Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών «Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας», έχει 287 σελίδες. Από αυτές οι 36 σελίδες περιλαμβάνουν το Εισαγωγικό Σημείωμα, τον Πρόλογο, τα Περιεχόμενα, τους Πίνακες, το Γλωσσάριο ειδικών όρων, τα Παραθέματα, τις πηγές του εικονιστικού υλικού, τη Βιβλιογραφία και τους Δικτυακούς τόπους. Τα θέματα επεξεργασίας αναλύονται σε 251 σελίδες. Στο θέμα επεξεργασίας «Οι μετακινήσεις μέσα και έξω από την Ελλάδα», αναφέρεται ότι: *Η μετακίνηση ανθρώπων από την ύπαιθρο στα αστικά κέντρα δεν στόχευε αποκλειστικά σε εγκατάσταση στον αστικό χώρο, όπου η αργή ανάπτυξη των παραγωγικών δραστηριοτήτων δεν έδινε στους νεοφερμένους πολλές ευκαιρίες. Οι μεταναστεύσεις του αγροτικού πληθυσμού προς τα λιμάνια της Ανατολικής Μεσογείου και της Μαύρης Θάλασσας, προς το Δούναβη, τη Νότια Ρωσία, τη Μικρά Ασία και την Αίγυπτο ήταν συχνό φαινόμενο. Προς το τέλος του 19ου αιώνα και στις αρχές του 20ού, άνοιζαν οι δρόμοι προς την Αμερική. Η σταφιδική κρίση εκείνης της εποχής προκάλεσε μεγάλο ρεύμα μετανάστευσης πέρα από τον Ατλαντικό (Ν. Ιστ., 4, σ.14-15)<sup>44</sup>. Στην ενότητα «Από την αγροτική οικονομία στην αστικοποίηση» και στο θέμα επεξεργασίας «Το εξωελλαδικό ελληνικό κεφάλαιο» αναφέρεται ότι: *Θα ήταν οπωσδήποτε λάθος να ταυτίζουμε τους Έλληνες που ζούσαν έξω από τη χώρα με τους μεγάλους κεφαλαιούχους από τους οποίους η Ελλάδα προσδοκούσε την επίλυση των οικονομικών της προβλημάτων. Η μεγάλη μάζα των Ελλήνων της διασποράς ανήκε σε μεσοαστικά ή μικροαστικά στρώματα. Σε μεγάλο ποσοστό ήταν μετανάστες, διατηρούσαν στενούς δεσμούς με τις οικογένειες που άφησαν πίσω τους και έστελναν σημαντικό μέρος από το εισόδημά τους στους δικούς τους, στην πατρίδα. Αυτά τα εμβάσματα είχαν για την Ελλάδα μεγάλη σημασία και οι επιπτώσεις τους στην εθνική οικονομία ήταν τουλάχιστον το ίδιο σημαντικές με τις αντίστοιχες των μεγάλων κεφαλαίων της ομογένειας (Ν. Ιστ., 4, σ.41). Στο θέμα επεξεργασίας το οποίο έχει αντικείμενο «Το αγροτικό ζήτημα» γίνεται λόγος για την αναδιανομή των καλλιεργήσιμων εκτάσεων στη Μακεδονία και τη Θεσσαλία και ότι: *Μετά από λίγα χρόνια, κάτω από την πίεση του προσφυγικού προβλήματος, η αγροτική μεταρρύθμιση ολοκληρώθηκε και οδήγησε την αγροτική οικονομία της χώρας σε καθεστώς***

<sup>44</sup> Στο εξής, Ν. Ιστ., 4, αναφερόμαστε στο βιβλίο της Γ΄ Γενικού Λυκείου- Ομάδας Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών «Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας».

μικροϊδιοκτησίας (Ν. Ιστ., 4, σ.44). Στο θέμα «Οι οικονομικές συνθήκες κατά την περίοδο 1910-1922» τονίζεται ότι: *Το 1910 οι πρόοδοι της εθνικής οικονομίας ήταν εμφανείς. Η αγροτική κρίση αντιμετωπίστηκε με την υπερπόντια μετανάστευση, η οποία, κατά την εποχή αυτή, πήρε μεγάλες διαστάσεις. Η μετανάστευση στις ΗΠΑ όχι μόνο εκτόνωσε τις κοινωνικές εντάσεις που δημιούργησε η σταφιδική κρίση αλλά πολύ γρήγορα ενίσχυσε την οικονομία της υπαίθρου μέσω των πολύ σημαντικών εμβασμάτων των μεταναστών* (Ν. Ιστ., 4, σ.49). Στη συνέχεια στο θέμα «Η οικονομική ζωή κατά την περίοδο 1922-1936» γίνεται λόγος για την άφιξη και την αποκατάσταση του ρεύματος των προσφύγων. *Η καταστροφή του 1922 μετέβαλε τα δεδομένα της ελληνικής κοινωνίας. Η κεντρική παράμετρος, στο τέλος των πολύχρονων πολεμικών αναμετρήσεων, ήταν η άφιξη και η αποκατάσταση του πολύ σημαντικού ρεύματος προσφύγων. Υπολογίζεται ότι, μετά τη Μικρασιατική καταστροφή, έφτασαν στο ελληνικό κράτος 1.230.000 Έλληνες χριστιανοί και 45.000 Αρμένιοι πρόσφυγες. Στη θέση τους, 610.000 μουσουλμάνοι που κατοικούσαν στην Ελλάδα έφυγαν για την Τουρκία. Είναι αυτονόητο ότι το ανθρώπινο αυτό κύμα ανέτρεψε όλες τις ισορροπίες και τα δεδομένα της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας. Εκατό χρόνια μετά την Επανάσταση του 1821, το ελληνικό κράτος υποχρεώθηκε σε μία νέα αρχή. Η άφιξη των προσφύγων, πέρα από το γεγονός ότι αποτέλεσε μία πρωτοφανή ανθρώπινη τραγωδία, λειτούργησε ως καταλύτης στη δυναμική της ελληνικής κοινωνίας* (Ν. Ιστ., 4, σ.51). Στη συνέχεια στο θέμα επεξεργασίας «Η ελληνική οικονομία κατά την περίοδο του μεσοπολέμου» αναφέρεται ότι: *Επιπλέον, οι πρόσφυγες είχαν φέρει μαζί τους τις γνώσεις, τον πολιτισμό τους και μια ισχυρή διάθεση για εργασία. Πέρα από τις επιτυχίες ή ανεπιτυχίες προσπάθειες των αρχών για αποκατάσταση των ξεριζωμένων, θεμέλιο της όλης προσπάθειας ήταν η διάθεση των ανθρώπων να εργαστούν σκληρά για να ξαναδημιουργήσουν αυτά που έχασαν μέσα στην καταστροφή* (Ν. Ιστ., 4, σ.52).

Στο Εισαγωγικό Σημείωμα της ενότητας «Πρόσφυγες στην Ελλάδα κατά το 19<sup>ο</sup> αιώνα» αναφέρεται ότι στη διάρκεια της Επανάστασης του 1821 σημειώθηκαν μετακινήσεις ελληνικών πληθυσμών από διάφορα μέρη Οθωμανικής Αυτοκρατορίας προς την επαναστατημένη Ελλάδα. Στη συνέχεια αναφέρεται ότι: *Για τις προσφυγικές αυτές μετακινήσεις οι ιστορικές πηγές είναι πολύ περιορισμένες, γιατί οι ιστοριογράφοι και οι περιηγητές της εποχής ασχολήθηκαν κυρίως με τα πολιτικά και στρατιωτικά γεγονότα του Αγώνα. Η σημασία τους όμως ήταν πολύπλευρη για την ιστορία του τόπου: διαμόρφωσαν το δημογραφικό χάρτη της ανεξάρτητης Ελλάδας και συνετέλεσαν στη γνωριμία και την πνευματική αλληλεπίδραση των Ελλήνων μεταξύ τους* (Ν. Ιστ., 4, σ.116). Στο θέμα επεξεργασίας «Πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία, την Κωνσταντινούπολη και την Κύπρο» της ενότητας «Το προσφυγικό ζήτημα κατά την Ελληνική Επανάσταση», αναφέρεται ότι: *Στα Ψαρά και τη Σάμο κατέφυγαν και οι διωκόμενοι από το εσωτερικό της Μικράς Ασίας, επιχειρώντας να γλιτώσουν από τις διώξεις και τις επιθέσεις των ατάκτων. Στο προσφυγικό ρεύμα της ίδιας περιόδου*

μπορούν να συμπεριληφθούν και οι πρόσφυγες από την Κωνσταντινούπολη και την Κύπρο. Οι πρώτοι, κυρίως Φαναριώτες, ήδη πριν από τις ταραχές στην Πόλη, άρχισαν να συρρέουν στην επαναστατημένη Ελλάδα, όπου πολύ γρήγορα διακρίθηκαν στην πολιτική οργάνωση του επαναστατημένου έθνους. Πολλοί Κύπριοι, για να αποφύγουν τις διώξεις των Τούρκων, κατέφυγαν στα Προξενία των Μεγάλων Δυνάμεων και κατόπιν μεταφέρθηκαν με ξένα πλοία σε λιμάνια της Ιταλίας και της Γαλλίας (Ν. Ιστ., 4, σ.116). Αναφέρεται ακόμη ότι οι Μικρασιάτες πρόσφυγες των χρόνων της Επανάστασης αντιμετώπισαν προβλήματα επιβίωσης ιδιαίτερα οι Κυδωνιείς. Στο θέμα «Πρόσφυγες από τον ελλαδικό χώρο» αναφέρεται ότι: *Ο προσφυγικός συνωστισμός στις Σποράδες επέφερε φτώχεια, σύγχυση και αναρχία. Οι τοπικές αρχές βρέθηκαν αδύναμες, όχι μόνο να περιθάλψουν τους άπορους και πεινασμένους νεοφερμένους, αλλά και να διατηρήσουν την τάξη, καθώς ένα μέρος από αυτούς στράφηκε στη ληστεία και την πειρατεία. Κρούσματα βίας προκαλούσαν ειδικά οι πρόσφυγες από τον Όλυμπο, οι οποίοι απέβησαν στην πράξη κυρίαρχοι των νησιών και τρόμος των εγχωρίων. Μεγάλα κύματα προσφύγων από την Ήπειρο κατευθύνθηκαν στη Δυτική Στερεά, για να αποφύγουν τα τουρκικά αντίποινα, μετά την καταστολή του κινήματος, το καλοκαίρι του 1821. Πλήθη συνέρρευαν στο Μεσολόγγι. Τελευταίοι κατέφθασαν οι Σουλιώτες στις αρχές του 1823, μέσω των Ιόνιων νησιών, μετά τη λύση της πολιορκίας του Σουλίου* (Ν. Ιστ., 4, σ.119).

Το θέμα «Πρόσφυγες από τα νησιά του Αιγαίου και την Κρήτη», αναφέρει ότι οι κάτοικοι της Κάσου αλλά και οι Κρήτες κατευθύνθηκαν σε άλλα νησιά του Αιγαίου και τονίζεται ότι: *Η άφιξη των Κρητών προκάλεσε αναταραχή στο κεντρικό Αιγαίο. Ως τα μέσα της δεκαετίας, οι ένοπλοι Κρήτες πρόσφυγες είχαν αποβεί κυρίαρχοι σε βάρος των εγχωρίων. Άλλη ομάδα Κρητών προσφύγων του 1823-1824 κατέφυγε στην Πελοπόννησο. Στην Αργολίδα η κυβέρνηση μερίμνησε για τη διατροφή και περίθαλψή τους* (Ν. Ιστ., 4, σ.119). Επίσης γίνεται λόγος για τους πρόσφυγες από τη Χίο οι οποίοι κατάφυγαν στα Ψαρά και όπως αναφέρεται: *Οι Ψαριανοί έδειξαν και πάλι φροντίδα, παραχωρώντας στους Χίους πρόχειρα καταλύματα. Το αδιαχώρητο που δημιουργήθηκε αντιμετωπίστηκε, όπως και παλαιότερα, με τη μεταφορά μεγάλου αριθμού Χίων στις Κυκλάδες και την Πελοπόννησο* (Ν. Ιστ., 4, σ.120). Στο ίδιο θέμα γίνεται αναφορά στους Ψαριανούς πρόσφυγες οι οποίοι τον Ιούνιο του 1824 εγκατέλειψαν το κατεστραμμένο νησί με προορισμό άλλα νησιά του Αιγαίου. Αναφέρεται επίσης ότι: *Η κυβέρνηση φρόντισε για τη στέγασή τους, όρισε να εισπράττουν ένα μέρος από τους φόρους της περιοχής και κατάρτισε κατάλογο των αιχμαλώτων Ψαριανών για την εξαγορά τους. Οι περισσότεροι Ψαριανοί έφυγαν αργότερα από τη Μονεμβασιά και διασκορπίστηκαν πάλι στις Κυκλάδες. Στην Αίγινα, περισσότερο απ' οπουδήποτε αλλού, βρήκαν το χώρο της μόνιμης εγκατάστασης που επιδίωκαν. Στην Γ' Εθνοσυνέλευση οι Ψαριανοί ζήτησαν με καθυστέρηση να καθοριστεί τόπος προσφυγικού συνοικισμού τους. Έχοντας εξασφαλίσει στην πράξη χώρο εγκατάστασης στην Αίγινα δεν πιέζονταν, όπως άλλοι.* (Ν. Ιστ., 4, σ.121). Στη συνέχεια

παρουσιάζεται ο προσφυγικός συνοικισμός της Ερμούπολης της Σύρου και αναφέρεται ότι ο συνοικισμός αυτός, *Αποτελεί αντιπροσωπευτικό δείγμα ίδρυσης και εξέλιξης ενός αυτοτελούς και ακμαίου προσφυγικού συνοικισμού κατά τη διάρκεια της Επανάστασης, ο οποίος βασίστηκε στην πρωτοβουλία των οικιστών του, χωρίς κυβερνητική αρωγή.* (Ν. Ιστ., 4, σ.122). Τονίζεται επίσης ότι η αυξημένη προσέλευση των προσφύγων προκάλεσε την επιφυλακτικότητα και στη συνέχεια την αντίδραση των ντόπιων κυρίως λόγω των κτηματικών διαφορών, αλλά και η διαφορά δόγματος μεταξύ καθολικών και ορθόδοξων προσφύγων. Στο θέμα επεξεργασίας «Η στάση της πολιτικής ηγεσίας απέναντι στο προσφυγικό ζήτημα» αναφέρεται ότι: *Γενικά, το προσφυγικό ζήτημα στη διάρκεια της Επανάστασης δεν αντιμετωπίστηκε μεθοδικά εκ μέρους της πολιτικής ηγεσίας των Ελλήνων. Όπου έγιναν προσπάθειες για την περίθαλψη και την ενσωμάτωση των προσφύγων, αυτές στηρίχθηκαν στον αυθορμητισμό και τη συμπαράσταση των κατά τόπους ελληνικών κοινοτήτων ή σε εντελώς προσωρινά μέτρα των κυβερνήσεων. Αιτήματα προσφύγων τέθηκαν, αλλά όχι προσφυγικό ζήτημα συνολικά* (Ν. Ιστ., 4, σ.122).

Στο θέμα επεξεργασίας «Η μέριμνα για τους πρόσφυγες» της ενότητας «Το προσφυγικό ζήτημα κατά την Καποδιστριακή περίοδο (1828-1831), αναφέρεται ότι έπρεπε να υπάρξει πρόνοια για άμεση περίθαλψη του μεγάλου αριθμού προσφύγων των απόρων και των θυμάτων του πολέμου συνολικά, εγχώριων και προσφύγων, που αντιμετώπιζαν προβλήματα επιβίωσης. Στη συνέχεια τονίζεται ότι: *Η πολιτική των προσφυγικών αποκαταστάσεων συνδέθηκε και με το στόχο του Καποδίστρια για αντιμετώπιση της αναρχίας και εμπέδωση αισθήματος ασφάλειας στη χώρα.* (Ν. Ιστ., 4, σ.124). Στη συνέχεια στο θέμα επεξεργασίας «Το ζήτημα των προσφύγων και η Δ' Εθνική Συνέλευση», τονίζεται ότι: *Στην Δ' Εθνική Συνέλευση δόθηκε η ευκαιρία στις διάφορες προσφυγικές ομάδες να θέσουν το ζήτημα της αποκατάστασής τους, ιδίως σε εκείνες που η ιδιαίτερη πατρίδα τους δεν συμπεριλήφθηκε στα όρια του ελληνικού κράτους. Τα αιτήματα αφορούσαν το ζήτημα της μόνιμης εγκατάστασης και το νέο σοβαρό θέμα των πολεμικών αποζημιώσεων* (Ν. Ιστ., 4, σ.125). Στο θέμα «Η πρόνοια για τους πρόσφυγες κατά την Οθωνική περίοδο» της θεματικής ενότητας «Η αποκατάσταση των προσφύγων κατά την περίοδο της μοναρχίας του Όθωνα (1833-1862), αναφέρεται ότι: *Κατά την περίοδο της μοναρχίας του Όθωνα, το κράτος ασχολήθηκε σοβαρά με το ζήτημα της αποκατάστασης των προσφύγων. Με σειρά διαταγμάτων προβλεπόταν η ίδρυση νέων προσφυγικών συνοικισμών, γεγονός που αποκάλυπτε τις προθέσεις της πολιτείας για την ενίσχυση της εθνικής συνοχής. Κατά την περίοδο αυτή, δραστηριοποιήθηκαν ιδιαίτερα οι Χίοι, οι Ψαριανοί, οι Μακεδόνες και οι Κρήτες πρόσφυγες για την αποκατάστασή τους* (Ν. Ιστ., 4, σ.129). Αναφέρεται επίσης ότι με διατάγματα ιδρύθηκαν οικισμοί οι οποίοι ήταν συνέπεια εσωτερικής μετανάστευσης όπως των Μανιατών στο Πεταλίδι της Μεσσηνίας, των Υδραίων στον Πειραιά και αργότερα των Καρυστίων στην Οθωνούπολη της Εύβοιας. Στο επόμενο θέμα «Η διαμάχη αυτοχθόνων και

ετεροχθόνων» γίνεται λόγος για τις προσπάθειες αποκατάστασης του προσφυγικού στοιχείου κατά τα πρώτα χρόνια της οθωνικής περιόδου. Τονίζεται επίσης ότι *Το θέμα των δικαιωμάτων των ετεροχθόνων στην Εθνοσυνέλευση έδειξε τη βαθύτερη διάσταση που υπήρχε στην κοινωνία της εποχής. Το πρόβλημα απασχόλησε έντονα την κοινή γνώμη, ενώ προσέλκυσε το ενδιαφέρον και του ξένου παράγοντα. Ιδιαίτερα το ζήτημα για τη χωριστή κοινοβουλευτική αντιπροσώπευση των ετεροχθόνων προκάλεσε τις διαμαρτυρίες της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Το βέβαιο είναι ότι με τη διαμάχη αυτή αναδείχθηκαν τα προ-βλήματα συμβίωσης του ντόπιου ελληνικού και του νεοφερμένου ομογενούς στοιχείου στο μικρό νεοσύστατο κράτος (Ν. Ιστ., 4, σ.133).* Η θεματική ενότητα «Πρόσφυγες και αλυτρωτικά κινήματα κατά τον 19<sup>ο</sup> αιώνα», περιλαμβάνει δύο θέματα επεξεργασίας «Θεσσαλία, Ήπειρος, Μακεδονία» και «Κρήτη» όπου αναφέρεται ότι: *Σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα, απελευθερωτικά κινήματα ξέσπασαν στην τουρκοκρατούμενη ηπειρωτική Ελλάδα και την Κρήτη, με υποκίνηση ή ανοχή του ελληνικού κράτους. Στα αλυτρωτικά κινήματα έδωσαν το παρόν ένοπλοι Μακεδόνες, Ηπειρώτες και Κρήτες πρόσφυγες που είχαν εγκατασταθεί από τον καιρό της Επανάστασης στην ελεύθερη Ελλάδα. Οι αναστατώσεις αυτές προκάλεσαν νέα προσφυγικά ρεύματα, με μεγαλύτερο αυτό της Κρητικής επανάστασης του 1866-69. Αυτά είχαν τη δική τους συμβολή στη σταθερή αύξηση του πληθυσμού της χώρας (διπλασιάστηκε από το 1840 ως το 1880) (Ν. Ιστ., 4, σ.134).* Τονίζεται επίσης ότι, *ως τα μέσα του 1867, μικρός σχετικά αριθμός αμάχων κατόρθωσε να φύγει από την Κρήτη, όπου τα προβλήματα διαβίωσης ήταν μεγάλα. Μερικά ξένα πλοία που τους μετέφεραν διέκοψαν στη συνέχεια για μήνες τη μεταφορά γυναικόπαιδων, μετά από διαμαρτυρίες της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Το μεγάλο προσφυγικό κύμα ξέσπασε τον επόμενο χρόνο. Το Φεβρουάριο του 1868 είχαν φτάσει περίπου 10.000 πρόσφυγες στην Αθήνα. Μέσα στον ίδιο χρόνο πρόσφυγες κατέπλεαν καθημερινά σε μεγάλες ομάδες, κυρίως άμαχος πληθυσμός, σε κακή κατάσταση. Το κράτος, όπως βρέθηκε σε αδυναμία να στηρίξει σταθερά την Κρητική επανάσταση, έτσι απέτυχε και να αντιμετωπίσει το οξύ προσφυγικό πρόβλημα (Ν. Ιστ., 4, σ.135).*

Στην εισαγωγή της θεματικής ενότητας «Πρόσφυγες στην Ελλάδα κατά τον 20<sup>ο</sup> αιώνα» αναφέρεται ότι Ο αριθμός των προσφύγων, οι οποίοι κατέφυγαν στην Ελλάδα κατά το 19ο αιώνα, δεν ήταν πολύ μεγάλος. Αντίθετα, τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα τα κύματα των προσφύγων που έφθαναν στην Ελλάδα ήταν συχνότερα και πολυαριθμότερα. Αιτία ήταν οι πολεμικές συγκρούσεις και η εχθρότητα μεταξύ των κρατών της Βαλκανικής χερσονήσου, ως συνέπεια του γενικότερου ανταγωνισμού στην περιοχή. Στο θέμα «Ο διωγμός του 1914 (Ο πρώτος διωγμός)» της ενότητας «Προσφυγικά ρεύματα στην Ελλάδα κατά την περίοδο 1914-1922» αναφέρεται ότι: *Τους πρώτους μήνες του 1914 έγιναν αθρόες μεταναστεύσεις Μουσουλμάνων της Σερβίας, της Βουλγαρίας και της Ελλάδας προς τη Μικρά Ασία, οι οποίες υποκινήθηκαν σε γενικές γραμμές από την τουρκική κυβέρνηση. Αυτό έδωσε το πρόσχημα στην τουρκική κυβέρνηση, σε συνδυασμό με την επικείμενη*

είσοδο της Τουρκίας στον Α' Παγκόσμιο πόλεμο, να εκδιώξει τους Έλληνες (Ν. Ιστ., 4, σ.138). Σε άλλο θέμα επεξεργασίας με τίτλο «Άλλα προσφυγικά ρεύματα» αναφέρεται ότι, παράλληλα με την άφιξη προσφύγων από την Τουρκία, πρόσφυγες ήλθαν το 1916 από την Ανατολική Μακεδονία, την οποία είχαν καταλάβει οι Βούλγαροι ως σύμμαχοι των Γερμανών. Μετά τη λήξη των εχθροπραξιών το 1918, αυτοί επέστρεψαν στις εστίες τους και η «Υπηρεσία Ανοικοδομήσεως Ανατολικής Μακεδονίας» μερίμνησε για την επανεγκατάστασή τους. Επίσης τονίζεται ότι, *Συνολικά, μέχρι και το 1920, είχαν καταφύγει στην Ελλάδα περίπου 800.000 πρόσφυγες. Αυτοί, είτε έφθασαν μόνοι τους, είτε μεταφέρθηκαν με φροντίδα και μέσα που διατέθηκαν για το σκοπό αυτό από το κράτος (ζώα, οχήματα, αμαξοστοιχίες, πλοία). Μεγάλος αριθμός προσφύγων συγκεντρώθηκε στην Αθήνα και τον Πειραιά, τη Θεσσαλονίκη και γενικότερα τη Μακεδονία, και στα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου (Λέσβος, Χίος, Σάμος). Μικρότερος αριθμός κατευθύνθηκε στην Κρήτη (Ηράκλειο, Χανιά), το Βόλο, την Πάτρα, την Καλαμάτα και τα νησιά του Αργοσαρωνικού* (Ν. Ιστ., 4, σ.140). Στο θέμα «Η περίθαλψη 1914-1921» αναφέρεται ότι η περίθαλψη των προσφύγων ήταν κατά βάση έργο των εθελοντών αφού καταρτίστηκαν επιτροπές από το Υπουργείο Εξωτερικών με στόχο τη διανομή τροφίμων, ιματισμού καθώς και της παροχής στοιχειώδους οικονομικής βοήθειας. Ιδιαίτερος λόγος γίνεται για τις παροχές που δέχτηκαν κατά διαστήματα οι περίπου 450.000 πρόσφυγες. Η μέριμνα για τους πρόσφυγες περιελάμβανε:

- *Διανομή χρηματικού βοηθήματος. Ιδιαίτερο επίδομα δινόταν σε ιερείς, δασκάλους και επιμελείς μαθητές.*
- *Διανομή συσσιτίου κατά τον πρώτο διωγμό σε πρόσφυγες στη Μυτιλήνη*
- *Διανομή συσσιτίου. Οργανώθηκαν καθημερινά συσσίτια από το κράτος ή το Πατριωτικό Ίδρυμα σε συνοικίες των πόλεων όπου ήταν συγκεντρωμένοι πολλοί πρόσφυγες.*
- *Παροχή ιατρικής περίθαλψης. Διορίστηκαν γιατροί, φαρμακοποιοί και μαίες, αποκλειστικά για τους πρόσφυγες.*
- *Χορήγηση φαρμάκων και νοσηλεία σε νοσοκομεία, δημόσια ή ειδικά διαμορφωμένα για την περίθαλψη των προσφύγων.*
- *Στέγαση σε προσωρινά καταλύματα (σκηνές ή παραπήγματα), σε δημόσια και σε επιταγμένα ή μισθωμένα ιδιωτικά κτίρια.*
- *Παροχή ενδυμάτων και κλινοσκεπασμάτων.*
- *Βοήθεια για εύρεση εργασίας.*
- *Δωρεάν μετακίνηση, ομαδική ή ατομική, για εύρεση στέγης και εργασίας ή για επιστροφή στις περιοχές της προηγούμενης εγκατάστασης* (Ν. Ιστ., 4, σ.142).

Στο θέμα «Η παλιννόστηση» αναφέρεται ότι, η επιστροφή των προσφύγων στη Μικρά Ασία ξεκίνησε τους τελευταίους μήνες του 1918 μετά από το τέλος του πολέμου για την Τουρκία. Τονίζεται επίσης



ότι: *Οι συνθήκες που βρήκαν στην πατρίδα τους ήταν άσχημες, καθώς πολλά σπίτια, εκκλησίες και σχολεία είχαν μερικώς ή εντελώς καταστραφεί. Επίσης, σε κάποιες περιοχές, σε σπίτια Ελλήνων είχαν εγκατασταθεί Μουσουλμάνοι πρόσφυγες από τις βαλκανικές χώρες. Στα πλαίσια της Ύπατης Αρμοστείας Σμύρνης ιδρύθηκε η «Υπηρεσία Παλιννοστήσεως και Περιθάψεως», η οποία βοηθούσε όσους επέστρεφαν να αποκατασταθούν στα σπίτια τους και τις ασχολίες τους. Οι ειρηνικές όμως μέρες δεν κράτησαν πολύ. Λίγους μήνες αργότερα, τον Αύγουστο του 1922, θα έπαιρναν πάλι το δρόμο της προσφυγιάς (Ν. Ιστ., 4, σ.142).*

Στο θέμα επεξεργασίας «Η έξοδος» της θεματικής ενότητας «Η Μικρασιατική Καταστροφή» γίνεται εκτενής λόγος για τους ελληνικούς πληθυσμούς της Μικράς Ασίας που είχαν εγκαταλείψει τα σπίτια τους: *Ήδη, πριν από τον Αύγουστο του 1922, ελληνικοί πληθυσμοί της Μικράς Ασίας (Πόντου, Κιλικίας, Καππαδοκίας) είχαν εγκαταλείψει τα σπίτια τους και είχαν καταφύγει στη Σμύρνη ή την Ελλάδα. Μετά την καταστροφή της Σμύρνης σειρά είχαν τα Βουρλά, το Αϊβαλί και τα Μοσχονήσια. Διώξεις σημειώθηκαν και στη βορειοδυτική Μικρά Ασία (Προποντίδα και αλλού). Αιχμάλωτοι στρατιώτες και ντόπιοι άνδρες 18-45 ετών συγκεντρώθηκαν σε στρατόπεδα και σχηματίστηκαν πορείες αιχμαλώτων και ομήρων προς το εσωτερικό της Μικράς Ασίας (Ν. Ιστ., 4, σ.144). Αναφέρεται επίσης ότι οι Έλληνες της Χερσονήσου της Καλλίπολης έφυγαν αργότερα και ακόμη ότι συνολικά το φθινόπωρο του 1922 έφτασαν στην Ελλάδα περίπου 900.000 πρόσφυγες ανάμεσα στους οποίους 50.000 Αρμένιοι. Τονίζεται επίσης ότι: *Περίπου 200.000 Έλληνες παρέμεναν στην Καππαδοκία και γενικότερα στην Κεντρική και Νότια Μικρά Ασία. Αυτοί μεταφέρθηκαν στην Ελλάδα το 1924 και το 1925 με τη φροντίδα της Μικτής Επιτροπής. Ένα τμήμα των Ελλήνων του Πόντου κατέφυγε στη Ρωσία (Ν. Ιστ., 4, σ.146). Στο θέμα «Το πρώτο διάστημα», αναφέρεται ότι οι πρώτες απογραφές των προσφύγων οι οποίοι κατέφυγαν στην Ελλάδα δεν αποδίδουν την πραγματικότητα. Τονίζεται ότι ο αριθμός πρέπει να ήταν πολύ μεγαλύτερος αν υπολογίσουμε την υψηλή θνησιμότητα των πρώτων χρόνων εξ αιτίας των άθλιων συνθηκών διαβίωσης, των επιδημιών, της υπογεννητικότητας και της μετανάστευσης των προσφύγων σε άλλες χώρες. Όπως αναφέρεται κατά την απογραφή του 1928 καταγράφηκαν 1.220.000 πρόσφυγες. Αναφέρεται επίσης ότι: *Οι αρρώστιες κατέβαλλαν τους πρόσφυγες που ήταν ταλαιπωρημένοι, πρόχειρα στεγασμένοι και υποσιτίζονταν. Ο τύφος, η γρίπη, η φυματίωση (κυρίως στις πόλεις) και η ελονοσία (κυρίως στην ύπαιθρο) τους θέριζαν. Σύμφωνα με στοιχεία της Κοινωνίας των Εθνών, ένας σημαντικός αριθμός προσφύγων πέθαναν μέσα σ' ένα χρόνο από την άφιξή τους στην Ελλάδα (Ν. Ιστ., 4, 147). Επίσης τονίζεται ότι το έργο της προσωρινής στέγασης ανέλαβε το Υπουργείο Περιθάψεως, το οποίο ενισχύθηκε με έκτακτο προσωπικό και στη συνέχεια τον Νοέμβριο του 1922 ιδρύθηκε το Ταμείο Περιθάψεως Προσφύγων, ανήγειρε ξύλινα παραπήγματα για τη στέγαση των προσφύγων. Στο θέμα το οποίο αναφέρεται στη «Σύμβαση της Λοζάνης και η ανταλλαγή των πληθυσμών» αναφέρεται ότι, *Στις 24 Ιουλίου 1923 υπογράφηκε η****

*Συνθήκη ειρήνης της Λοζάνης. Έξι μήνες πριν, στις 30 Ιανουαρίου 1923, είχε υπογραφεί η ελληνοτουρκική Σύμβαση, η οποία ρύθμιζε την ανταλλαγή των πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας. Προβλεπόταν η υποχρεωτική ανταλλαγή μεταξύ των Ελλήνων ορθοδόξων κατοίκων της Τουρκίας και των Μουσουλμάνων κατοίκων της Ελλάδας (Ν. Ιστ., 4, 147). Στη συνέχεια αναφέρονται αναλυτικά οι όροι που θα εφαρμόζονταν σύμφωνα με τη σύμβαση ανταλλαγής:*

- *Θα απέβαλαν την παλιά ιθαγένεια και θα αποκτούσαν την ιθαγένεια της χώρας στην οποία θα εγκαθίσταντο,*
- *Είχαν δικαίωμα να μεταφέρουν την κινητή περιουσία τους,*
- *Είχαν δικαίωμα να πάρουν από το κράτος στο οποίο μετανάστευαν ως αποζημίωση περιουσία ίσης αξίας με την ακίνητη περιουσία που εγκατέλειπαν φεύγοντας,*
- *Θα διευκολύνονταν στη μετακίνησή τους από τη Μικτή Επιτροπή Ανταλλαγής (Ν. Ιστ., 4, 150).*

*Επίσης γίνεται αναφορά στις αντιδράσεις των προσφύγων με συλλαλητήρια και διαμαρτυρίες όταν έγινε γνωστή η υπογραφή της Σύμβασης. Επίσης αναφέρεται ότι, Με βάση το άρθρο 11 της Σύμβασης της Λοζάνης ιδρύθηκε η Μικτή Επιτροπή Ανταλλαγής με έδρα την Κωνσταντινούπολη. Την αποτελούσαν έντεκα μέλη (τέσσερις Έλληνες, τέσσερις Τούρκοι και τρία μέλη-πολίτες ουδέτερων κατά τον Α' Παγκόσμιο πόλεμο κρατών) με αρμοδιότητα τον καθορισμό του τρόπου μετανάστευσης των πληθυσμών και της εκτίμησης της ακίνητης περιουσίας των ανταλλαξιμών (Ν. Ιστ., 4, 152).*

*Στη θεματική ενότητα «Η αποκατάσταση των προσφύγων» και στο θέμα «Η Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων», αναφέρεται ότι: Η ελληνική κυβέρνηση, μπροστά στο τεράστιο έργο της περίθαλψης και αποκατάστασης των προσφύγων που έπρεπε να αναλάβει, ζήτησε τη βοήθεια της Κοινωνίας των Εθνών (ΚΤΕ). Με πρωτοβουλία της ΚΤΕ, το Σεπτέμβριο του 1923 ιδρύθηκε ένας αυτόνομος οργανισμός με πλήρη νομική υπόσταση, η Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων (ΕΑΠ), με έδρα την Αθήνα. Βασική αποστολή της ήταν να εξασφαλίσει στους πρόσφυγες παραγωγική απασχόληση και οριστική στέγαση (Ν. Ιστ., 4, 150). Ακόμη γίνεται λόγος για την κινητικότητα των προσφύγων. Οι πρόσφυγες γύριζαν από περιοχή σε περιοχή προκειμένου να βρουν το μέρος με τις καλύτερες συνθήκες για εγκατάσταση. Πολλοί πρόσφυγες, αν και δεν ήταν γεωργοί, είχαν δεχτεί ή ζητήσει να αποκατασταθούν ως αγρότες για να επωφεληθούν από τα δάνεια και τις παροχές της ΕΑΠ. Άλλοι πάλι μετακινούνταν προς τα αστικά κέντρα με σκοπό να παρουσιαστούν ως «αστοί» και να πάρουν με αυτόν τον τρόπο την αποζημίωση που δινόταν στους αστούς ανταλλάξιμους (Ν. Ιστ., 4, 155). Στο θέμα «Η αγροτική αποκατάσταση», αναφέρεται ότι η αγροτική αποκατάσταση στο μεγαλύτερο μέρος της ήταν έργο της ΕΑΠ. Η εγκατάσταση των προσφύγων έγινε σε εγκαταλελειμμένα χωριά, σε νέους συνοικισμούς προσαρτημένους σε χωριά και σε νέους, αμιγώς προσφυγικούς συνοικισμούς (Ν. Ιστ., 4, 156). Στο θέμα το οποίο πραγματεύεται την αστική αποκατάσταση αναφέρεται ότι την αστική αποκατάσταση ανέλαβε περισσότερο το κράτος και λιγότερο η ΕΑΠ, η οποία προσέφερε οικονομική βοήθεια σε*

περιορισμένο αριθμό επιχειρήσεων, βιοτεχνιών και οικοτεχνιών. Επίσης αναφέρεται ότι, *Η αστική στέγαση ξεκίνησε από την Αθήνα με τη δημιουργία τεσσάρων συνοικισμών: της Καισαριανής, του Βύρωνα, της Νέας Ιωνίας στην Αθήνα και της Κοκκινιάς στον Πειραιά. Για τη στέγαση των αστών προσφύγων υιοθετήθηκε η δημιουργία συνοικισμών με επέκταση των πόλεων στις οποίες αυτοί ήταν προσωρινά εγκατεστημένοι* (Ν. Ιστ., 4, 156). Επίσης αναφέρεται ότι η αστική στέγαση ξεκίνησε από την Αθήνα με τη δημιουργία τεσσάρων οικισμών: της Καισαριανής, του Βύρωνα, της Νέας Ιωνίας στην Αθήνα και της Κοκκινιάς στον Πειραιά. Η ιστορική πηγή από τις μαρτυρίες των προσφύγων αναφέρει ότι: *Όσοι μείναμε ζωντανοί στη Θεσσαλονίκη, μας φέρανε εδώ στην Τούμπα. Βάλαμε στην ξυλένια εκκλησιά το εικόνισμα του Ταζιάρχη μας. Μπήκαμε κι εμείς στα θαλάματα [=στρατιωτικοί θάλαμοι]. Έπειτα μας χτίσαν σπίτια. Όταν πια μπήκαμε σε σπίτι, πολύ χαρήκαμε. - Δόξα σοι ο Θεός, λέγαμε, σπίτι είναι! Σπίτι! Τη νύχτα θα κλειδώνουμε την πόρτα!*<sup>45</sup> (Ν. Ιστ., 4, 158). Στη συνέχεια αναφέρεται ότι υπήρχαν και εύποροι πρόσφυγες, που είχαν την οικονομική δυνατότητα να φροντίσουν μόνοι τους για τη στέγαση τους.

Στη θεματική ενότητα «Η αποζημίωση των ανταλλαξιμών και η ελληνοτουρκική προσέγγιση», στο θέμα «Η αποζημίωση των ανταλλαξιμών», αναφέρεται ότι: *Το έργο της εκτίμησης των περιουσιών προχωρούσε αργά και η δυσφορία του προσφυγικού κόσμου, που βρισκόταν σε απόγνωση, μεγάλωνε. Έτσι, υιοθετήθηκε η λύση να δοθεί μια προκαταβολή μέχρι την τελική αποπληρωμή της αξίας της περιουσίας που εγκαταλείφθηκε στην Τουρκία, αφού πρώτα το ελληνικό Δημόσιο προέβαινε σε προσωρινή εκτίμησή της. Η Εθνική Τράπεζα ανέλαβε να πληρώσει στους ανταλλαξιμούς την προκαταβολή αυτή* (Ν. Ιστ., 4, 160). Το θέμα επεξεργασίας «Η ελληνοτουρκική προσέγγιση», αναφέρεται ότι: *Μετά την υπογραφή της Σύμβασης ανταλλαγής πληθυσμών και της Συνθήκης ειρήνης της Λοζάνης, οι σχέσεις της Ελλάδας με την Τουρκία δοκιμάζονταν κατά διαστήματα από εντάσεις. Ύστερα από διαπραγματεύσεις, τον Ιούνιο του 1925 υπογράφηκε η Σύμβαση της Άγκυρας και το Δεκέμβριο του 1926 η Συμφωνία των Αθηνών. Αυτές ρύθμιζαν τα επίμαχα θέματα, όμως δεν εφαρμόστηκαν ποτέ. Τον Αύγουστο του 1928 το κόμμα των Φιλελευθέρων κέρδισε τις εκλογές και σχεδόν αμέσως η νέα κυβέρνηση ξεκίνησε διαπραγματεύσεις που κράτησαν δύο χρόνια* (Ν. Ιστ., 4, 161). Στο θέμα «Η ενσωμάτωση των προσφύγων» της θεματικής ενότητας «Η ένταξη των προσφύγων στην Ελλάδα», γίνεται λόγος για την αποκατάσταση των προσφύγων καθώς και για την αφομοίωσή τους στην Ελλάδα και τονίζεται ότι αυτά ήταν τα σημαντικότερα επιτεύγματα του νέου ελληνικού κράτους. Επίσης αναφέρεται ότι: *Οι πρόσφυγες δεν αποτελούσαν ένα ενιαίο σύνολο. Ανάμεσά τους υπήρχαν διαφορές κοινωνικής προέλευσης, πολιτιστικής*

---

<sup>45</sup> Μαρτυρία Καλλιस्थένης Καλλίδου από το χωριό Φερτέκι της Καππαδοκίας, κοντά στη Νίγη. Η Έξοδος (έκδοση του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών), τόμ. Β', σ.26.

παράδοσης, διαλέκτου, ακόμα και γλώσσας (περίπου 100.000 πρόσφυγες ήταν τουρκόφωνοι). Όσοι εύποροι κάτοικοι της Μικράς Ασίας ή της Ανατολικής Θράκης κατόρθωσαν να φέρουν στην Ελλάδα μεγάλο μέρος από την περιουσία τους, σχεδόν αμέσως ενσωματώθηκαν στο νέο τόπο εγκατάστασής τους και αναμείχθηκαν με τους γηγενείς. Για τη μεγάλη όμως μάζα των προσφύγων, παρά την ταχεία αποκατάστασή τους, η αφομοίωση ήταν μία διαδικασία που κινήθηκε με πολύ πιο αργούς ρυθμούς. Οι περισσότεροι πρόσφυγες, ψυχικά τραυματισμένοι και με το άγχος πρώτα της επιβίωσης και αργότερα της βελτίωσης της ζωής τους, εξέφραζαν συχνά παράπονα για την αντιμετώπιση του κράτους, αλλά και των γηγενών κατοίκων του (Ν. Ιστ., 4, 163). Η διάσταση των προσφύγων και των γηγενών εκφράστηκε κυρίως στην οικονομική ζωή, στην πολιτική ζωή, καθώς και στην κοινωνική ζωή. Η ιστορική πηγή με τίτλο «Μαρτυρίες Μικρασιατών Προσφύγων για την άφιξή τους στην Ελλάδα», αναφέρει ότι: *Το ταξίδι κράτησε δεκαέξι μέρες. Μετά τη Ρόδο πιάσαμε Πειραιά, μετά φτάσαμε στην Κέρκυρα. Ήταν παραμονή του Αγίου Σπυρίδωνος, 11 Δεκεμβρίου 1922. Έβρεχε. Βγήκαμε στην παραλία με καϊκία. Λένε: «Θα σας πάμε με αραμπάδες σ' ένα χωριό». Μας πήγαν στο χωριό Σταυρός κάναμε τέσσερις ώρες ώσπου να φτάσουμε εκεί. Εμείς πηγαίναμε πεζή, τα πράγματα μόνο σε αραμπάδες. Και να βρεχόμαστε σ' όλο αυτό το διάστημα. ...<sup>46</sup>* (Ν. Ιστ., 4, 165). Στο θέμα επεξεργασίας «Οι επιπτώσεις από την άφιξη των προσφύγων», αναφέρεται ότι το προσφυγικό ζήτημα ως συνέπεια της Μικρασιατικής καταστροφής αποτέλεσε για την Ελλάδα ένα οικονομικό, κοινωνικό, πολιτικό και πολιτιστικό ζήτημα μεγάλης σπουδαιότητας, με επιπτώσεις σε όλους τους τομείς της ζωής του νεοελληνικού έθνους. Οι τομείς οι οποίοι αναφέρονται είναι η εξωτερική πολιτική, ο πληθυσμός/ εθνολογική σύσταση, οικονομία και ο πολιτισμός. Στο τομέα του πολιτισμού γίνεται λόγος για πρόσφυγες που έκαναν αισθητή την παρουσία τους στον πνευματικό χώρο. *Οι λογοτέχνες Γ. Σεφέρης, Η. Βενέζης, Κ. Πολίτης, Γ. Θεοτοκάς, Σ. Δούκας, ο ζωγράφος και συγγραφέας Φ. Κόντογλου και ο μουσικός Μ. Καλομοίρης είναι μερικοί από τους πολλούς Μικρασιάτες που διέπρεψαν στα γράμματα και τις τέχνες, πλούτισαν τη νέα ελληνική γλώσσα και συνέβαλαν στην εξέλιξή της* (Ν. Ιστ., 4, 169).

Στο θέμα «Το πρόβλημα των προσφύγων από το 1922 μέχρι σήμερα» της θεματικής ενότητας «Η παρουσία του παρευξείνιου ελληνισμού στη σύγχρονη εποχή» αναφέρεται ότι: *Τα γεγονότα του 1922 είχαν ως συνέπεια το ξερίζωμα του ελληνισμού της Μ. Ασίας. Περισσότεροι από 1.300.000 Έλληνες αναγκάστηκαν να εκπατριστούν βίαια, εγκαταλείποντας τους προσφιλείς νεκρούς, μαζί με τις περιουσίες τους και τον πολιτισμό της μακραίωνης δημιουργικής παρουσίας τους εκεί. Η εξαντλημένη από τον πόλεμο, ηθικά, πολιτικά, κοινωνικά, δημογραφικά και οικονομικά Ελλάδα αναγκάστηκε να δεχτεί στους κόλπους της εκατοντάδες χιλιάδες πρόσφυγες, χωρίς κάποιο συγκεκριμένο σχέδιο*

<sup>46</sup> Μαρτυρία Καλλιस्थένης Καλλίδου από το χωριό Φερτέκι της Καπαδοκίας, κοντά στη Νίγη. Η Έξοδος (έκδοση του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών), τόμ. Β', σ.348-349.

υποδοχής (Ν. Ιστ., 4, 255). Αναφέρεται επίσης ότι τα κύρια προβλήματα που αντιμετώπισε το κράτος την πρώτη περίοδο της προσφυγιάς ήταν η επισκευή των εγκαταλειφθέντων οικισμών, η ανέγερση νέων οικιών και οικισμών, η κατασκευή συγκοινωνιακών έργων, η διανομή γεωργικών κλήρων στους πρόσφυγες γεωργούς και ο εφοδιασμός τους με τα στοιχειώδη εργαλεία και τους γεωργικούς σπόρους για την καλλιέργεια των κτημάτων. Τονίζεται επίσης ότι: *Η κοινωνική πολιτική του Βενιζέλου βοήθησε οριστικά στη μόνιμη εγκατάσταση των αγροτικών πληθυσμών, ενώ διάφορα προνομιακά μέτρα, που λειτούργησαν προσωρινά για τους πρόσφυγες των παραμεθόριων περιοχών, συνέβαλαν αποφασιστικά στην επάνδρωση των ακριτικών χωριών. Οι πρόσφυγες έγιναν για μια ακόμη φορά άγρυπνοι φρουροί των συνόρων* (Ν. Ιστ., 4, 256). Ιδιαίτερος λόγος γίνεται για τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι πρόσφυγες κατά την εγκατάστασή τους στην Ελλάδα και η σχέσεις τους με τους γηγενείς Έλληνες. Το θέμα αυτό απασχόλησε πολιτικούς όπως τον Π. Κανελλόπουλο, αλλά και λογοτέχνες όπως ο Γ. Ιωάννου, οι οποίοι προσπάθησαν να ερμηνεύσουν το φαινόμενο<sup>47</sup>. Γίνεται επίσης αναφορά στην οδύσσεια του παρευξείνιου ελληνισμού μετά από την Μικρασιατική καταστροφή και τονίζεται ότι: *Συνεχίστηκε αμέσως μετά τον εμφύλιο πόλεμο της Ρωσίας κατά τον οποίο χάθηκαν άδικα δεκάδες χιλιάδες Έλληνες. Σύμφωνα με τη γενική απογραφή του 1928, κατά τη δεκαετία αυτή εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα 58.500 Έλληνες της Ρωσίας. Ήδη από το 1918, όπως προαναφέραμε, κατοικούσαν περισσότεροι από 750.000 Πόντιοι στις περιοχές του Καυκάσου, του Αντι-καυκάσου, της Μεσημβρινής Ρωσίας και της Ουκρανίας*<sup>48</sup>. Αναφορά επίσης για την περίοδο των σταλινικών διώξεων, όπου τονίζεται ότι: *Κατά την περίοδο των σταλινικών διώξεων (1937-1939) περίπου 20.000 Έλληνες εκδιώχθηκαν από τη Σοβιετική Ένωση προς την Ελλάδα, πέρα από τα δεκάδες χιλιάδες θύματα στους τόπους των εκτοπίσεων, στο Καζακστάν, το Ουσμπεκιστάν, την Κιργισία, τις στέπες και στις άλλες αφιλόξενες περιοχές της Σοβιετικής Ένωσης. Άλλοι 13.500 πήραν επίσης το δρόμο της προσφυγιάς το 1965* (Ν. Ιστ., 4, 257). Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται για την επιδείνωση του προσφυγικού ζητήματος τον Μάρτιο του 1988 όταν οι σοβιετικές αρχές άνοιξαν τα σύνορα για τους λαούς των Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών και δημιουργήθηκε ένα μεγάλο κύμα νέων προσφύγων Ελλήνων από τη Ρωσία προς την Ελλάδα, που έχει ξεπεράσει σήμερα τις 180.000. Αναφέρεται επίσης ότι είναι γεγονός το ότι από το 1923 κανένα άλλο προσφυγικό κύμα δεν είχε τέτοιο μέγεθος, ώστε να αναγκάσει το ελληνικό κράτος να ασκήσει εκ νέου μια πολιτική υποδοχής και αποκατάστασης των προσφύγων. Στο θέμα επεξεργασίας

<sup>47</sup> Βενέζης Η., «Ελληνικόν δράμα (Ένα γράμμα του προέδρου Π. Κανελλόπουλου στον Η. Βενέζη)», *Νέα Εστία-Μνήμη Μικράς Ασίας*, 1972. Παπαδόπουλος Λ. - Λαμπρίδης Γ., «Πρόσφυγες μετά θάνατον», Νέα, Αθήνα (2.6.1980).

<sup>48</sup> Ξανθοπούλου - Κυριακού Α., «Μεταναστεύσεις των Ελλήνων του Πόντου στη Ρωσία κατά τον 19ο αιώνα», σ. 10.

«Πολιτισμική κληρονομιά των προσφύγων από το 1922 μέχρι σήμερα», αναφέρεται ότι: *Πάνω απ' όλα, ο προσφυγικός ελληνισμός ευρύτερα διακρίθηκε και διακρίνεται για τη βαθιά του αγάπη στις τέχνες και τα γράμματα. Η αναπτυγμένη πνευματική υποδομή των περισσότερων προσφύγων, οι οποίοι διακρίνονταν ιδιαίτερα για τη γλωσσομάθεια και την πολυμάθειά τους, συνετέλεσε στη γρήγορη προσαρμογή τους στο ελλαδικό κλίμα αλλά και στην ουσιαστική συμμετοχή τους στην πολιτιστική πρόοδο ολόκληρης της Ελλάδας. Συγκεκριμένα στη λογοτεχνία, η γενιά του '30 άντλησε θεματικά ερεθίσματα από τη ζωή και τα έθιμα των προσφύγων, ενώ τα εξαιρετικά ακριτικά και ιστορικά τραγούδια του Πόντου, τα θρησκευτικά τραγούδια της Καππαδοκίας, τα ρεμπέτικα της Ιωνίας πλούτισαν και ανανέωσαν με το βυζαντινό τόνο και το χρώμα τους την ελλαδίτικη μουσική (Ν. Ιστ., 4, 258). Ακόμη αναφέρεται ότι οι πολεμικοί ποντιακοί χοροί, οι πολιτιστικοί σύλλογοι, τα προσφυγικά σωματεία, τα βιβλία, οι εφημερίδες και τα περιοδικά τους αποτελούν μέχρι σήμερα σημαντικό τμήμα της πολιτισμικής κληρονομιάς του παρευξείνιου ελληνισμού. Τονίζεται ακόμη ότι: Η Ελλάδα ενισχύει στον οικονομικό και εκπαιδευτικό τομέα τον παρευξείνιο ελληνισμό, ο οποίος ήδη ανασυγκροτείται στις περιοχές της Μαριούπολης και του Ντονέσκ της Ουκρανίας, όπως και σε πολλές αστικές και αγροτικές περιοχές της Ρωσίας. Η συλλογική ζωή των Ελλήνων στις περιοχές αυτές, όπως επίσης και των νεοπροσφύγων στην Ελλάδα, προσανατολίζεται προς την πολιτιστική αναγέννηση με τη γλώσσα, τη θρησκεία, τη μουσική, τους χορούς αλλά και τη συντήρηση της εθνικής μνήμης (Ν. Ιστ., 4, 260).*

## . Κεφάλαιο 5<sup>ο</sup>

### Η εικόνα του πρόσφυγα και του μετανάστη μέσα από το εικονιστικό υλικό των σχολικών εγχειριδίων της Νεότερης Ιστορίας

#### 5.1 Γενικά για την εικονογράφηση

Το εικονογραφημένο βιβλίο έχει μακρά ιστορία, αλλά η πρώτη γνωστή επίσημη χρήση του στην εκπαίδευση έγινε από τον Κομένιο, γύρω στο 1658, στη Νυρεμβέργη.<sup>49</sup> Ο Κομένιος προφανώς εκτίμησε τη χρήση της εικόνας ως σημαντικής και αποτελεσματικής στη διδασκαλία. Όμως, η εν δυνάμει διδακτική και εκπαιδευτική διάσταση που η εικόνα διαθέτει, σίγουρα, δεν είναι μόνο δική του ανακάλυψη. Η εικόνα συνιστά ένα συμπαγές μήνυμα που αφορά σε πολλούς τομείς και ως τέτοιο έχει δημιουργό και αποδέκτη ή αποδέκτες, διότι μεταφέρει τις πληροφορίες της διαχρονικά και ταυτόχρονα. Το σχολικό εικονογραφημένο βιβλίο αποτελεί ένα «πολιτισμικό ή ψυχολογικό εργαλείο»<sup>50</sup> και συνδέει πολλούς τομείς γνώσης παράλληλα με την εικόνα. Αυτός του ο χαρακτήρας το καθιστά πολύτιμο για την εκπαιδευτική διαδικασία και επιβάλλεται να είναι πόνημα βαθιάς και ουσιαστικής σκέψης σ' όλες τις παραμέτρους που το ορίζουν. Στο σχολικό εγχειρίδιο η εικονογράφηση παίζει πρωταγωνιστικό ρόλο γιατί πρέπει να μας προβληματίζει το είδος των εικόνων που συνοδεύουν τα κείμενα. Η εικόνα είναι ευρέως αποδεκτή λόγω της γρήγορης και ευχάριστης γνώσης που προσφέρει αφού με τη συμβολή της προβάλλεται μια απευθείας εμπειρία του εικονιζόμενου. Οι λέξεις και οι εικόνες συμμετέχουν με πολλούς και διαφορετικούς τρόπους στο τελικό αποτέλεσμα του μύθου του εικονογραφημένου βιβλίου. Οι εικόνες από μόνες τους μεταφέρουν μόνο τη γενική ιδέα του να βλέπει κανείς όμορφες ή σημαντικές πλευρές. Χωρίς ένα κείμενο να τις συνοδεύει πολλές φορές οι οπτικές πληροφορίες των εικόνων μπορεί να ερμηνεύονται λανθασμένα κάτι που δείχνει πόσο εύθραυστες είναι οι πληροφορίες αυτές. Εξετάζοντας τη σχέση εικόνας και λόγου, διαπιστώνουμε περιπτώσεις όπου η εικόνα και το κείμενο συνδέονται με μια συμμετρική σχέση όταν δηλαδή ο αναγνώστης κατανοεί το αφηγηματικό κείμενο και η εικόνα απλώς ενισχύει το νόημα, διατηρώντας την αυτονομία να προβάλει μερικές φορές κάποιες λεπτομέρειες, σχέση η οποία διευκολύνει την κατανόηση του βιβλίου από τους αναγνώστες. Η εικόνα να αποσαφηνίζει το κείμενο, καθώς παρουσιάζει λεπτομέρειες τις οποίες οι λέξεις δεν θα μπορούσαν να μεταφέρουν με ακρίβεια και σε αρκετές περιπτώσεις, επεξεργάζεται κι επαυξάνει το κείμενο παρέχοντας επιπλέον πληροφορίες. Η εικόνα και το κείμενο μπορεί να κατανοηθούν σε διαφορετικά επίπεδα και να ιδωθούν από διαφορετικές οπτικές γωνίες. Κάθε οπτικό ή προφορικό μήνυμα περιέχει πολύ περισσότερα πράγματα από τις

<sup>49</sup> Μπενέκος, Α. Π., (1981), *Το εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο*, Αθήνα, Δίπτυχο, σ. 14.

<sup>50</sup> Vygotsky, S. L., (1997), *Νους στην κοινωνία*, (μτφρ. Μπίμπου, Α. και Βοσνιάδου, Σ.), Αθήνα, Gutenberg, σ. 97- 105.

διαθέσεις του συγγραφέα ή του καλλιτέχνη και έχουν περισσότερα από ένα νοήματα. Το κείμενο σηματοδοτεί την εικόνα για να μειώσει την ποικιλία των ερμηνειών που μπορεί να της αποδοθούν. Η τοποθέτηση εικόνων και λέξεων επηρεάζει την ανάγνωση μιας σελίδας ή και ολόκληρου βιβλίου. Αν θα τοποθετηθούν οι εικόνες δεξιά ή αριστερά πάνω ή κάτω επηρεάζεται ο χρόνος που ξοδεύει ο αναγνώστης διαβάζοντας το κείμενο. Όταν το κείμενο εμφανίζει συνήθως κάτω τις εικόνες και ξαφνικά παρουσιάζει μία πάνω, ο ρυθμός της αντίδρασής μας αλλάζει, αφού συνήθως κοιτάμε μια σελίδα από πάνω προς τα κάτω και κοιτάμε πρώτα τις εικόνες και μετά διαβάζουμε τις λέξεις. Εξαιτίας της πολυσημίας της εικόνας αλλά και των διαφοροποιημένων ικανοτήτων του θεατή, ο τελευταίος δίνει έμφαση σε ορισμένες μόνο πτυχές της εικόνας και αγνοεί τις άλλες.

Ο εικονογράφος αντικαθιστά τον ομιλητή και συνεπώς η εικόνα γίνεται το όχημα που μεταφέρει μηνύματα που η γλώσσα δεν μπορεί να μεταφέρει. Το κείμενο μας δίνει το σκελετό της ιστορίας ενώ οι εικόνες από την άλλη πλευρά μεταφέρουν αξίες και μηνύματα. Ο εικονογράφος επιχειρεί επίσης να μιλήσει στις ψυχές των παιδιών και γι' αυτό είναι βασικό να διαθέτει ευαισθησία και γνώση για να μπορεί να απευθυνθεί στο κοινό του. Επιθυμεί να μεταδώσει την δική του ευχαρίστηση στα παιδιά με εικόνες. Από την άλλη υπάρχει η επιθυμία σε αυτόν που φτιάχνει το βιβλίο, να διδάξει, να διαπαιδαγωγήσει, να περάσει στα παιδιά το τι σκέφτεται για τον κόσμο. Υπάρχει η άποψη ότι ο εικονογράφος πρέπει να είναι γνώστης της Ψυχολογίας του παιδιού, γεγονός που πολλές φορές έρχεται σε αντίθεση με την αισθητική καταλληλότητα της εικόνας. Κάθε καλλιτέχνης- εικονογράφος έχει το δικό του μοναδικό τρόπο να επικοινωνήσει με τον αναγνώστη και να δώσει το στίγμα του στο κείμενο που εικονογραφεί. Νευραλγική θέση στο σχολικό εγχειρίδιο κατέχει το εικονιστικό υλικό, το οποίο περιλαμβάνει φωτογραφίες προσώπων και κτισμάτων, γελοιογραφίες, σκίτσα, πίνακες ζωγραφικής κ.ά. Βέβαια ο ρόλος των εικόνων δεν είναι απλώς διακοσμητικός, καθώς αυτές προορίζονται να συμβάλουν στην κατανόηση και την κριτική επεξεργασία της ύλης. Στο πλαίσιο αυτό, το εικαστικό υλικό πρέπει οπωσδήποτε να εμπλέκεται τόσο στη διδακτική διδασκαλία όσο και στην αξιολόγηση των μαθητών, διότι αποτελεί «ιστορική πηγή». Είναι δηλαδή οι εικόνες υλικό που μπορεί να αξιοποιηθεί παιδαγωγικά, με απώτερο σκοπό την καλλιέργεια της κριτικής και δημιουργικής σκέψης των μαθητών<sup>51</sup>.

---

<sup>51</sup> Κολιόπουλος, Ι., Μιχαηλίδης, Καλλιανώτης, Α., Μηνάογλου, Χ., (2021). «Ιστορία του νεότερου και του σύγχρονου κόσμου», ΣΤ' Δημοτικού, Βιβλίο για τον δάσκαλο, σ. 18.



## 5.2. Η εικονογράφηση των σχολικών εγχειριδίων της Ιστορίας

Οι λειτουργίες του σχολικού εγχειριδίου ασκούνται όχι μόνο με τα κείμενα που εμπεριέχουν αλλά και με το εποπτικό υλικό το οποίο μπορεί να περιλαμβάνει τις εικόνες, τις φωτογραφίες, τα σκίτσα, τα διαγράμματα, τις γραφικές παραστάσεις κ.ά. Το εποπτικό υλικό των σχολικών εγχειριδίων εξασφαλίζει μεγαλύτερη ελκυστικότητα και επηρεάζει τα κίνητρα μάθησης των μαθητών και γι' αυτό τον λόγο η εικονογράφηση των σχολικών εγχειριδίων πρέπει να αποτελεί μέλημα των ερευνητών. Μέσα από την εικόνα μεταφέρονται μηνύματα στους μαθητές όπως φυσικά συμβαίνει και με οποιοδήποτε άλλο μέσο και πρέπει να έχει την ικανότητα να αποκωδικοποιεί τον συμβολισμό της εικόνας και στη συνέχεια να παίρνει το μήνυμα όπως συμβαίνει και με την ανάγνωση του κειμένου. Να έχει δηλαδή την δεξιότητα να κατανοεί το συμβολικό περιεχόμενο των εικόνων και να κατανοεί το περιεχόμενό τους. Ο μαθητής λοιπόν πρέπει να μάθει να προσεγγίζει τις εικόνες όπως και το σύστημα της γραπτής γλώσσας. Υπάρχει η εντύπωση ότι τις εικόνες τις καταλαβαίνουμε με κάποια δυσκολία. Η ανάγνωση των εικόνων απαιτεί ικανότητες αποκωδικοποίησης τις οποίες τα παιδιά τις αποκτούν σχεδόν αυτόματα. Όλες αυτές τις σημασίες των εικόνων πρέπει να τις μάθει το παιδί όπως μαθαίνει τη σημασία των γραμμάτων στην ανάγνωση. Τα γλωσσικά και τα εικαστικά σύμβολα είναι πολύ διαφορετικά και σε πολλές περιπτώσεις. Στα σχολικά εγχειρίδια οι εικόνες πάντα με τα σχετικά κείμενα. Η σημασία της χρήσης των εικόνων είναι σημαντική και πολλές φορές τα μηνύματα που τις συνοδεύουν είναι πολύ ισχυρά. Σχετικά με τη συμβολή της εικόνας στην επιστήμη της Ιστορίας διατυπώνεται το ερώτημα αν, και σε ποιο βαθμό, μπορεί η εικόνα να θεωρηθεί ως ιστορική πηγή. Αν η Ιστορία σημαίνει την αφήγηση ιστορικών γεγονότων ως διαδικασιών, η εικόνα κάθε αυτή, σε αντίθεση προς τη γραπτή πηγή, δεν αφηγείται, αλλά απλώς αποτυπώνει μια συγκεκριμένη πραγματικότητα μιας και μοναδικής στιγμής αυτών των διαδικασιών. Ως ιστορική πηγή δεν μπορεί να μεταφέρει παρά μια συγκεκριμένη περιγραφή και απόδοση αυτής της πραγματικότητας. Οι εικόνες αποδίδουν διάφορες φάσεις ενός ιστορικού γεγονότος ή μεμονωμένες εικόνες που απεικονίζουν διάφορες απόψεις και φάσεις του ίδιου ιστορικού γεγονότος. Σε ό,τι αφορά το μάθημα της Ιστορίας, η σημασία της εικόνας δεν έγκειται τόσο στην αποδεικτική της αξία όσο στη συμβολή της στη διδακτική διαδικασία. Επίσης κείμενα με εικόνες που έχουν άμεση σχέση με το περιεχόμενο συγκροτούνται περισσότερο χρόνο στη μνήμη από ό,τι κείμενα χωρίς εικόνες. Πέρα όμως από τα δεδομένα αυτά η καθημερινή πραγματικότητα από δεικνύει ότι οι μαθητές, και ιδιαίτερα του Δημοτικού Σχολείου, αντιμετωπίζουν θετικότερα τις εικόνες από την μη εποπτική προσφορά, ενώ συλλαμβάνουν ταχύτερα και διατηρούν ζωηρότερα στη μνήμη τις εποπτικές παραστάσεις. Η κατάσταση αυτή συμφωνεί με τα ευρήματα της Ψυχολογίας της μάθησης, σύμφωνα με τα οποία η μνήμη αντιδρά

θετικότερα στα οπτικά από ό,τι στα ακουστικά και λεκτικά ερεθίσματα κατά την παιδική ηλικία, με αποτέλεσμα οι επιδόσεις της μνήμης να είναι υψηλότερες. Σύμφωνα με σχετικά εμπειρικά δεδομένα η κατανόηση εξασφαλίζεται ωστόσο σε μεγάλο βαθμό από το συνδυασμό και την αλληλοϋποστήριξη κειμένου και εικόνας. Η επίκληση της εικόνας ως ιστορικής πηγής προβάλλει ή και τονίζει πολλές φορές την αυθεντικότητα του περιεχομένου της, πράγμα που είναι δυνατόν να μην ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Σύμφωνα με εμπειρικά δεδομένα οι μαθητές, ιδιαίτερα των μικρότερων τάξεων, "πιστεύουν" περισσότερο στην εικόνα παρά στη γραπτή πηγή. Η τελευταία αποτελεί ωστόσο την ασφαλέστερη οδό για την κατανόηση ενός ιστορικού γεγονότος και μιας εποχής. Αν συνεκτιμηθεί ότι **οι** εικόνες έλκουν περισσότερο τους μαθητές από ό,τι οι γραπτές πηγές, τότε η αποκάλυψη της ιστορικής πραγματικότητας δεν πρέπει να επαφίεται αποκλειστικά και μόνο στην εικόνα ή σε μια εικόνα. Ένας από τους σκοπούς του μαθήματος της Ιστορίας είναι η καλλιέργεια κριτικής σκέψης και ιστορικής συνείδησης, και οι μαθητές πρέπει να έχουν την δυνατότητα αξιολογικής και κριτικής τοποθέτησης απέναντι τόσο στις πηγές και στις εικόνες όσο και στον εκπαιδευτικό, να μπορούν δηλαδή να ασκούν έλεγχο και να ασκούνται όσο το δυνατόν νωρίς στη σχετική ικανότητα.

Εκτός από τις εικόνες και τις φωτογραφίες στο εποπτικό - εικονιστικό υλικό των σχολικών εγχειριδίων περιλαμβάνονται και οι χάρτες οι οποίοι αποτελούν καταλυτικό παράγοντα για την κατανόηση των συνθηκών, υπό τις οποίες συντελέστηκαν τα ιστορικά γεγονότα, αποτελεί η γνώση του γεωγραφικού πλαισίου. Επομένως, η χρήση των ιστορικών χαρτών κατά τη διδασκαλία θεωρείται απαραίτητη. Με το χάρτη μπροστά τους οι μαθητές μπορούν πιο εύκολα να τοποθετήσουν στο γεωγραφικό χώρο τα γεγονότα του παρελθόντος και να κατανοήσουν αποστάσεις, δυνατότητες μετακίνησης, μεταφοράς αγαθών, σχέσεων και επικοινωνίας μεταξύ των ανθρώπων παλαιότερων εποχών. Παράλληλα οι χάρτες προβάλλουν με σαφήνεια τα γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά που επηρεάζουν τη διεξαγωγή πολεμικών επιχειρήσεων, τη στρατηγική, την οικονομική σημασία πόλεων και χωρών ανάλογα με τη γεωπολιτική θέση τους. Επίσης η λειτουργία των διαγραμμάτων, των πινάκων και των άλλων σχηματικών παραστάσεων έγκειται στην αισθητοποίηση, την ταξινόμηση και την κατανόηση των αφηρημένων εννοιών. Ενώ η ένταξη αριθμητικών μεγεθών στην αφήγηση θα ήταν για τους μαθητές κουραστική και ανιαρή, η σχηματική απεικόνιση καθιστά τη μελέτη τους ευκολότερη. Ιδιαίτερος χρήσιμος είναι ο ρόλος των πινάκων που παρουσιάζουν τα κυριότερα γεγονότα πολεμικών και άλλων αναμετρήσεων και ονόματα σημαντικών εκπροσώπων του πνευματικού και καλλιτεχνικού πολιτισμού, που δεν ήταν δυνατόν -λόγω του συνοπτικού χαρα-

κτήρα της αφήγησης- να συμπεριληφθούν σ' αυτήν χωρίς να διασπάσουν τη συνοχή της και να επαυξήσουν υπερβολικά την έκτασή της.<sup>52</sup>

### **5.3. Η εικόνα του πρόσφυγα και του μετανάστη μέσα από την εικονογράφηση του σχολικού εγχειριδίου της ΣΤ΄ Δημοτικού «Ιστορία του νεότερου και του σύγχρονου κόσμου»**

Το βιβλίο της ΣΤ΄ Δημοτικού, έχει τίτλο «Ιστορία του νεότερου και του σύγχρονου κόσμου».

Για την εικονογράφηση χρησιμοποιήθηκαν:

- Ελένη Γαρδίκια-Κατσιαδάκη & Γιώργος Μαργαρίτης, *Το Αιγαίο των Βαλκανικών Πολέμων 1912-1913*, Υπουργείο Αιγαίου & Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Αθήνα 2002.
- *Δήμος Θεσσαλονίκης*, Η Θεσσαλονίκη του 1912 μέσα από τα σχέδια της Θάλειας Φλωρά-Καραβία, *Θεσσαλονίκη 1991*.
- *Δήμος Θεσσαλονίκης*, Οι ζωγράφοι των Βαλκανικών Πολέμων 1912-13, *Θεσσαλονίκη 2006*.
- *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. Γ'-ΙΣΤ' (1453-σήμερα), εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1974-2000.
- *Ιστορία των Ελλήνων*, τόμ. 8-14, εκδόσεις Δομή, Αθήνα 2006.
- *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τόμ. 1-10, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003.
- *Μεγάλοι ζωγράφοι*, εκδόσεις εφημερίδας *Καθημερινή*, Αθήνα 2006.
- *Μουσεία του κόσμου*, εκδόσεις εφημερίδας *Καθημερινή*, Αθήνα 2007.
- *National Geographic*, 1821. Ο ξεσηκωμός του Γένους. Ιστορικό και οπτικοακουστικό λεύκωμα, *Αθήνα 2009*.
- Μιλτιάδης Παπανικολάου (επιμ.), *Οι τοιχογραφίες του Μεγάρου της Βουλής*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, Αθήνα 2007.
- Περιοδικό *Ιστορικά* της εφημερίδας *Ελευθεροτυπία*.
- Ιωάννης Κ. Χασιάτης, Όλγα Κατσιαρδή-Hering, Ευρυδίκη Α. Αμπατζή, *Οι Έλληνες στη Διασπορά 15<sup>ος</sup> - 21<sup>ος</sup> αιώνας*, Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα 2006 καθώς και διάφορες πηγές του Διαδικτύου.

Στο σχολικό εγχειρίδιο περιλαμβάνονται 13 εποπτικά στοιχεία τα οποία στο σύνολό τους είναι φωτογραφίες: Οι περισσότερες εικόνες είναι ασπρόμαυρες και αποτυπώνουν σκηνές από την Μικρασιατική Καταστροφή. Το σπουδαιότερο ζήτημα για την Ελλάδα μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή υπήρξε η αποκατάσταση των προσφύγων. Οι συνθήκες δεν ήταν ευνοϊκές, καθώς η οικονομική κατάσταση της χώρας ήταν άσχημη, ενώ ο αριθμός των προσφύγων ήταν για τα δεδομένα του ελληνικού κράτους τεράστιος. Εν τούτοις, μέσα σε μία δεκαετία το μεγαλύτερο μέρος των προσφύγων είχε αποκατασταθεί και εγκατασταθεί στα μικρά και κακοχτισμένα, τις περισσότερες φορές, προσφυγικά σπίτια. Σύμφωνα με τη Συνθήκη της Λωζάννης και το ιδιαίτερο πρωτόκολλο περί ανταλλαγής πληθυσμών, προβλεπόταν εκτίμηση των περιουσιών των προσφύγων

---

<sup>52</sup> Κολιόπουλος, Ι., Μιχαηλίδης., Καλλιανώτης, Α., Μηνάογλου, Χ., (2021). ό.π., σ. 17-18.

και καταβολή αποζημίωσης γι' αυτές. Η προέλαση του ελληνικού στρατού στο εσωτερικό της Μικράς Ασίας κρίθηκε απαραίτητη, ώστε να διαλυθούν οι κεμαλικές δυνάμεις προτού προλάβουν να συγκροτηθούν σε τακτικό στρατό. Άλλωστε, πειστική ήταν και η ανάγκη να προφυλαχθούν οι Έλληνες της ενδοχώρας αλλά και να προληφθεί η πλήρης μεταστροφή της διεθνούς διπλωματίας υπέρ του Μουσταφά Κεμάλ. Η καταστροφή της Σμύρνης αποτέλεσε το αποκορύφωμα της Μικρασιατικής Καταστροφής. Αποτυπώθηκε με έντονο τρόπο στη συλλογική συνείδηση και προβλήθηκε σε πολλά πρωτοσέλιδα του ελληνικού Τύπου.



1. Πρόσφυγες από τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία καταφεύγουν στα ελληνικά νησιά (15<sup>ος</sup> αιώνας) (Ν.Ιστ.1, σ.28).



2. Πρόσφυγες μετά την καταστροφή των Ψαρών, Έργο του Νικολάου Γύζη. Αθήνα Εθνική Πινακοθήκη, (Ν.Ιστ.1, σ.132)

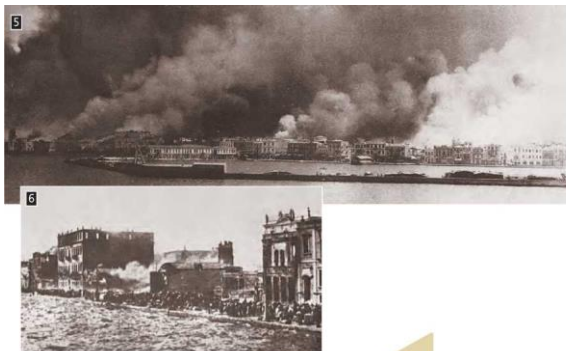


3. Έλληνες μετανάστες φτάνουν στις ΗΠΑ στις αρχές του 20<sup>ου</sup> αιώνα (Ν.Ιστ.1, σ.164).



4. Η Σμύρνη κέγεται, οι χριστιανοί κατοικοί της προσπαθούν απεγνωσμένα να σωθούν, ενώ οι ναύτες των συμμαχικών δυνάμεων παρακολουθούν αμέτοχοι (Ν.Ιστ.1, σ.194).

Η πρόελαση του ελληνικού στρατού στο εσωτερικό της Μικράς Ασίας κρίθηκε απαραίτητη, ώστε να διαλυθούν οι κεμαλικές δυνάμεις προτού προλάβουν να συγκροτηθούν σε τακτικό στρατό. Άλλωστε, πειστική ήταν και η ανάγκη να προφυλαχθούν οι Έλληνες της ενδοχώρας αλλά και να προληφθεί η πλήρης μεταστροφή της διεθνούς διπλωματίας υπέρ του Μουσταφά Κεμάλ.



5. Η Σμύρνη καίγεται (Ν.Ιστ.1, σ.199).

Η καταστροφή της Σμύρνης αποτέλεσε το αποκορύφωμα της Μικρασιατικής Καταστροφής. Αποτυπώθηκε με έντονο τρόπο στη συλλογική συνείδηση και προβλήθηκε σε πολλά πρωτοσέλιδα του ελληνικού Τύπου.



6. Έλληνες πρόσφυγες φτάνουν στην ηπειρωτική Ελλάδα (Ν.Ιστ.1, σ. 203).

Οι Μικρασιάτικες πρόσφυγες κατέφθασαν στην Ελλάδα με κάθε διαθέσιμο μέσο. Οι συνθήκες του ταξιδιού προς τη νέα πατρίδα ήταν συνήθως άθλιες και αρκετοί απεβίωσαν πριν φτάσουν στον προορισμό τους.



7. Τυπική προσφυγική κατοικία (Ν.Ιστ.1, σ.203). Η άμεση και επιτακτική ανάγκη στέγασης ενός και πλέον εκατομμυρίου προσφύγων οδήγησε στην κατασκευή μικρών και πρόχειρων - τις περισσότερες φορές- κατοικιών, ορισμένες από τις οποίες σώζονται ακόμη στα αστικά κυρίως κέντρα όπου αποκαταστάθηκαν πρόσφυγες (π.χ. Νίκαια, Νέα Ιωνία).



8. Τους πρώτους μήνες οι πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν ακόμη και σε θέατρα (Ν.Ιστ.1, σ. 203)

Οι πρόσφυγες κατά τους πρώτους μήνες εγκατάστασής τους τοποθετήθηκαν σε στρατόπεδα, γήπεδα, σχολεία, θέατρα ακόμη και προαύλια εκκλησιών, που επιτάχθηκαν γι' αυτόν τον σκοπό. Μεγάλο πρόβλημα ανέκυψε και με την ιατρική περίθαλψή τους, καθώς πολλοί ήταν εξασθενημένοι από τις κακουχίες και τις άσχημες συνθήκες υγιεινής.



9. Νοσοκομείο Προσφύγων (Ν.Ιστ.1, σ. 203)



10. Αλέξανδρος Παπαναστασίου (1867- 1936) (Ν.Ιστ.1, σ. 203)

Ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου, πολιτικός και κοινωνιολόγος, θεωρείται ο «πατέρας της Δημοκρατίας» στην Ελλάδα. Το 1922 δημοσίευσε το κείμενό του «Δημοκρατικό Μανιφέστο», με το οποίο άσκησε κριτική στην κυβέρνηση για τους χειρισμούς της στο Μικρασιατικό Ζήτημα. Για το λόγο αυτό φυλακίστηκε από την βασιλική κυβέρνηση. Ίδρυσε το πολιτικό κόμμα «Δημοκρατική Ένωση». Ήταν ένθερμος υποστηρικτής της προσέγγισης και της συνεργασίας των βαλκανικών λαών μεταξύ τους.



11. Ιωάννης Μεταξάς (1871- 1941) (Ν.Ιστ.1, σ. 203)

Ο Ιωάννης Μεταξάς ήταν στρατιωτικός και πολιτικός, ο οποίος πρωταγωνίστησε στις πολιτικές και στρατιωτικές εξελίξεις στην Ελλάδα το πρώτο μισό του 20<sup>ου</sup> αιώνα. Είναι γνωστή η ανταπαράθεσή του με τον πρωθυπουργό Βενιζέλο για την σκοπιμότητα της Μικρασιατικής Εκστρατείας. Στη διάρκεια του Μεσοπολέμου ίδρυσε το κόμμα των Ελευθεροφρόνων. Τον Αύγουστο του 1936 εκμεταλλεύτηκε τη διαμάχη Βενιζελικών και Αντιβενιζελικών και επέβαλε δικτατορία.



11. Έλληνες μετανάστες φτάνουν στην Αυστραλία (1956) (Ν.Ιστ. 1, σ. 223)

Οι πολιτισμικές και τεχνολογικές διαφοροποιήσεις που υπάρχουν ανάμεσα στα κράτη ενδέχεται να οδηγήσουν ορισμένους πολίτες στην αναζήτηση μιας χώρας που να είναι τεχνολογικά πιο εξελιγμένη ή να έχει κάποιες διαφορετικές πολιτισμικές ποιότητες.



12. Ευχές για καλή αντάμωση από τους Έλληνες μετανάστες στην Αυστραλία (Ν.Ιστ.1, σ. 223)

Οι μετανάστες εμπλουτίζουν σε πολιτισμικό επίπεδο την κουλτούρα των χωρών υποδοχής και δίνουν μια ευκαιρία στους ντόπιους πληθυσμούς να έρθουν σε επαφή μ' έναν διαφορετικό τρόπο σκέψης και αντίληψης. Πρόκειται για μια διαδικασία συνύπαρξης που ευνοεί και τις δύο πλευρές, εφόσον αμφότεροι μέσα από τη γνωριμία τους βαθιάνουν τα αισθήματα σεβασμού τους για τον άλλο λαό και για το διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο. Οι μετανάστες έχουν συνάμα την ευκαιρία να παρουσιάσουν στους κατοίκους των χωρών υποδοχής την κατάσταση που επικρατεί στη δική τους χώρα, ευαισθητοποιώντας τους έτσι για τα κρίσιμα προβλήματα που τους εξώθησαν στη μετανάστευση, η επίλυση των οποίων πιθανώς απαιτεί μια πιο ενεργή στάση της διεθνούς κοινότητας.





13. Καταυλισμός προσγύγων μετά την τουρκική εισβολή: Φωτ. Αρχείο γραφείου τύπου και Πληροφοριών της Κυπριακής Δημοκρατίας. (Ν.Ιστ.1, σ. 229)

Η τουρκική εισβολή στην Κύπρο οδήγησε στην κατοχή του 37% περίπου του κυπριακού εδάφους. Η εφαρμογή του σχεδίου Αττίλας προκάλεσε πληθώρα νεκρών, τραυματιών και αγνοουμένων ενώ ανάγκασε τους Ελληνοκυπρίους των κατακτημένων περιοχών να απομακρυνθούν από τις εστίες τους.



14. Οι γυναίκες της Κύπρου σε ειρηνική διαμαρτυρία για τους αγνοούμενους της τουρκικής εισβολής (Ν.Ιστ.1, σ. 229)

Το ζήτημα των αγνοουμένων παραμένει ακόμη και σήμερα το μεγαλύτερο ανθρωπιστικό πρόβλημα που προκάλεσε η τουρκική εισβολή στην Κύπρο. Η δυνατότητα εξέτασης του DNA, ως αποδεικτικού υλικού ταυτότητας, έχει βοηθήσει στην ταυτοποίηση λειψάνων που βρέθηκαν κατά καιρούς στην κυπριακή γη, κατεχόμενη και μη. Από τους 1.619 αγνοουμένους της ελληνοκυπριακής πλευράς η Διερευνητική Επιτροπή Αγνοουμένων (ΔΕΑ), που έχει συσταθεί από το 1981 και λειτουργεί υπό την αιγίδα των Ηνωμένων Εθνών με τριμελή διοίκηση (ένα μέλος από κάθε κοινότητα και ένα διορισμένο από τον Ο.Η.Ε.), δέχτηκε να ερευνήσει της 1.493 περιπτώσεις. 106 ταυτοποιήθηκαν μέσω DNA, ωστόσο 1.387 Ελλαδίτες και Κύπριοι πολίτες, στρατιώτες και γυναϊκόπαιδα παραμένουν αγνοούμενοι. Αγνοούμενοι υπάρχουν και στην τουρκοκυπριακή πλευρά, κάποιοι από την περίοδο προ της εισβολής και τις διακοινοτικές ταραχές του 1963-1964. Τουρκικές πηγές τους υπολογίζουν σε περισσότερα από 800 άτομα, ενώ 502 υποθέσεις δέχτηκε και ανέλαβε να ερευνήσει η Διερευνητική Επιτροπή Αγνοουμένων. Για 201 από αυτές δόθηκαν πληροφορίες και στοιχεία από την κυπριακή Κυβέρνηση.

#### 5.4. Η εικόνα του πρόσφυγα και του μετανάστη μέσα από την εικονογράφηση του σχολικού εγχειριδίου της Γ΄ Γυμνασίου «Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία»

Το βιβλίο της Γ΄ Γυμνασίου έχει τίτλο «Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία».



Η εικόνα του εξωφύλλου είναι έργο του Κωνσταντίνου Βολονάκη, Τα εγκαίνια της διώρυγας της Κορίνθου (1893), Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα.

Οι πηγές του εικονιστικού υλικού είναι:

- *Ιστορία του ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977/1998.
- *Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1992.
- *Παγκόσμια Ιστορία, Time Life*, Καπόπουλος, Αθήνα, 1993.
- *Ελληνική Τέχνη*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1996.
- *Εγκυκλοπαίδεια Grand Larousse*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2001.
- *Η Μεγάλη Ιστορία του 20<sup>ου</sup> αιώνα*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2002.
- *Ιστορία του νέου ελληνισμού*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003.



1. Μετανάστες στο κατάστρωμα πλοίου ταξιδεύουν προς την Αμερική (Ν. Ιστ. 2, σ. 44)

Η μετανάστευση από τις φτωχές χώρες της Ευρώπης προς την Αμερική ήρθε ως αποτέλεσμα τόσο της επιδείνωσης των συνθηκών ζωής των αγροτικών πληθυσμών στις χώρες προέλευσης όσο και των σημαντικών ευκαιριών που φαινόταν να προσφέρει ο Νέος Κόσμος.



2. Μετά την κατάληψη της Σμύρνης από τους κεμαλικούς Έλληνες πρόσφυγες αναζητούν με αγωνία μέσο σωτηρίας. Πίσω τους διακρίνονται Τούρκοι ιππείς και πυρπολημένα κτίρια (Ν. Ιστ. 2, σ. 107).

Οι προσπάθειες των προσφύγων να εγκαταλείψουν την προκυμαία της Σμύρνης ώστε να διασωθούν υπήρξαν πραγματικά τραγικές, καθώς τα διαθέσιμα σκάφη δεν επαρκούσαν και οι κεμαλικοί είχαν ήδη καταλάβει την πόλη.



3. Έλληνες πρόσφυγες εγκαταλείπουν την ανατολική Θράκη (Νοέμβριος 1922), (Ν. Ιστ. 2, σ. 107). Οι προσπάθειες των προσφύγων να εγκαταλείψουν την προκυμαία της Σμύρνης ώστε να διασωθούν υπήρξαν πραγματικά τραγικές, καθώς τα διαθέσιμα σκάφη δεν επαρκούσαν και οι κεμαλικοί είχαν ήδη καταλάβει την πόλη.



4. Προσφυγικός καταυλισμός στην Κοκκινιά (Σημερινή Νίκαια Πειραιά) το 1929 (Ν. Ιστ. 2, σ. 121).

Η αποκατάσταση των προσφύγων στις πόλεις ήταν κυρίως έργο του ελληνικού κράτους που δημιούργησε προσφυγικούς συνοικισμούς (Καισαριανή, Βύρωνας, Νέα Ιωνία στην Αθήνα και Κοκκινιά στον Πειραιά. Παρά τα κρατικά μέτρα τα προβλήματα δεν έλειπαν καθώς συχνά η στάση των γηγενών Ελλήνων απέναντι στους πρόσφυγες ήταν αρνητική. Οι πρόσφυγες πήραν γη που οι γηγενείς θεωρούσαν δική τους και πρόσφεραν την εργασία τους φτινά πιέζοντας προς τα κάτω τις αμοιβές των ντόπιων.



5. Γυναίκες πρόσφυγες εργάζονται σε νηματουργείο (Ν. Ιστ. 2, σ. 122).

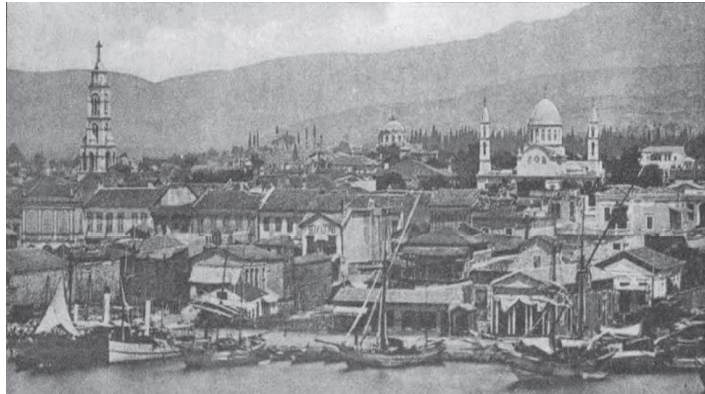
Στο κοινωνικό επίπεδο οι πρόσφυγες έφεραν στην κοινωνία της Ελλάδας τον τρόπο ζωής τους, τις συνήθειες τους, τη μουσική τους (ρεμπέτικο τραγούδι), την κουζίνα τους. Πολλές γυναίκες πρόσφυγες υποχρεώθηκαν να εργαστούν και αρκετές από τις γηγενείς έκαναν το ίδιο, τα στερεότυπα που ήθελαν τη γυναίκα κλεισμένη στο σπίτι και υποχείριο του άντρα άρχισαν να κλονίζονται.



6. Αλβανοί μετανάστες προσπαθούν να φτάσουν στην Ιταλία. Συχνά η «Γη της Επαγγελίας» αποδεικνύεται εξαιρετικά αφιλόξενη (Ν. Ιστ. 2, σ. 149).

Η κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων έκανε εκατομμύρια ανθρώπους να αναζητήσουν καλύτερη τύχη στη Δύση. Η μεγάλη διαφορά πλούτου Δυτικής και Ανατολικής Ευρώπης και Ευρώπης Τρίτου κόσμου προκάλεσε ένα τεράστιο μεταναστευτικό ρεύμα προς τις ανεπτυγμένες χώρες της Ευρώπης.

## 5.5. Η εικόνα του πρόσφυγα και του μετανάστη μέσα από την εικονογράφηση του σχολικού εγχειριδίου της Γ΄ Λυκείου & Δ΄ Εσπερινού Λυκείου «Ιστορία του Νεότερου και του σύγχρονου κόσμου (από το 1815 έως σήμερα) Γενικής Παιδείας



1. Η προκουμαία της Σμύρνης πριν από την καταστροφή (Ν. Ιστ.3, σ.92).

Η προκουμαία της Σμύρνης, — το διάσημο Και (Quais) κατά τον 19ο αιώνα, λεωφόρος Κεμάλ Ατατούρκ. Η προκουμαία χωριζόταν σε δύο μέρη, το εμπορικό και το κοσμικό. Σχηματικά θα λέγαμε ότι συνιστά το «θέατρο των επιχειρήσεων» της Σμύρνης, εκεί όπου λαμβάνουν χώρα οι καθημερινές συναθροίσεις των κατοίκων της, σε ώρες σκληρής εργασίας και έπειτα στις ώρες της σχολής. Άλλοτε τη διασχίζουν τρεχάτοι κι άλλοτε απολαμβάνουν τον περίπατό τους. Πρόκειται για τον κατεξοχήν δημόσιο χώρο μέσω του οποίου συγκροτείται μια ελκυστική εικόνα της πόλης τόσο για τους επισκέπτες όσο και για τους μόνιμους κατοίκους.



2. Εικόνα της καιόμενης Σμύρνης τον Σεπτέμβριο του 1922 (Ν. Ιστ.3, σ.92).

Καταστροφή της Σμύρνης ή αλλιώς Μεγάλη Πυρκαγιά της Σμύρνης αναφέρονται τα γεγονότα της σφαγής του ελληνικού και αρμενικού πληθυσμού της Σμύρνης από τον κεμαλικό στρατό, καθώς και η πυρπόληση της πόλης, που συνέβησαν τον Σεπτέμβριο του 1922. Η καταστροφή αυτή άρχισε 7 ημέρες μετά την αποχώρηση και του τελευταίου ελληνικού στρατιωτικού τμήματος από τη Μικρά Ασία και μετά την είσοδο του τουρκικού στρατού, του ίδιου του Μουσταφά Κεμάλ και των ατάκτων του στην πόλη..



3. Έλληνες εγκαταλείπουν την Σμύρνη καταδιωκόμενοι από τους Τούρκους (Ν. Ιστ.3, σ.92).

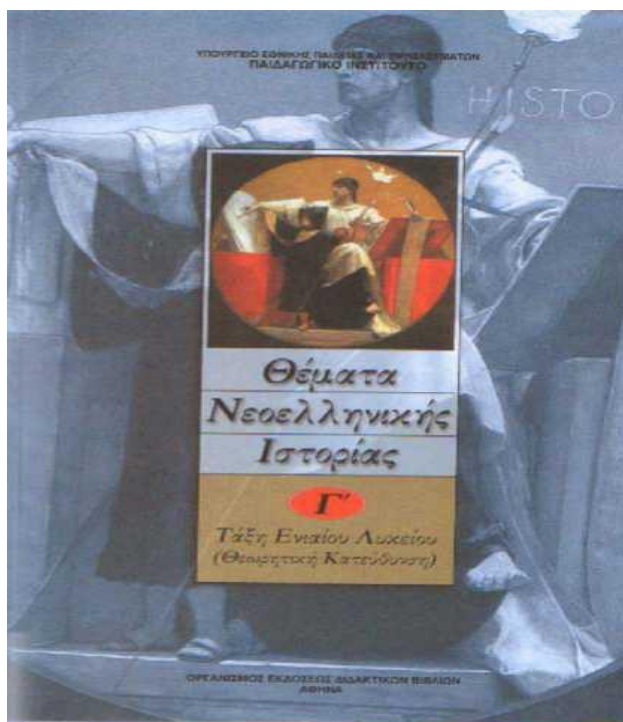
Στις 24 Αυγούστου/6 Σεπτεμβρίου αναχωρεί και το τελευταίο ελληνικό στρατιωτικό τμήμα. Την επομένη οι χιλιάδες των προσφύγων Έλληνες και Αρμένιοι που κατέκλυζαν όλο το μήκος της περιφημής προκουμαίας της Σμύρνης μάταια περίμεναν πλέον τα επιταγμένα ελληνικά πλοία για τη μεταφορά τους στα γειτονικά ελληνικά νησιά. Την επομένη, 26 Αυγούστου/8 Σεπτεμβρίου (1922), αναχωρούν οι ελληνικές Αρχές Σμύρνης. Η αντίστροφη μέτρηση για την πόλη της Σμύρνης είχε πλέον φθάσει.



4. Σύζυγοι και μητέρες των αγνοουμένων της Κύπρου μετά την τουρκική εισβολή στο νησί. Ο αριθμός των αγνοουμένων θα φτάσει τελικά τους 1.619 και η τύχη τους θα μείνει αδιευκρίνιστη έως τις μέρες μας (Ν. Ιστ.3, σ.164).

Τρία χρόνια μετά την ίδρυση της Κυπριακής Δημοκρατίας με τις συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου ξεκίνησε νέος κύκλος διακοινοτικής βίας στην Κύπρο. Μετά από δυο κύματα βίας, το 1963-67 και το 1974, περισσότεροι από 2 χιλιάδες Κύπριοι (Ελληνοκύπριοι και Τουρκοκύπριοι) εξαφανίστηκαν. Για τους Ελληνοκύπριους, η μνήμη επικεντρώνεται στα γεγονότα του 1974, όπου σε λίγες μέρες 200.000 άνθρωποι προσφυγοποιήθηκαν και για 1.619 αγνοείται η τύχη τους. Ο αριθμός 1.619 έγινε σύμβολο στην Κύπρο, παρότι ανακριβής, καθώς η λίστα των αγνοούμενων άλλαξε ονόματα μερικές φορές. Οι αρχικοί αριθμοί που δήλωσαν οι δυο κοινότητες στην Διερευνητική Επιτροπή ήταν 1.493 και 502, Ελληνοκύπριοι και Τουρκοκύπριοι αντίστοιχα.

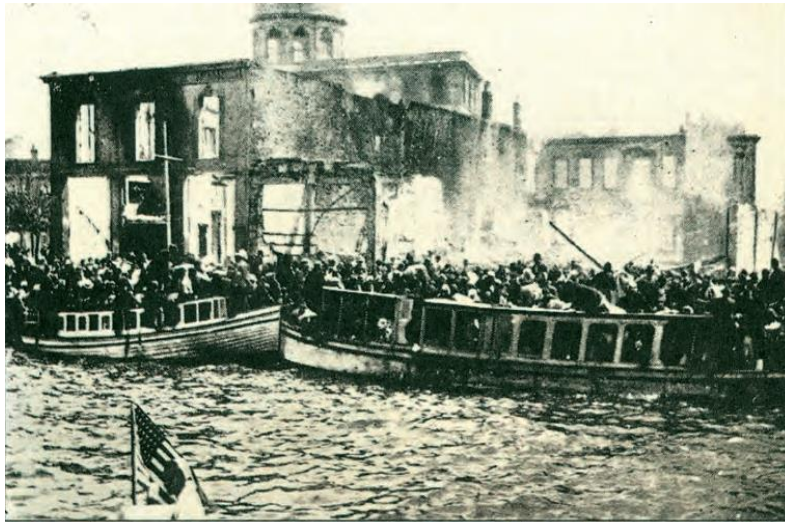
5.6. Η εικόνα του πρόσφυγα και του μετανάστη μέσα από την εικονογράφηση του σχολικού εγχειριδίου της Γ΄ Λυκείου «Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας», Γ΄ Γενικού Λυκείου- Ομάδας Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών.



Πίνακας εξωφύλλου: Νικόλαος Γύζης. Historia. Λάδι σε μουσαμά 88X88 εκ.



1. Πρόσφυγες αμέσως μετά την άφιξή τους στην Ελλάδα κατά την περίοδο 1922-1936, (Ν. Ιστ.4, σ.51)  
Η καταστροφή 1821 μετέβαλε τα δεδομένα της ελληνικής κοινωνίας. Υπολογίζεται ότι μετά από την Μικρασιατική καταστροφή έφτασαν στο ελληνικό κράτος 1.230.000 Έλληνες χριστιανοί και 45.000 Αρμένιοι πρόσφυγες. Είναι αυτονόητο ότι το ανθρώπινο αυτό κύμα ανέτρεψε όλες τις ισορροπίες και τα δεδομένα της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας. Η άφιξη των προσφύγων, πέρα από το γεγονός ότι αποτέλεσε μία πρωτοφανή ανθρώπινη τραγωδία, λειτούργησε ως καταλύτης στη δυναμική της ελληνικής κοινωνίας. Οι χρόνιες ανεπάρκειες της ελληνικής διοίκησης έπρεπε, για να ξεπεραστούν ταχύτατα για να αποφευχθεί μια ολική καταστροφή.



2.Κάτοικοι της πυρπολημένης Σμύρνης προσπαθούν να επιβιβαστούν σε πλοιάριο και να διαφύγουν. Η Μικρασιατική καταστροφή και το ρεύμα των προσφύγων έδρασαν καταλυτικά στην πολιτική ζωή της χώρα (Ν. Ιστ. 4, σ. 99). Με την Μικρασιατική καταστροφή (1922) χάθηκαν οι ανεπτυγμένες οικονομικά και πολιτιστικά περιοχές της Μικράς Ασίας και της Ανατολικής Θράκης. Αυτό αποτέλεσε και την τελευταία πράξη της *Μεγάλης Ιδέας*. Αυτή η μεγάλη αλλαγή προκάλεσε κρίση ταυτότητας στην Ελλάδα.



3.Πρόσφυγες- Λουκάς Δούκας, Πινακοθήκη του Δήμου Αθηναίων, (Ν. Ιστ. 4, σ. 115). Η Μικρά Ασία, ο ελλαδικός χώρος και τα νησιά του Αιγαίου αποτέλεσαν τους χώρους προέλευσης των μεταναστευτικών ρευμάτων.





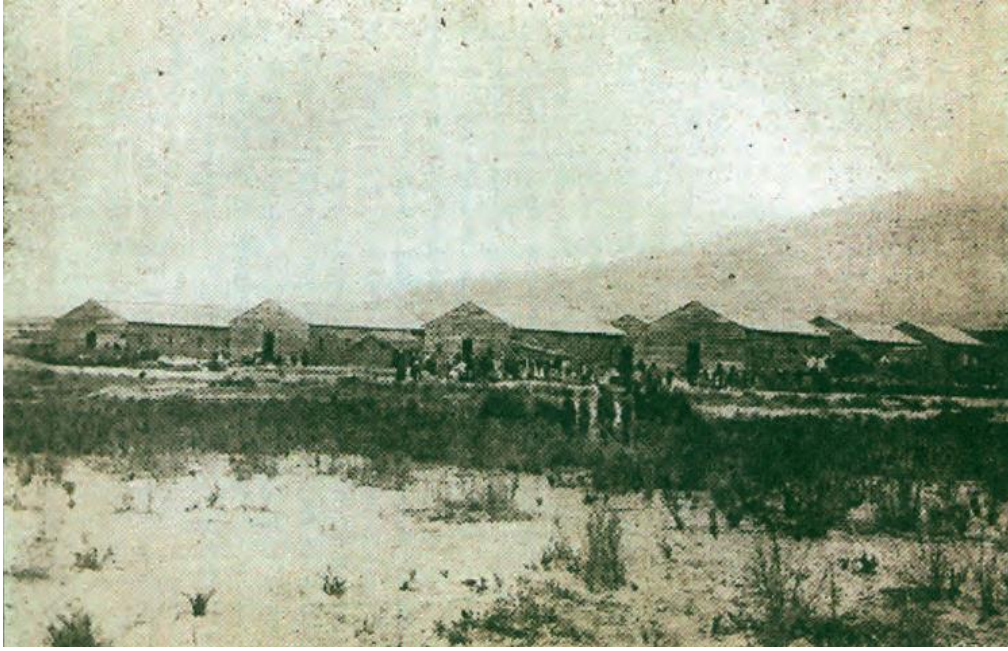
4. Πρόσφυγες μαθήτριες του Α΄ Δημοτικού Σχολείου Θηλέων Λαυρίου με τους δασκάλους τους (πρώτος διωγμός) (Ν. Ιστ. 4, σ. 141).

Στην αρχή η περίθαλψη των προσφύγων ήταν ως επί το πλείστον έργο των εθελοντών. Τα έσοδα προέρχονταν από εράνους, δωρεές και μικρή κρατική επιχορήγηση.



5. Διανομή συσσιτίου κατά τον πρώτο διωγμό σε πρόσφυγες στη Μυτιλήνη (Ν. Ιστ. 4, σ. 142).

Μολονότι η Ελλάδα βρισκόταν σε πολεμική αναμέτρηση (Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος) και οι οικονομικές συνθήκες ήταν αντίξοες, η φροντίδα για τους πρόσφυγες ήταν πολύ οργανωμένη. Η μέριμνα περιλάμβανε διανομή χρηματικού βοηθήματος, διανομή συσσιτίου, παροχή ιατρικής περίθαλψης, χορήγηση φαρμάκων και νοσηλεία σε νοσοκομεία, στέγαση σε προσωρινά καταλύματα, παροχή ενδυμάτων και κλινοσκεπασμάτων, βοήθεια για εύρεση εργασίας, δωρεάν μετακίνηση ομαδική ή ατομική για εύρεση στέγης.



6. Παραπήγματα για τη στέγαση των προσφύγων του πρώτου διωγμού στην παραλία της Καλαμάτας (Ν. Ιστ. 4, σ. 143).

Η εγκατάσταση των προσφύγων παρουσίαζε πολλές δυσκολίες και με τη βοήθεια του κράτους αντιμετώπιζονταν τα προβλήματα της στέγασης και της εύρεσης εργασίας.



7. Εικόνες προσφύγων κατά το πρώτο διάστημα της παραμονής τους στην Ελλάδα (Ν. Ιστ. 4, σ.147).

Το πρώτο διάστημα της παραμονής των προσφύγων στην Ελλάδα οι αρρώστιες τους κατέβαλαν αφού υποσιτίζονταν και παράλληλα ο τύφος, η γρίπη, η φυματίωση και η ελονοσίας τους ταλαιπωρούσαν έντονα. Εκτός από τις αρρώστιες, οι πρόσφυγες ήταν και ψυχικά τραυματισμένοι από την απώλεια συγγενών και φίλων της πατρογονικής γης και του ευρύτερου κοινωνικού χώρου όπου είχαν ζήσει.



8. Πρόχειρο προσφυγικό κατάλυμα (Ν. Ιστ. 4, σ.152).

Το πρώτο διάστημα οι περισσότεροι πρόσφυγες ανέχονταν τις αντίξοες συνθήκες διαβίωσης, θεωρώντας προσωρινή την παραμονή τους στην Ελλάδα. Πίστευαν ότι δεν θα αργήσει η μέρα της επιστροφής. Η αίσθηση αυτής της προσωρινότητας καθυστερούσε, σε συνδυασμό με άλλους παράγοντες, την κοινωνική και κοινωνική τους ένταξη και την ταύτιση με τον γηγενή πληθυσμό.



9. Πρώτη εγκατάσταση προσφύγων στη Λεύκη Καβάλας (Ν. Ιστ. 4, σ.153).

Μετά από την υπογραφή στις Σύμβασης στις Λοζάνης, οι πρόσφυγες άρχισαν να συνειδητοποιούν ότι το όνειρο της επιστροφής δεν επρόκειτο να πραγματοποιηθεί. Στόχος τους τώρα έγινε η βελτίωση των συνθηκών ζωής και η ενσωμάτωσή τους στη νέα πατρίδα. Το έργο της προσωρινής στέγασης ανέλαβε το Υπουργείο Περιθάλψεως που ενισχύθηκε με έκτακτο προσωπικό. Ξεπρόβαλλαν πλήθος αυτοσχέδιες κατασκευές, ξύλινα παραπήγματα τα χρησίμευαν ως προσωρινά καταλύματα (καλύβες, παράγκες, σκηνές ) γύρω από τις πόλεις, στις πλατείες, σε πλατείες ή στα κενά οικόπεδα των πόλεων για τη στέγαση των προσφύγων.



10. Οικοδόμηση χωριού από την ΕΑΠ στη Μακεδονία (Ν. Ιστ. 4, σ.156).

Η εγκατάσταση των προσφύγων έγινε σε εγκαταλελειμμένα χωριά και σε νέους αμιγώς προσφυγικούς καταυλισμούς. Για τη στέγαση τηρήθηκε το σύστημα της ανέγερσης των οικιών απευθείας από την Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων (ΕΑΠ) ή της ανέγερσης από τους πρόσφυγες με τη χορήγηση όλων των οικοδομικών υλικών.



11. Διπλοκατοικία για εγκατάσταση αγροτών κατασκευασμένη από την ΕΑΠ (Ν. Ιστ. 4, σ.156).

Η αγροτική αποκατάσταση στο μεγαλύτερο μέρος της ήταν έργο της ΕΑΠ. Απέβλεπε στη δημιουργία κατοικιών. Ο παραχωρούμενος κλήρος ποίκιλλε ανάλογα με το μέγεθος της οικογένειας των προσφύγων, την ποιότητα του εδάφους, το είδος της καλλιέργειας και της δυνατότητας άρδευσης.



12. Παλιά Κοκκινιά. Οι παράγκες της Αγίας Σωτήρας (1929), (Ν. Ιστ. 4, σ.157).

Την αστική αποκατάσταση ανέλαβε περισσότερο το κράτος και λιγότερο η ΕΑΠ. Σε αντίθεση με την αγροτική αποκατάσταση, η αστική περιλάμβανε μόνο στέγαση και όχι πρόνοια και εύρεση εργασίας.



13. Τύπος αστικής κατοικίας που κατασκευάστηκε από την ΕΑΠ στην Έδεσσα (Ν. Ιστ. 4, σ.158).

Η αστική στέγαση ξεκίνησε από την Αθήνα με τη δημιουργία τεσσάρων συνοικισμών: της Καισαριανής, του Βύρωνα, της Νέας Ιωνίας στην Αθήνα και της Κοκκινιάς στον Πειραιά. Για την στέγαση των αστών προσφύγων υιοθετήθηκε η δημιουργία συνοικισμών με επέκταση των πόλεων στις οποίες αυτοί ήταν προσωρινά εγκατεστημένοι.



14. Πρόσφυγες που εργάζονται σε βιοτεχνία χαλιών στα περίχωρα της Αθήνας (Ν. Ιστ. 4, σ.168).

Η άφιξη των προσφύγων αναζωογόνησε και τη βιομηχανία με νέο, ειδικευμένο και φτηνό εργατικό δυναμικό, με τη διεύρυνση της καταναλωτικής αγοράς και με τη δράση των ανθρώπων με επιχειρηματικές ικανότητες. Στη δεκαετία 1922- 1932, διπλασιάστηκε ο αριθμός των βιομηχανικών μονάδων.



15. Προσφυγικός καταυλισμός του Χαρμάνκιοι (Ελευθέρια) Θεσσαλονίκης (Ν. Ιστ. 4, σ.255).

Τα κύρια προβλήματα τα οποία αντιμετώπισε το κράτος την πρώτη περίοδο της προσφυγιάς ήταν η επισκευή οικισμών και η ανέγερση νέων οικισμών. Η συντριπτική πλειοψηφία του προσφυγικού πληθυσμού περίπου ποσοστό 53% εγκαταστάθηκε στη Μακεδονία. Η ΕΑΠ με την άρτια διοικητική, οικονομική και τεχνική της οργάνωση μπόρεσε να προχωρήσει στην εφαρμογή του προγράμματος της αποκατάστασης των προσφύγων.



16. Πολιτισμική κληρονομιά των προσφύγων: Παναγία Σουμελά 1959. Ανήμερα της γιορτής της Θεοτόκου στο προαύλιο της Μονής (Ν. Ιστ. 4, σ.259).

Ο προσφυγικός ελληνισμός διακρίθηκε και διακρίνεται για τη βαθιά του αγάπη στις τέχνες και στα γράμματα. Οι πρόσφυγες διακρίνονταν για τη γλωσσομάθεια και την πολυμάθειά τους αλλά και στην ουσιαστική τους συμμετοχή στην πολιτιστική πρόοδο ολόκληρης της Ελλάδας. Οι πολεμικοί ποντιακοί χοροί, οι πολιτιστικοί σύλλογοι, τα προσφυγικά σωματεία, τα βιβλία, οι εφημερίδες, τα περιοδικά αποτελούν μέχρι σήμερα σημαντικό τμήμα της πολιτισμικής κληρονομιάς του παρευξείνιου ελληνισμού.

### **5.7.Συνοπτική παρουσίαση ευρημάτων από την ανάλυση του υλικού των εικόνων όπου αποτυπώνονται εικόνες του πρόσφυγα και του μετανάστη.**

Επιχειρώντας μια αποτίμηση της εικονογράφησης των σχολικών εγχειριδίων της Νεότερης Ιστορίας τα οποία διδάσκονται στην ΣΤ΄ Δημοτικού, την Γ΄ Γυμνασίου και την Γ΄ Λυκείου Γενικής Παιδείας και Ομάδας Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών καταλήξαμε σε ορισμένα συμπεράσματα σχετικά με την εικόνα του πρόσφυγα και του μετανάστη.

Στο σχολικό εγχειρίδιο της ΣΤ΄ Δημοτικού *Ιστορία του νεότερου και του σύγχρονου κόσμου*, τα περισσότερα στοιχεία του εικονιστικού υλικού αποτελούν φωτογραφίες και σε μεγάλο ποσοστό είναι ασπρόμαυρες. Η εικόνα η οποία αποτυπώνει με έντονα χρώματα και μεγάλη παραστατικότητα τους πρόσφυγες μετά από την καταστροφή των Ψαρών είναι έργο του Νικολάου Γύζη και συνοδεύει την ιστορική πηγή Ματιά στο παρελθόν «Πρόσφυγες». Η συμβολή της εικόνας είναι αναπόσπαστο στοιχείο και συνδέεται στενά με το περιεχόμενο της πηγής. Απόλυτη σύνδεση με το περιεχόμενο του Κεφαλαίου το οποίο έχει ως αντικείμενο την Μικρασιατική Εκστρατεία και Καταστροφή έχει η μεγάλου μεγέθους ασπρόμαυρη φωτογραφία με ανάλογο περιεχόμενο. Στη φωτογραφία αποτυπώνεται η απεγνωσμένη προσπάθεια των χριστιανών κατοίκων της Σμύρνης να σωθούν και παράλληλα φαίνονται οι ναύτες των συμμαχικών δυνάμεων να παρακολουθούν τις

σκιηνές αμέτοχοι. Ανάλογες σκιηνές από την φλεγόμενη Σμύρνη αποτυπώνονται και σε άλλες ασπρόμαυρες φωτογραφίες μαζί με πρωτοσέλιδα και δημοσιεύματα ελληνικών εφημερίδων εποχής με θέμα την καταστροφή της ελληνικής πόλης. Στην ενότητα του Μεσοπολέμου και στην στήλη «Οι πηγές αφηγούνται»- Η Ελλάδα μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή & Ο Ελευθέριος Βενιζέλος για το Προσφυγικό Ζήτημα συνοδεύεται από σειρά φωτογραφιών οι οποίες αποτυπώνουν τους Έλληνες πρόσφυγες οι οποίοι φτάνουν στην ηπειρωτική Ελλάδα. Στο πρόσωπό τους είναι αποτυπωμένη η κούραση, οι ταλαιπωρίες και η αγωνία για την εγκατάσταση στην νέα πατρίδα.

Σε άλλες φωτογραφίες παρουσιάζονται τύποι των προσφυγικών κατοικιών καθώς και άλλα μέρη, όπως θέατρα, όπου αποτελούσαν κατοικίες των προσφύγων το πρώτο χρονικό διάστημα. Σε άλλη φωτογραφία απεικονίζεται ένας ενιαίος χώρος με πολλά κρεβάτια και αρκετές νοσοκόμες. Ο χώρος αυτός είναι νοσοκομείο προσφύγων. Στη ενότητα, «Η μεταπολεμική ανασυγκρότηση της Ελλάδας (1950-1974). Σε φωτογραφία αποτυπώνεται υπερβολικά μεγάλος αριθμός ανθρώπων είναι φορτωμένος σε επιβατηγό πλοίο όπου καταφτάνουν ως μετανάστες στην Αυστραλία. Ο Εμφύλιος, η φτώχεια και οι δύσκολες συνθήκες ζωής στην ύπαιθρο οδήγησαν μεγάλο τμήμα του αγροτικού πληθυσμού να εγκατασταθεί στις πόλεις αναζητώντας εργασία. Πολλοί Έλληνες μετανάστευσαν στην Αυστραλία αλλά και σε χώρες της Ευρώπης, της Αμερικής και της Αφρικής επιζητώντας καλύτερες συνθήκες ζωής. Στην ενότητα Το Κυπριακό ζήτημα υπάρχουν φωτογραφίες από το Αρχείο Γραφείου Τύπου και Πληροφοριών της Κυπριακής Δημοκρατίας όπου απεικονίζονται Καταυλισμοί Προσφύγων οι οποίοι δημιουργήθηκαν μετά από την τουρκική εισβολή. Εκεί αποτυπώνονται οι δυσκολίες και τα προβλήματα τα οποία επακολούθησαν της εισβολής. Επίσης σε μια ασπρόμαυρη φωτογραφία με βαρύ συναισθηματικό φορτίο απεικονίζονται γυναίκες της Κύπρου να συμμετέχουν σε ειρηνική διαμαρτυρία κρατώντας στα χέρια τους φωτογραφίες των αγαπημένων τους οι οποίοι είναι αγνοούμενοι. Ο πόνος, η θλίψη και η απόγνωση είναι ζωγραφισμένα στα πρόσωπα των μαυροντυμένων γυναικών. Επίσης σε μια φωτογραφία, έγχρωμη, απεικονίζεται ο χάρτης της διχοτομημένης Κύπρου μετά από την τουρκική εισβολή.

Στο σχολικό εγχειρίδιο της Γ΄ Γυμνασίου, *Ιστορία του νεότερου και του σύγχρονου κόσμου (από το 1815 έως σήμερα)*, η εικονογράφηση είναι πλήρως εναρμονισμένη με τον γραπτό λόγο και συμβάλλει ουσιαστικά στην προσέγγιση των θεμάτων επεξεργασίας. Το μεγαλύτερο ποσοστό του εικονιστικού υλικού, όπως και στο σχολικό εγχειρίδιο της Νεότερης Ιστορίας της ΣΤ΄ Δημοτικού, αποτελείται από ασπρόμαυρες φωτογραφίες οι οποίες σχεδόν στο σύνολό τους απεικονίζουν την μετανάστευση και τις ταλαιπωρίες και τα βάσανα των προσφύγων κατά την Μικρασιατική Καταστροφή και τον Μεσοπόλεμο. Η φωτογραφία η οποία συνοδεύει το θέμα επεξεργασίας «Κοινωνικές και πολιτικές διαστάσεις της βιομηχανικής επανάστασης» απεικονίζει μεγάλο αριθμό μεταναστών κάτω από δύσκολες συνθήκες να μεταφέρονται με πλοίο προς την Αμερική. Η

εσωτερική μετανάστευση προς τις βιομηχανικές πόλεις είχε πυκνώσει και η εξωτερική μετανάστευση με χώρες προορισμού την Αμερική, τον Καναδά και την Αυστραλία είχε αυξηθεί σε μεγάλο βαθμό. Η μεγάλη μεγέθους ασπρόμαυρη φωτογραφία η οποία συνοδεύει αρμονικά το κείμενο του Κοσμά Πολίτη «Στον δρόμο για την προσφυγιά» από το έργο του Στου Χατζηφράγκου, αποτυπώνεται πλήθος ανθρώπων μετά από την κατάληψη της Σμύρνης από τους κεμαλικούς. Οι Έλληνες πρόσφυγες αναζητούν με αγωνία μέσο σωτηρίας. Πίσω από την εικόνα των Ελλήνων προσφύγων διακρίνεται η καταστροφή, τα ερειπωμένα κτίρια καθώς και Τούρκους ιππείς. Στο θέμα επεξεργασίας «Εξελίξεις σε Ελλάδα και Τουρκία μετά τον μικρασιατικό πόλεμο» περιλαμβάνεται εικόνα όπου Έλληνες πρόσφυγες εγκαταλείπουν τον Νοέμβριο του 1922 την ανατολική Θράκη. Το πλήθος των προσφύγων φαίνεται να είναι σε απόγνωση και προσπαθούν να φύγουν σπρώχνοντας ο ένας τον άλλο να ανέβουν στο τρένο της επιστροφής. Μετά την ήττα στην Μικρά Ασία, φαινόταν πλέον εξαιρετικά δύσκολο για την Ελλάδα να διατηρήσει την Ανατολική Θράκη. Αρχικά η κυβέρνηση δεν φάνηκε πρόθυμη να υποχωρήσει. Υπό το βάρος όμως των κεμαλικών απειλών για νέο πόλεμο και των αφόρητων πιέσεων της Αγγλίας, η Ελλάδα αποδέχτηκε την ανακωχή των Μουδιανών (Οκτώβριος 1922) με την οποία η Ανατολική Θράκη ενσωματωνόταν με την Τουρκία. Η εκκένωση της περιοχής από τον ελληνικό στρατό, όπως φαίνεται και στην φωτογραφία ολοκληρώθηκε τον Νοέμβριο του 1922. Η φωτογραφία είναι απόλυτα δεμένη με την ιστορική πηγή «Η ελληνοτουρκική σύμβαση υποχρεωτικής ανταλλαγής των πληθυσμών». Το θέμα το οποίο προσεγγίζει το προσφυγικό ζήτημα στην Ελλάδα κατά τον Μεσοπόλεμο συνοδεύεται από εικονιστικό υλικό το οποίο αποτελούν ασπρόμαυρες φωτογραφίες απαραίτητο και αναπόσπαστο στοιχείο για την προσέγγιση των ιστορικών πηγών «Ο αγώνας των προσφύγων να ριζώσουν στην Ελλάδα». Η φωτογραφία αποτυπώνει προσφυγικό καταυλισμό του 1929, στην Κοκκινιά σημερινή Νίκαια του Πειραιά. Με την απεικόνιση του προσφυγικού οικισμού στην Κοκκινιά φαίνονται οι δυσκολίες εγκατάστασης και διαβίωσης των προσφύγων. Επίσης η αποτύπωση του κοινωνικού επιπέδου, του τρόπου ζωής, των συνηθειών, της μουσικής, της κουζίνας τους. Στην φωτογραφία που συνοδεύει το κείμενο βλέπουμε τις γυναίκες πρόσφυγες να εργάζονται σε εργαστήριο υφαντικής τέχνης. Η κατάρρευση των κουμουνιστικών καθεστώτων έκανε εκατομμύρια ανθρώπους να αναζητήσουν καλύτερη τύχη στη Δύση. Στην έγχρωμη φωτογραφία η οποία συνοδεύει το θέμα επεξεργασίας «Η κατάρρευση των λαϊκών δημοκρατιών και η μεταψυχροπολεμική Ευρώπη» φαίνονται Αλβανοί μετανάστες οι οποίοι προσπαθούν να φτάσουν στην Ιταλία. Συχνά όμως οι χώρες υποδοχής ήταν εξαιρετικά αφιλόξενες για τους μετανάστες.

Στο βιβλίο της Νεότερης Ιστορίας της Γ΄ Λυκείου Γενικής Παιδείας, *Ιστορία του νεότερου και του σύγχρονου κόσμου (από το 1815 έως σήμερα)*, η εικονογράφηση αποτελείται από



ασπρόμαυρες φωτογραφίες. Η ενότητα η οποία πλαισιώνεται από εικονιστικό υλικό είναι ο Μικρασιατικός Πόλεμος (1919-1922), όπου μια μεγάλη ασπρόμαυρη φωτογραφία απεικονίζει την προκουμαία της Σμύρνης πριν από την καταστροφή. Επίσης σε μια άλλη φωτογραφία αποτυπώνεται η καίομενη Σμύρνη τον Σεπτέμβριο του 1922, όπου με έντονο το μαύρο και το γκρίζο χρώμα φαίνεται το μέγεθος της συμφοράς. Επίσης σε ιδιαίτερη φωτογραφία φαίνονται οι Έλληνες οι οποίοι εγκαταλείπουν τη Σμύρνη καταδιωκόμενοι από τους Τούρκους. Η Σμύρνη υπήρξε το κέντρο του ελληνισμού από την αρχαιότητα. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι Τούρκοι την αποκαλούσαν Γκιαούρ Ισμίρ (Σμύρνη των απίστων) λόγω της αριθμητικής υπεροχής του ελληνικού στοιχείου. Στην φωτογραφία η οποία αποτυπώνει τις γυναίκες και τις μητέρες των αγνοούμενων Κυπρίων φαίνεται ξεκάθαρα ζωγραφισμένη στα πρόσωπά τους η αγωνία και ο πόνος για τους αγαπημένους τους.

Στο βιβλίο της Νεότερης Ιστορίας της Γ' Λυκείου, Ομάδας Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών, *Θέματα Νεότερης Ιστορίας*, η εικονογράφηση αποτελείται από ασπρόμαυρες φωτογραφίες. Σε μεγάλο μέγεθος φωτογραφία απεικονίζονται οι Πρόσφυγες αμέσως μετά την άφιξή τους στην Ελλάδα. Οι συνθήκες διαβίωσης των προσφύγων όπως αποτυπώνονται στην φωτογραφία ιδιαίτερα δύσκολες. Η άφιξη των Ελλήνων αποτέλεσε μια ανθρώπινη τραγωδία και έφερε στην επιφάνεια τις χρόνιες ανεπάρκειες της διοίκησης. Στο θέμα επεξεργασίας «Οι συνέπειες της Μικρασιατικής Καταστροφής» παρεμβάλλεται μεγάλο μέγεθος ασπρόμαυρη φωτογραφία, όπου απεικονίζονται οι κάτοικοι της πυρπολημένης Σμύρνης να προσπαθούν να επιβιβαστούν σε πλοία για να διαφύγουν. Με μία έγχρωμη φωτογραφία μεγάλου μεγέθους, έργο του Λουκά Δούκα από την Πινακοθήκη του Δήμου Αθηναίων απεικονίζονται Πρόσφυγες σε ένα εντυπωσιακό γλυπτό εισάγεται η θεματική ενότητα «Πρόσφυγες στην Ελλάδα κατά τον 19<sup>ο</sup> αιώνα. Στο θέμα επεξεργασίας «Η περίθαλψη (1914- 1921) περιλαμβάνεται ασπρόμαυρη φωτογραφία όπου αποτυπώνονται Πρόσφυγες μαθήτριες του Α' Δημοτικού Σχολείου Θηλέων Λαυρίου με τους δασκάλους τους (Πρώτος διωγμός). Στους μαθητές παρέχονταν συσσίτιο, προσωρινή στέγη, ιατρική περίθαλψη μέχρι οι γονείς τους βρουν εργασία. Επίσης στο ίδιο θέμα επεξεργασίας περιλαμβάνεται μια μεγάλο μέγεθος ασπρόμαυρη φωτογραφία όπου απεικονίζεται μεγάλος αριθμός προσφύγων να λαμβάνουν συσσίτιο σε κάποια περιοχή της Μυτιλήνης. Μέσα στη φωτογραφία αποτυπώνεται η δύσκολη κατάσταση την οποία βιώνουν οι πρόσφυγες και αυτό γίνεται πιο εμφανές από τα ρούχα τους και από τη γενικότερη εικόνα τους. Ιδιαίτερη εντύπωση μας προκαλεί η εικόνα και η κατάσταση των μικρών παιδιών με τα κουρασμένα πρόσωπα και την ταλαιπωρία να είναι εμφανής. Επίσης σε άλλη φωτογραφία απεικονίζονται παραπήγματα για τη στέγαση των προσφύγων του πρώτου διωγμού στην παραλία της Καλαμάτας. Η παλιννόστηση έγινε τμηματικά με τη μέριμνα του Υπουργείου Περιθάλψεως και επιτράπηκε αρχικά να επιστρέψουν οι ευπορότεροι και οι

πρόσφυγες και οι προερχόμενοι από ορισμένες μόνο περιοχές της Δυτικής Μικράς Ασίας. Στα πλαίσια της Ύπατης Αρμοστείας Σμύρνης, ιδρύθηκε η «Υπηρεσία Παλινοστήσεως και Περιθάλψεως», η οποία βοηθούσε όσους επέστρεφαν να αποκατασταθούν στα σπίτια τους και τις ασχολίες τους. Οι ειρηνικές όμως μέρες δεν κράτησαν πολύ. Μερικούς μήνες αργότερα, τον Αύγουστο του 1922, θα έπαιρναν πάλι τον δρόμο της προσφυγιάς. Το θέμα με αντικείμενο την παραμονή των προσφύγων το πρώτο διάστημα στην Ελλάδα συνοδεύει ανάλογη ασπρόμαυρη φωτογραφία όπου πολλοί πρόσφυγες με παιδιά στο μεγαλύτερο τους ποσοστό. Από την ενδυμασία και τη γενικότερή τους περιβολή φαίνεται ότι οι πρόσφυγες αντιμετωπίζουν δυσκολίες στη διαβίωση τους.

Ανάλογες φωτογραφίες συνοδεύουν τα κείμενα που έχουν θέμα την Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων, όπου στις φωτογραφίες αποτυπώνονται πρόχειρα προσφυγικά καταλύματα, εγκατάσταση προσφύγων σε καταυλισμούς στη Λεύκη Καβάλας. Επίσης με τη συμβολή των ασπρόμαυρων φωτογραφιών όπου απεικονίζονται χωριά και διπλοκατοικίες και τύπους αστικών κατοικιών, έργα τα οποία είχε οικοδομήσει η ΕΑΠ, καθώς και παράγκες για τη στέγαση των προσφύγων στην Αγία Σωτήρα στην Παλιά Κοκκινιά. Η αστική αποκατάσταση συνάντησε πολλά εμπόδια και πολλοί αστοί πρόσφυγες περιπλανούνταν από πόλη σε πόλη για μεγάλο χρονικό διάστημα. Η άφιξη των προσφύγων αναζωογόνησε και τη βιομηχανία με νέο ειδικευμένο και φτηνό εργατικό δυναμικό. Πρόσφυγες να εργάζονται ΣΕ βιομηχανία χαλιών στα περίχωρα της Αθήνας απεικονίζονται στη μεγάλη μεγέθους ασπρόμαυρη φωτογραφία του θέματος επεξεργασίας με αντικείμενο τις επιπτώσεις από την άφιξη των προσφύγων. Η άφιξη των προσφύγων επέδρασε και στην ένταξη των γυναικών στον ενεργό πληθυσμό. Το 1930 οι γυναίκες αποτελούσαν την πλειονότητα των εργατών στην κλωστοϋφαντουργία, την καπνοβιομηχανία καθώς και στην βιομηχανία ετοιμών ενδυμάτων. Στο θέμα επεξεργασίας με αντικείμενο «Το πρόβλημα των προσφύγων από το 1922 μέχρι σήμερα» πλαισιώνεται από ασπρόμαυρη φωτογραφία όπου αποτυπώνεται ο προσφυγικός καταυλισμός του Χαρμάνκιοι (Ελευθέρια) Θεσσαλονίκης. Ανάμεσα στα άλλα προβλήματα που αντιμετώπισαν οι πρόσφυγες κατά το πρώτο διάστημα της εγκατάστασής τους ήταν και οι σχέσεις τους με τους γηγενείς Έλληνες. Παρόλα αυτά ο προσφυγικός ελληνισμός ευρύτερα διακρίθηκε για την αγάπη του στις τέχνες και τα γράμματα, στις παραδόσεις και στα έθιμα. Ο προσφυγικός ελληνισμός αγωνίζεται για τη διατήρηση της εθνικής συνείδησης και του ελληνικού λαϊκού πολιτισμού. Το θέμα το οποίο αναφέρεται στην πολιτισμική κληρονομιά των προσφύγων από το 1922 μέχρι σήμερα συνοδεύεται από μεγάλο μεγέθους ασπρόμαυρη φωτογραφία η οποία απεικονίζει την Παναγία Σουμελά 1959, ανήμερα της Θεοτόκου στο προαύλιο της Μονής. Όσοι επέλεξαν τον δύσκολο δρόμο της νέας προσφυγιάς αγωνίζονται με

παρόμοιο τρόπο με τους πρόσφυγες του 1922, να προσαρμοστούν στα δεδομένα της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας.

Μέσα από τα κείμενα τα οποία συνοδεύουν το εικονιστικό υλικό προσφέρουν πληροφοριακή περιγραφή ενός συγκεκριμένου θέματος. Στις περισσότερες περιπτώσεις είναι μάλιστα τόσο συνδεδεμένες με το περιεχόμενο διδασκαλίας ώστε η μεθοδευμένη προσέγγισή τους καταλήγει σε θετικά αποτελέσματα. Είναι δυνατόν το εικονιστικό υλικό να αξιοποιηθεί προσφέροντας ερεθίσματα για προβληματισμό και διάλογο. Τα συνοδευτικά κείμενα των εικόνων συμπληρώνουν την θετική εικόνα της εικονογράφησης.

## Κεφάλαιο 6<sup>ο</sup>

### Συνοπτική παρουσίαση ευρημάτων από την ανάλυση των σχολικών εγχειριδίων

Στην παρούσα έρευνα αναλύσαμε τα σχολικά εγχειρίδια της Νεότερης Ιστορίας τα οποία διδάσκονται στην ΣΤ΄ Δημοτικού, στην Γ΄ Γυμνασίου και της Γ΄ Λυκείου Γενικής Παιδείας και Ομάδας Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Επιστημών. Η εργασία αποτελεί ανάλυση περιεχομένου των παραπάνω εγχειριδίων. Εστίασαμε στα περιεχόμενα και την παρουσία των θεμάτων με αναφορές στην εικόνα του πρόσφυγα και του μετανάστη και αναλύσαμε το πλαίσιο των περιεχομένων τους. Με μονάδα καταμέτρησης το «θέμα», κωδικογραφήθηκαν οι σχετικές αναφορές και καταρτίστηκαν οι παρακάτω κατηγορίες περιεχομένου:

- *Οι πρόσφυγες μετά από την πτώση της Κωνσταντινούπολης.*
- *Οι Έλληνες των παροικιών και των παραδουνάβιων ηγεμονιών.*
- *Οι πρόσφυγες στα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης (1821-1828).*
- *Οικονομικοί μετανάστες 1830-1922.*
- *Μικρασιατικός Πόλεμος.*
- *Οι πρόσφυγες την εποχή του Μεσοπολέμου*
- *Οι πρόσφυγες στα χρόνια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.*
- *Η εποχή του Ψυχρού πολέμου*
- *Μεταψυχροπολεμική εποχή.*

Στο σχολικό εγχειρίδιο της Στ΄ Δημοτικού *Ιστορία του νεότερου και σύγχρονου κόσμου*, συναντούμε συνολικά 12 θέματα επεξεργασίας με αναφορές σε πρόσφυγες και μετανάστες. Από αυτά τα 4 αναφέρονται στην κατηγορία «Οι πρόσφυγες μετά από την πτώση της Κωνσταντινούπολης» καθώς και 1 εικόνα, το 1 στην κατηγορία «Οι Έλληνες των παροικιών και των παραδουνάβιων ηγεμονιών», 1, στην κατηγορία «Οι πρόσφυγες στα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης (1821-1828)» και 1 εικόνα, 1 στην κατηγορία «Οικονομικοί μετανάστες 1830-1922», 2 στην κατηγορία «Μικρασιατικός Πόλεμος», και 4 εικόνες, 2 θέματα στην κατηγορία «Οι πρόσφυγες την εποχή του Μεσοπολέμου», 1 θέμα στην κατηγορία «Η εποχή του Ψυχρού πολέμου» και 3 εικόνες.

Στο σχολικό εγχειρίδιο της Γ΄ Γυμνασίου, *Ιστορία του νεότερου και του σύγχρονου κόσμου (από το 1815 έως σήμερα)*, συναντούμε συνολικά 9 θέματα επεξεργασίας με αναφορές σε πρόσφυγες και μετανάστες. Από αυτά τα 2 αναφέρονται στην κατηγορία «Οικονομικοί μετανάστες 1830-1922» και 1 εικόνα, 2, στην κατηγορία «Μικρασιατικός Πόλεμος», και 1 εικόνα, 2 θέματα στην κατηγορία «Οι πρόσφυγες την εποχή του Μεσοπολέμου» και 2 εικόνες,, 1 θέμα στην κατηγορία

«Οι πρόσφυγες στα χρόνια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου» και 2 στην κατηγορία «Μεταψυχροπολεμική εποχή» και 1 εικόνα.

Στο σχολικό εγχειρίδιο της Γ΄ Γενικού Λυκείου Γενικής Παιδείας & Δ΄ Εσπερινού Λυκείου, *Ιστορία του νεότερου και του σύγχρονου κόσμου (από το 1815 έως σήμερα)*, συναντούμε συνολικά 10 θέματα επεξεργασίας με αναφορές σε πρόσφυγες και μετανάστες. Από αυτά το 1 αναφέρονται στην κατηγορία «Οι πρόσφυγες στα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης (1821-1828)» και 1 εικόνα, 2 στην κατηγορία «Οικονομικοί μετανάστες 1830-1922», 3 στην κατηγορία «Μικρασιατικός Πόλεμος» και 3 εικόνες, 2 στην κατηγορία «Οι πρόσφυγες την εποχή του Μεσοπολέμου», 1 στην κατηγορία «Οι πρόσφυγες στα χρόνια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου», 1 στην κατηγορία «Η εποχή του Ψυχρού πολέμου» και 2 εικόνες.

Στο σχολικό εγχειρίδιο της Γ΄ Γενικού Λυκείου, Ομάδας Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών, *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας*, συναντούμε συνολικά 63 θέματα επεξεργασίας με αναφορές σε πρόσφυγες και μετανάστες. Από αυτά 1 εικόνα αναφέρεται στην κατηγορία «Οι πρόσφυγες μετά από την πτώση της Κωνσταντινούπολης», 12 θέματα στην κατηγορία «Οι πρόσφυγες στα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης (1821-1828)» και 1 εικόνα, 24 θέματα στην ενότητα «Οικονομικοί μετανάστες 1830-1922», 6 θέματα στη ενότητα «Μικρασιατικός Πόλεμος» και 3 εικόνες, 22 θέματα στην ενότητα «Οι πρόσφυγες την εποχή του Μεσοπολέμου» και 9 εικόνες.

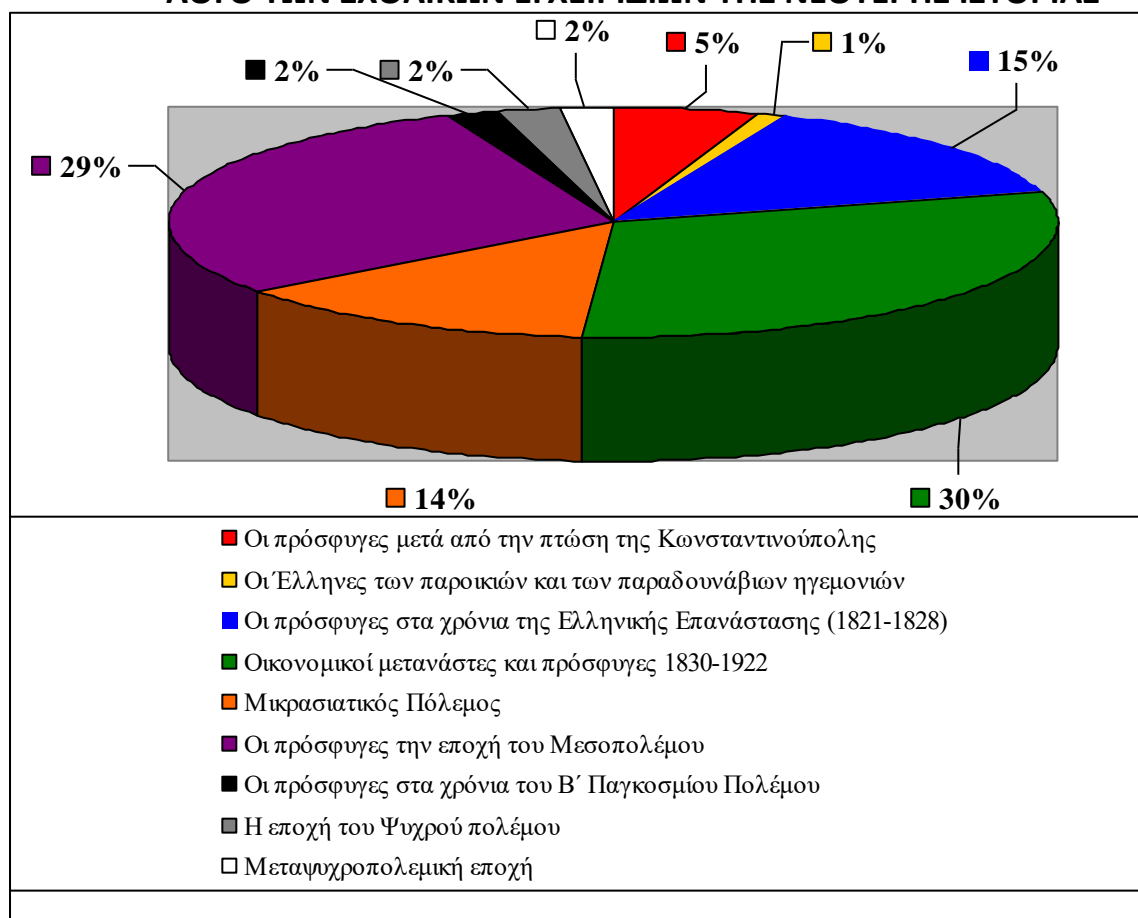
#### **Συνολικά στην θεματική ενότητα:**

1. Οι πρόσφυγες μετά από την πτώση της Κωνσταντινούπολης, συναντούμε 5 θέματα σχετικά με τους πρόσφυγες και τους μετανάστες και 2 εικόνες.
2. Οι Έλληνες των παροικιών και των παραδουνάβιων ηγεμονιών, 1 θέμα επεξεργασίας.
3. Οι πρόσφυγες στα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης (1821-1828), 14 θέματα επεξεργασίας και 3 εικόνες.
4. Οικονομικοί μετανάστες 1830-1922, 29 θέματα επεξεργασίας και 6 εικόνες.
5. Μικρασιατικός Πόλεμος. 13 θέματα επεξεργασίας και 11 εικόνες.
6. Οι πρόσφυγες την εποχή του Μεσοπολέμου, 28 θέματα επεξεργασίας και 15 εικόνες.
7. Οι πρόσφυγες στα χρόνια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, 2 θέματα επεξεργασίας.
8. Η εποχή του Ψυχρού πολέμου, 2 θέματα επεξεργασίας και 5 εικόνες
9. Μεταψυχροπολεμική εποχή, 2 θέματα επεξεργασίας και 1 εικόνα.

## ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΤΗΣ ΕΙΚΟΝΑΣ ΤΟΥ ΠΡΟΣΦΥΓΑ ΚΑΙ ΤΟΥ ΜΕΤΑΝΑΣΤΗ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΓΡΑΠΤΟ ΛΟΓΟ ΚΑΙ ΤΟ ΕΙΚΟΝΙΣΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ ΤΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΤΗΣ ΝΕΟΤΕΡΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

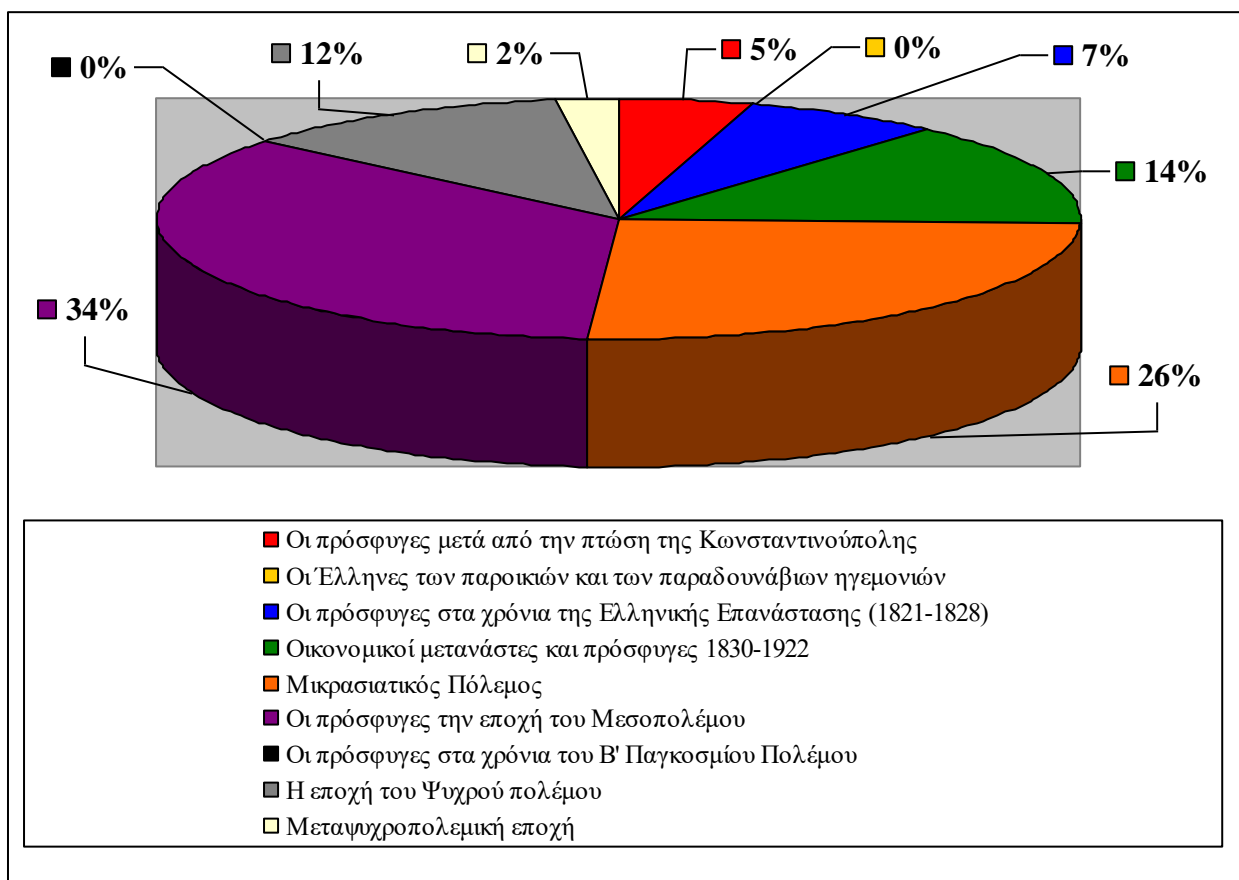
Τίτλος	Θέματα επεξεργασίας	Εικόνες
Οι πρόσφυγες μετά από την πτώση της Κωνσταντινούπολης	5 θέματα	2 εικόνες
Οι Έλληνες των παροικιών και των παραδουνάβιων ηγεμονιών	1 θέμα	0 εικόνες
Οι πρόσφυγες στα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης (1821-1828)	14 θέματα	3 εικόνες
Οικονομικοί μετανάστες και πρόσφυγες (1830-1922)	29 θέματα	6 εικόνες
Μικρασιατικός Πόλεμος	13 θέματα	11 εικόνες
Οι πρόσφυγες την εποχή του Μεσοπολέμου	28 θέματα	15 εικόνες
Οι πρόσφυγες στα χρόνια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου	2 θέματα	0 εικόνες
Η εποχή του Ψυχρού πολέμου	2 θέματα	5 εικόνες
Μεταψυχροπολεμική εποχή	2 θέματα	1 εικόνα

### Η ΕΙΚΟΝΑ ΤΟΥ ΠΡΟΣΦΥΓΑ ΚΑΙ ΤΟΥ ΜΕΤΑΝΑΣΤΗ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΓΡΑΠΤΟ ΛΟΓΟ ΤΩΝ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΩΝ ΤΗΣ ΝΕΟΤΕΡΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ



Όπως φαίνεται από το Γράφημα «**Η εικόνα του πρόσφυγα και του μετανάστη μέσα από τον Γραπτό λόγο στα σχολικά εγχειρίδια της Νεότερης Ιστορίας**» φαίνεται ότι την μεγαλύτερη βαρύτητα έχει η θεματική ενότητα «Οικονομικοί μετανάστες και πρόσφυγες (1830-1922) με 29 θέματα και ποσοστό 30%, στη συνέχεια ακολουθεί η ενότητα «Οι πρόσφυγες την εποχή του Μεσοπολέμου» με 28 θέματα και ποσοστό 29%. Η ενότητα «Οι πρόσφυγες την περίοδο της Ελληνικής Επανάστασης προσεγγίζεται με 14 θέματα και ποσοστό 15%, και ακολουθεί η ενότητα «Μικρασιατικός Πόλεμος» με 13 θέματα και ποσοστό 14%. Η ενότητα «Οι πρόσφυγες μετά από την πτώση της Κωνσταντινούπολης προσεγγίζεται με 5 θέματα και ποσοστό 5% και με 2 θέματα και ποσοστό 2% προσεγγίζονται οι θεματικές ενότητες «Οι πρόσφυγες στα χρόνια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου», «Η εποχή του Ψυχρού πολέμου» και «Η Μεταψυχροπολεμική εποχή». Με 1 θέμα και ποσοστό 1% προσεγγίζεται η θεματική ενότητα «Οι Έλληνες των παροικιών και των Παραδουνάβιων ηγεμονιών».

### Η ΕΙΚΟΝΑ ΤΟΥ ΠΡΟΣΦΥΓΑ ΚΑΙ ΤΟΥ ΜΕΤΑΝΑΣΤΗ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟ ΕΙΚΟΝΙΣΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ ΤΩΝ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΩΝ ΤΗΣ ΝΕΟΤΕΡΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ



Όπως φαίνεται από το Γράφημα «**Η εικόνα του πρόσφυγα και του μετανάστη μέσα από εικονιστικό υλικό στα σχολικά εγχειρίδια της Νεότερης Ιστορίας**» φαίνεται ότι την μεγαλύτερη βαρύτητα έχει η θεματική ενότητα «Οι πρόσφυγες την εποχή του Μεσοπολέμου» 15 εικόνες και ποσοστό 34%, και ακολουθεί η ενότητα «Μικρασιατικός Πόλεμος» με 11 εικόνες και ποσοστό 26%. Ακολουθεί η θεματική ενότητα «Οικονομικοί μετανάστες και πρόσφυγες (1830-1922) με 6 εικόνες και ποσοστό 14% και η ενότητα «Η εποχή του Ψυχρού πολέμου», με 5 εικόνες και ποσοστό 12%, Η ενότητα «Οι πρόσφυγες στα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης (1821-1828), προσεγγίζεται με 3 εικόνες και ποσοστό 7% και ακολουθεί με ποσοστό 5% η ενότητα «Οι πρόσφυγες μετά από την πτώση της Κωνσταντινούπολης» με 2 εικόνες και ποσοστό 5% και η ενότητα «Μεταψυχροπολεμική εποχή» με 1 εικόνα και ποσοστό 2 %.



## Συμπεράσματα- Προτάσεις

Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι η ανάλυση του περιεχομένου των σχολικών εγχειριδίων της Νεότερης Ιστορίας της Στ' Δημοτικού, της Γ' Γυμνασίου και της Γ' Λυκείου, Γενικής Παιδείας και Ομάδας Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών. Μέσα από την ανάλυση περιεχομένου φαίνεται ότι οι εθνικές, θρησκευτικές, φυλετικές, πολιτικές και πολιτιστικές διώξεις ωθούν τους ανθρώπους να φύγουν από τη χώρα τους. Ένας σημαντικός παράγοντας είναι ο πόλεμος ή (η απειλή) σύγκρουσης και η δίωξη της κυβέρνησης. Όσοι αναγκάζονται να εγκαταλείψουν τη χώρα τους λόγω ένοπλων συγκρούσεων, παραβιάσεων ανθρωπίνων δικαιωμάτων ή διώξεων θεωρούνται συνήθως ανθρωπιστικοί πρόσφυγες. Κατά τη διάρκεια του 18ου και 19ου αιώνα πραγματοποιήθηκε δημογραφική επανάσταση εξαιτίας κυρίως, της μείωσης των θανάτων και της αύξησης της γεννητικότητας που οδήγησε σε ευρείες μετακινήσεις πληθυσμών, ως αποτέλεσμα της εξάπλωσης της φτώχειας, αλλά και του κοινωνικού αναβρασμού. Μάλιστα, η μετανάστευση εκτός του ευρωπαϊκού χώρου (για παράδειγμα στην Αμερική ή σε άλλες υπερπόντιες περιοχές) φάνταζε ως η καλύτερη λύση στον αυξανόμενο υπερπληθυσμό και τις επαπειλούμενες κοινωνικές κρίσεις. Η έναρξη του 20ου αιώνα σημαδεύεται από σημαντικότερες και ραγδαίες πολιτικές, κοινωνικές, οικονομικές και γεωγραφικές εξελίξεις.

Οι διεθνείς συγκρούσεις (κυρίως με τους δύο Παγκόσμιους Πολέμους) και οι οικονομικές κρίσεις (με χαρακτηριστικό παράδειγμα την κατάρρευση της αμερικανικής οικονομίας το 1929) οδήγησαν σε εσωστρέφεια τα εθνικά κράτη, η οποία εκδηλώθηκε με την αυξανόμενη ανάγκη εθνικής ενότητας και την καταπίεση των μειονοτήτων. Ως αποτέλεσμα των παραπάνω, κυρίως μετά τον Α' Παγκόσμιο πόλεμο, άλλαξε μορφή το μεταναστευτικό τοπίο, φέρνοντας στο προσκήνιο ένα νέο είδος ακούσιων μεταναστών, τους πρόσφυγες, οι οποίοι μετακινούνταν σε κύματα από τόπο σε τόπο, αναζητώντας προστασία. Η μεταναστευτική αυτή πίεση, σε συνδυασμό με τον κίνδυνο μαζικών εισροών προσώπων εκδιωγμένων από τα κομμουνιστικά ή τα εθνικιστικά κράτη, οδήγησαν σε αυστηρές πολιτικές, τόσο στον ευρωπαϊκό χώρο, όσο και στις ΗΠΑ.

Από το 1945-1955 είναι η περίοδος της ανοικοδόμησης των χωρών μετά το Β' Παγκόσμιο πόλεμο και η περίοδος του αποαποικισμού κατά την οποία βασική αιτία της μετανάστευσης ήταν η μετακίνηση πληθυσμών εξαιτίας του πολέμου και η επιστροφή των αποίκων και του εργατικού δυναμικού από τις αποικίες. Από την αρχή ακόμη, του 20ου αιώνα, ξεκίνησε η πορεία προς την ανεξαρτητοποίηση των αποικιών της Αγγλίας, Γαλλίας, Ολλανδίας, Πορτογαλίας, Γερμανίας, Ιταλίας και Βελγίου (1922-1975). Ακόμη, παράγοντας που επηρέασε τη μορφή του μεταναστευτικού φαινομένου, μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, ήταν η έντονη αστικοποίηση. Οι αυξανόμενες ανάγκες για ανειδίκευτο, φθινό εργατικό δυναμικό στα μεγάλα αστικά και βιομηχανικά κέντρα οδήγησε ακόμη και στην επίσημη στρατολόγηση εργατών προερχόμενων από άλλα κράτη, μέσω της σύναψης διμερών συμβάσεων, στη λογική των φιλοξενούμενων εργατών, με

ορισμένου χρόνου άδειες εργασίας. Η προσωρινότητας όμως, αυτής της διαμονής, με την πάροδο του χρόνου άρχισε να δίνει τη θέση της σε πιο μόνιμες μορφές μετανάστευσης, των οποίων οι επιπτώσεις - οικονομικές, κοινωνικές ή άλλες - γίνονταν εμφανείς τόσο στις κοινωνίες υποδοχής όσο και στις κοινωνίες προέλευσης. Η περίοδος 1955-1973 χαρακτηρίζεται από τη μετακίνηση εργατικού δυναμικού από το Νότο προς την Ηπειρωτική Ευρώπη και γενικότερα στις βόρειες χώρες. Το μεγαλύτερο μέρος των εν λόγω μεταναστών ήταν αγρότες που μετακινούνται για πρώτη φορά, ταυτόχρονα προς το εξωτερικό και τα αστικά κέντρα, με αποτέλεσμα να πραγματοποιείται μια απότομη μετάβαση αφενός από το ύπαιθρο στην πόλη - μάλιστα μιας ξένης χώρας - και αφετέρου από την ανεξάρτητη γεωργική απασχόληση, στην εξαρτημένη (κατά βάση ανειδίκευτη) εργασία. Συνοπτικά, οι βασικές ροές της περιόδου αυτής αφορούν μετακινήσεις ατόμων από την Πορτογαλία, Ισπανία, Ιταλία, Πρώην Γιουγκοσλαβία, Ελλάδα, καθώς και την Τουρκία, προς τις αγορές εργασίας της Γερμανίας, Γαλλίας, Ελβετίας, Βελγίου, Ολλανδίας και Σουηδίας. Την περίοδο 1974-1988 η μετανάστευση περιορίζεται επειδή οι χώρες υποδοχής μεταναστών δε ζητούν πλέον νέο εργατικό δυναμικό. Στα θέματα τα οποία σχετίζονται με τους πρόσφυγες αναφέρεται ότι οι άνθρωποι λόγω κάποιων γεγονότων αλλά και του φόβου που νιώθουν ότι θα διωχθούν, βρίσκονται σε χώρες διαφορετικές. Ο φόβος δίωξης μπορεί να αφορά στη φυλή, στη θρησκεία, στην εθνικότητα, στις πολιτικές πεποιθήσεις. Η ιστορία των μεταναστευτικών ρευμάτων από τον 19ο αιώνα μέχρι σήμερα, φανερώνει μιας μορφής «μετάβαση» από την «ελεύθερη μετανάστευση» στη μετανάστευση «μέσω συμβάσεων» και στη συνέχεια στις πιο σύγχρονες μορφές μετανάστευσης που αφορούν κυρίως στην «παράνομη» μετανάστευση, στα προσφυγικά ρεύματα και στη διαδικασία της οικογενειακής συνένωσης- επανένωσης. Το πιο έντονο μεταναστευτικό κίνημα στην σύγχρονη ιστορία ξεκίνησε από τα τέλη του 19ου αιώνα καθώς και όλο σχεδόν τον 20ο αιώνα όπου η Ελλάδα υπήρξε, για άλλη μια φορά, μια χώρα αποστολής μεταναστών. Μετά το 1893, οι Έλληνες άρχισαν να αναζητούν εργασία σε άλλες χώρες που με ανεπτυγμένο τον τομέα της βιομηχανίας. Αργότερα, μετά την Κατοχή και τον Εμφύλιο πόλεμο, το φαινόμενο αυτό ήταν όλο και πιο έντονο, αφού στην Ελλάδα οι αγροτικές περιοχές αντιμετώπιζαν μεγάλα προβλήματα με αποτέλεσμα οι Έλληνες μαζί με τα παιδιά τους να εγκαταλείπουν την χώρα τους αναζητώντας καλύτερες συνθήκες ζωής. Το 1922 συντελέστηκε μια από τις μεγαλύτερες μετακινήσεις πληθυσμών του 20ού αιώνα που, εκτός των άλλων, προκάλεσε ανακατατάξεις και διαμόρφωσε σε πολλά επίπεδα το σύγχρονο ελληνικό κράτος. Το μεγαλύτερο προσφυγικό κύμα, περίπου 1.200.000 άτομα, προέκυψε μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή. Οι πρόσφυγες έφτασαν στην Ελλάδα σε κατάσταση τραγική. Οι περισσότεροι είχαν εγκαταλείψει βιαστικά τα σπίτια τους φέρνοντας μαζί τους ελάχιστα από τα κινητά αγαθά τους. Με την πτώση του κουμμουνισμού το 1989, εισήλθαν στη χώρα μετανάστες από την Πολωνία, τη Ρουμανία και τη Γιουγκοσλαβία, στα πλαίσια της

μετακίνησής τους προς τη δύση, και λίγο αργότερα έλαβε χώρα η πολυπληθής εισροή των Αλβανών. Επίσης, η Ελλάδα δέχεται πολλούς Αφρικανούς μετανάστες. Τέλος, πολλοί ομογενείς, που είχαν φύγει ως μετανάστες σε βιομηχανικά κράτη, επέστρεψαν είτε ως συνταξιούχοι είτε ως οικονομικά ενεργοί. Με τον τρόπο αυτό η Ελλάδα από χώρα μετανάστευσης μετατράπηκε σε χώρα υποδοχής μεταναστών και δέχεται τις διασπορές των άλλων λαών. Τα τελευταία όμως χρόνια λόγω της οικονομικής κρίσης ξαναγίνεται χώρα αποστολής μεταναστών οι οποίοι σε πολύ μεγάλο ποσοστό είναι νέοι, μορφωμένοι και επιστήμονες. Εξάγει δηλαδή το άνθος του εργατικού και επιστημονικού της δυναμικού και εισάγει χειρώνακτες, χάνοντας έτσι την όποια ανταγωνιστικότητά της στην κοινωνία της γνώσης. Μέσα από την ποσοτική ανάλυση του περιεχομένου των σχολικών εγχειριδίων αναζητήσαμε την εικόνα του πρόσφυγα και του μετανάστη και ταξινομήσαμε τα θέματα σε εννέα κατηγορίες περιεχομένου. Με μεγαλύτερη βαρύτητα συναντούμε τα 29 θέματα τα οποία αναφέρονται στους οικονομικούς μετανάστες και πρόσφυγες της περιόδου (1830-1922), ακολουθούν τα 28 θέματα της κατηγορίας με τους πρόσφυγες την εποχή του Μεσοπολέμου. Στην κατηγορία, οι πρόσφυγες στα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης (1821-1828) συναντούμε 14 θέματα και στην κατηγορία ο Μικρασιατικός Πόλεμος, 13 θέματα επεξεργασίας. Με 5 θέματα προσεγγίζεται η ενότητα, οι πρόσφυγες μετά από την πτώση της Κωνσταντινούπολης. Από 2 θέματα συναντούμε στις ενότητες, Οι πρόσφυγες στα χρόνια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, Η εποχή του Ψυχρού πολέμου, Μεταψυχροπολεμική εποχή και 1 θέμα στην ενότητα, Οι Έλληνες των παροικιών και των παραδουνάβιων ηγεμονιών. Κατά την προσέγγιση των θεμάτων αναφέρεται ότι κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης σημειώθηκαν μετακινήσεις ελληνικών πληθυσμών από διάφορα μέρη της Οθωμανικής αυτοκρατορίας προς την επαναστατημένη Ελλάδα. Γίνεται λόγος και τονίζεται ότι ο αριθμός των προσφύγων που κατέφυγαν στην Ελλάδα τον 19<sup>ο</sup> αιώνα δεν ήταν πολύ μεγάλος σε αντίθεση με τις πρώτες δεκαετίες του 20<sup>ου</sup> αιώνα όταν τα κύματα των προσφύγων ήταν συχνότερα και πιο πολυάριθμα. Ως αποκορύφωμα στην όλη κίνηση των πληθυσμών αναφέρεται ο ξεριζωμός του Ελληνισμού της Μικράς Ασίας και της Ανατολικής Θράκης το 1922. Ο μεγάλος αριθμός των προσφύγων και ο οριστικός χαρακτήρας που πήρε η εκδίωξη από τις πατρογονικές εστίες, ανάγκασε την ελληνική πολιτεία, όπως αναφέρεται, να λάβει σημαντικότερα μέτρα για την περίθαλψη και την αποκατάστασή τους στη νέα πατρίδα. Μετά από την υπογραφή της συνθήκης του Βουκουρεστίου τον Αύγουστο του 1913 με την οποία τερματίζονταν οι Βαλκανικοί πόλεμοι, Έλληνες από τη Δυτική Θράκη, από τμήμα της Ανατολικής Μακεδονίας καθώς και από περιοχές που είχαν καταχωρηθεί στη Σερβία, έφτασαν στη Ελλάδα. Επίσης αναφέρεται ότι αυτή την εποχή και το πρώτο μεταναστευτικό ρεύμα από τη Ρωσία. Μέσα από τα θέματα επεξεργασίας αναφέρεται ότι τους πρώτους μήνες του 1914 έγιναν αθρόες μεταναστεύσεις Μουσουλμάνων της Σερβίας, της

Βουλγαρίας και της Ελλάδας προς τη Μικρά Ασία οι οποίες μετακινήθηκαν σε γενικές γραμμές από την τουρκική κυβέρνηση. Το γεγονός αυτό τονίζεται ότι έδωσε το πρόσχημα στην τουρκική κυβέρνηση, σε συνδυασμό με την επικείμενη είσοδο της Τουρκίας στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο, να εκδιώξει τους Έλληνες. Παράλληλα αναφέρεται ότι τον Νοέμβριο του 1919 υπογράφηκε η Συνθήκη του Νεϊγύ που προέβλεπε την παραχώρηση της Δυτικής Θράκης από τη Βουλγαρία στην Ελλάδα. Γίνεται λόγος ότι αναχώρησαν από την Ελλάδα περίπου 50.000 Βούλγαροι και από τη Βουλγαρία περίπου 30.000 Έλληνες (περίπου 20.000 ακόμη Έλληνες είχαν μεταναστεύσει πριν από την υπογραφή της Συνθήκης). Αναφέρεται επίσης ότι συνολικά μέχρι και το 1922, είχαν καταφύγει στην Ελλάδα περίπου 800.000 πρόσφυγες. Αυτοί είτε έφτασαν μόνοι τους, είτε μεταφέρθηκαν με φροντίδα και μέσα που διατέθηκαν για το σκοπό αυτό από το κράτος. Σε όλα τα σχολικά εγχειρίδια αναφέρεται με μεγάλη έκταση το θέμα της περίθαλψης των προσφύγων με ιδιαίτερο λόγο στη διανομή των τροφίμων, του ιματισμού και της παροχής στοιχειώδους οικονομικής βοήθειας. Αυτά τα έσοδα προέρχονταν από εράνους, δωρεές και μικρή κρατική επιχορήγηση. Τονίζεται επίσης ότι η μέριμνα για τους πρόσφυγες περιελάμβανε: Διανομή χρηματικού βοηθήματος, διανομή συσσιτίου, παροχή ιατρικής περίθαλψης, χορήγηση φαρμάκων και νοσηλεία σε νοσοκομεία, στέγαση σε προσωρινά καταλύματα (σκηνές ή καταλύματα), παροχή ενδυμάτων και κλινοσκεπασμάτων, βοήθεια για εύρεση εργασίας, δωρεάν μετακίνηση, ομαδική ή ατομική για εύρεση στέγης και εργασίας ή για επιστροφή στις περιοχές της προηγούμενης εγκατάστασης. Με μεγάλη βαρύτητα προσεγγίζεται και η θεματική ενότητα του Μικρασιατικού πολέμου, όπου αναφέρεται ότι τον Νοέμβριο του 1920 το κόμμα των Φιλελευθέρων ηττήθηκε στις εκλογές και ο βασιλιά Κωνσταντίνος επέστρεψε στην Ελλάδα. Αυτό έδωσε, όπως τονίζεται αφορμή στους συμμάχους να εκφράσουν την αλλαγή στάσης απέναντι στην Ελλάδα. Παράλληλα το εθνικό κίνημα του Μουσταφά Κεμάλ γινόταν διαρκώς ισχυρότερο τόσο στο εσωτερικό, όσο και στο εξωτερικό της Τουρκίας. Με τη λήξη του Μικρασιατικού πολέμου αναφέρεται ότι χιλιάδες πρόσφυγες ακολουθώντας τον στρατό άρχισαν να φτάνουν στην Ελλάδα. Ιδιαίτερα τονίζεται ότι μετά από την καταστροφή της Σμύρνης σειρά είχαν τα Βουρλά, το Αϊβαλί και τα Μοσχονήσια. Στα σχολικά εγχειρίδια της Νεότερης Ιστορίας αναφέρουν με μεγάλη έμφαση για τις πρώτες απογραφές των προσφύγων και ότι ο αριθμός τους πρέπει να ήταν πολύ μεγαλύτερος λόγω της θνησιμότητάς των πρώτων χρόνων εξαιτίας των άθλιων συνθηκών διαβίωσης και των επιδημιών, τον μειωμένο αριθμό των γεννήσεων καθώς και της μετανάστευσης πολλών προσφύγων σε άλλες χώρες. Τονίζεται με ιδιαίτερη έμφαση ότι το κράτος αντιμετώπισε με τα μέσα που διέθετε τις πρώτες στοιχειώδεις και πιεστικές ανάγκες των προσφύγων: διατροφή, προσωρινή στέγαση, ιατρική περίθαλψη. Επίσης αναφέρεται ότι το πρώτο διάστημα οι περισσότεροι πρόσφυγες ανέχονταν τις αντίξοες συνθήκες διαβίωσης, θεωρώντας προσωρινή την παραμονή τους στην Ελλάδα. Ιδιαίτερος

λόγος γίνεται για την υπογραφή της Συνθήκης της Λοζάνης και για το γεγονός ότι οι πρόσφυγες μετά άρχισαν να συνειδητοποιούν ότι το όνειρο της επιστροφής δεν επρόκειτο να πραγματοποιηθεί. Εκτενής αναφορά γίνεται ειδικότερα στο σχολικό εγχειρίδιο Γ' Γενικού Λυκείου, Ομάδας Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών, *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας* στα άρθρα της Συνθήκης της Λοζάνης καθώς και τη σύμβαση της ανταλλαγής. Επίσης αναφέρεται ότι σύμφωνα με το άρθρο 11 της Σύμβασης της Λοζάνης ιδρύθηκε η Μικτή Επιτροπή Ανταλλαγής με έδρα την Κωνσταντινούπολη με αρμοδιότητα τον καθορισμό του τρόπου μετανάστευσης του πληθυσμού και της εκτίμησης της ακίνητης περιουσίας των ανταλλαξιμών. Σημαντική έκταση καταλαμβάνουν τα θέματα σχετικά με την αποκατάσταση των προσφύγων καθώς και τον ρόλο της Επιτροπής Αποκατάστασης Προσφύγων (ΕΑΠ) της οποίας βασική αποστολή ήταν να εξασφαλίσει στους πρόσφυγες παραγωγική απασχόληση και οριστική στέγαση. Για την αποκατάσταση των προσφύγων η ΕΑΠ έλαβε υπόψη τη διάκριση των προσφύγων σε «αστούς» και «αγρότες», τον τόπο προέλευσης, τις αντικειμενικές συνθήκες. Ιδιαίτερος λόγος γίνεται για την αγροτική αποκατάσταση η οποία απέβλεπε στη δημιουργία μικρών ιδιωτικών ιδιοκτησιών. Τονίζεται ότι η εγκατάσταση έγινε εγκαταλελειμμένα χωριά, σε νέους οικισμούς με κριτήριο τα μέλη της οικογένειάς τους. Για την αστική αποκατάσταση τονίζεται ότι το κράτος ανέλαβε το μεγάλο μέρος και η ΕΑΠ πρόσφερε οικονομική βοήθεια περιορισμένης έκτασης. Γίνεται επίσης λόγος για τις δυσκολίες της αστικής αποκατάστασης καθώς και για το ότι ξεκίνησε από την Αθήνα με τη δημιουργία προσφυγικών οικισμών οι οποίες κάλυπταν τις βασικές ανάγκες των οικογενειών. Στα εγχειρίδια της Γ' Λυκείου Γενικής Παιδείας και Ομάδας Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών δίνεται μεγάλη βαρύτητα στο θέμα της ενσωμάτωσης των προσφύγων και αναφέρεται ότι η αποκατάσταση και η αφομοίωση των προσφύγων στην Ελλάδα ήταν κατά γενική ομολογία, σημαντικότερο επίτευγμα του νέου ελληνικού κράτους. Ως αντικειμενικές δυσχέρειες αναφέρονται η δεινή οικονομική κατάσταση της χώρας, οι πολιτικές περιστάσεις κατά τις δεκαετίες του 1920 και 1930, η ελλιπής κρατική οργάνωση και κυρίως ο μεγάλος αριθμός προσφύγων που έφτασε στην Ελλάδα. Ιδιαίτερος λόγος γίνεται για την ψυχολογική κατάσταση των προσφύγων, όπου αναφέρεται ότι οι περισσότεροι πρόσφυγες ήταν ψυχικά τραυματισμένοι και με το άγχος πρώτα της επιβίωσης και αργότερα της βελτίωσης της ζωής τους και εξέφραζαν συχνά παράπονα για την αντιμετώπιση του κράτους αλλά και των γηγενών κατοίκων του. Τονίζεται ακόμη με την Σύμβαση της ανταλλαγής της Λοζάνης και του ελληνοτουρκικού Συμφώνου του 1930 παραβιάστηκαν βασικά δικαιώματά τους, αφού αποζημιώθηκαν μόνο κατά ένα μέρος για την περιουσία που εγκατέλειψαν στις πατρίδες τους και ότι η ανταλλάξιμη περιουσία δεν περιήλθε ποτέ σε αυτούς. Επίσης αναφέρεται ότι η διάσταση των προσφύγων και των γηγενών εκφράστηκε κυρίως στην οικονομική ζωή, στην πολιτική ζωή και στην κοινωνική ζωή. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται επίσης στις

επιπτώσεις από την άφιξη των προσφύγων στην εξωτερική πολιτική, στην εθνολογική σύσταση του πληθυσμού, στην οικονομία και στον πολιτισμό. Στον τομέα του πολιτισμού αναφέρεται ότι οι πρόσφυγες είχαν ζήσει σε τόπους με πολιτιστική παράδοση πολλών αιώνων την οποία μετέφεραν στη νέα τους πατρίδα. Αναφορά για τις αλλαγές στα Βαλκάνια και τη νέα διεθνή θέση της Ελλάδας γίνεται λόγος για τη μεταψυχροπολεμική εποχή (1989-2001), όπου τονίζεται για την Ελλάδα ως χώρα υποδοχής μεταναστών και παλιννοστούντων. Επίσης αναφέρεται ότι στο πλαίσιο αυτό ένας αριθμός Ευρωπαίων είδε το εισόδημά του να συρρικνώνεται ή έχασε την εργασία του. Τα προβλήματα αυτά, σε συνδυασμό με την αίσθηση ότι απειλούνταν η ασφάλεια και η πολιτική συνοχή των ευρωπαϊκών κοινωνιών από τη μαζική παρουσία μεταναστών, αναζωπύρωσαν την ξενοφοβία και τον ρατσισμό. Επίσης αναφέρεται ότι: Η πτώση των λαϊκών δημοκρατιών και οι συνακόλουθες αλλαγές στα Βαλκάνια είχαν ως άμεσο αποτέλεσμα την άφιξη στην Ελλάδα μεγάλου αριθμού οικονομικών μεταναστών και παλιννοστούντων ελληνικής καταγωγής, από τα τέλη της δεκαετίας του '80 και μετά. Τα πρώτα χρόνια εργάζονταν με εξευτελιστικές αμοιβές σε εποχιακές, συνήθως, εργασίες. Με το πέρασμα των χρόνων, όμως, πολλοί μετανάστες ενσωματώθηκαν στην ελληνική κοινωνία, απέκτησαν μόνιμη εργασία και αξιοπρεπείς αμοιβές. Αποτελούν το 8-10% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού της Ελλάδας, ενώ η αύξηση του πληθυσμού της Ελλάδας, την περίοδο 2000-2001, οφειλόταν αποκλειστικά σε αυτούς. Τα σχολικά εγχειρίδια της Νεότερης Ιστορίας τα οποία αποτέλεσαν το υλικό της έρευνάς μας και μέσα από το περιεχόμενό τους αναζητήσαμε την εικόνα του πρόσφυγα και του μετανάστη μέσα από τον γραπτό λόγο και το εικονιστικό υλικό έχουν συγγραφεί πριν από το ξέσπασμα της προσφυγικής κρίσης, απόρροια κυρίως των Αραβικών εξεγέρσεων του 2011.

Θεωρούμε ότι κατά τη συγγραφή των νέων σχολικών εγχειριδίων πρέπει να περιλαμβάνονται στα περιεχόμενα τους και θέματα:

- Από την σύγχρονη μετανάστευση και να αναφερθεί ότι όλες σχεδόν οι χώρες στην ιστορία τους δέχτηκαν ή ανάγκασαν τους πολίτες τους να ακολουθήσουν το δρόμο της προσφυγιάς.
- Ο αριθμός μεταναστών-τριών και προσφύγων στην Ελλάδα έχει αυξηθεί σημαντικά, με αποτέλεσμα να χρειάζονται ειδικές πρακτικές και πολιτικές για την αποτελεσματική ένταξή τους στην κοινωνία.
- Η Συρία, το Αφγανιστάν και το Ιράκ αποτελούν τις κύριες χώρες προέλευσης των μεταναστών-τριών και προσφύγων, δια θαλάσσης.
- Βασικό είναι να τονιστεί ότι οι πρόσφυγες είναι άνθρωποι που εγκαταλείπουν τις πατρίδες τους από δικαιολογημένο φόβο δίωξης για φυλετικούς, θρησκευτικούς, εθνικούς, πολιτικούς λόγους.

- Η μετανάστευση, τα σύνορα, το άσυλο είναι τα βασικά θέματα για τον σχεδιασμό της πολιτικής της ΕΕ.
- Η σοβαρότητα των ζητημάτων αυτών και ιδιαίτερα το θέμα της παράνομης μετανάστευσης συνδέεται με εθνικούς φόβους, αντιμαχόμενες ιδεολογίες, πολιτικές ευαισθησίες είναι οι λόγοι για τους οποίους η επίτευξη συνολικών και αποτελεσματικών μέτρων καθίσταται δύσκολη.
- Μέσα σε αυτές τις συνθήκες αύξησης των μεταναστευτικών ροών και με έντονους προβληματισμούς για μια συνολική αποτίμηση της συνεισφοράς των μεταναστών στις οικονομίες των εθνικών κρατών, παρουσιάζεται επιτακτική η ανάγκη για θεσμικές μεταναστευτικές πολιτικές οι οποίες συνήθως διαμορφώνονται σε δύο βασικές συνισταμένες: από την μια περιορισμό της παράτυπης μετανάστευσης καθώς και την αποτελεσματικότερη φύλαξη των συνόρων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.
- Η αποτελεσματική ένταξη μεταναστών-τριών και προσφύγων στην Ελλάδα περιλαμβάνει ένα σύνολο δραστηριοτήτων, όπως την κοινωνική, πολιτική, πολιτιστική και επαγγελματική ζωή.
- Για την επίτευξη αυτής, αλλά και την διαμόρφωση ανθεκτικών και βιώσιμων κοινωνιών η εκπαίδευση αποτελεί τον βασικό πυλώνα.
- Μέσα από την εκπαίδευση, οι πρόσφυγες και οι μετανάστες (ανεξαρτήτως ηλικίας και φύλλου) έχουν τη δυνατότητα να μάθουν τη γλώσσα, να γνωρίσουν τον πολιτισμό και τα πολιτιστικά στοιχεία και να αναπτύξουν κοινωνικές σχέσεις που θα τους εντάξουν στο κοινωνικό σύνολο, καταπολεμώντας έτσι τον κοινωνικό αποκλεισμό. Η εκπαίδευση αποτελεί τον πυρήνα της ένταξης καθώς είναι σε άμεση συνάρτηση με τις άλλες εκφάνσεις της πολιτισμός, υγεία, απασχόληση, κοινωνία. Αντίστοιχα, η εκπαίδευση διαμορφώνει το κατάλληλο πλαίσιο και στο εσωτερικό κάθε χώρας, καθώς μέσα από αυτήν προωθούνται βασικές αρχές και αξίες όπως η ανεκτικότητα, ο σεβασμός στη διαφορετικότητα, η αλληλεγγύη, η ειρηνική συμβίωση. πληθυσμούς με προσφυγικό και μεταναστευτικό υπόβαθρο

## Βιβλιογραφία- Πηγές

### Πηγές:

- Αναλυτικά Προγράμματα Μαθημάτων του Δημοτικού Σχολείου (Π.Δ. 168/3-5-1984- ΦΕΚ 56Α)(1987)., Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β.
- Αναλυτικά Προγράμματα Μαθημάτων του Δημοτικού Σχολείου, (1987). ΥΠΕΠΘ, Αθήνα: ΟΕΔΒ.
- Αναλυτικό και Ωρολόγιο Πρόγραμμα μαθημάτων του Δημοτικού Σχολείου (Π.Δ. 1034/12.11.1977- ΦΕΚ347 (1977). Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο.
- Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Σπουδών, Προγραμμάτων Σπουδών και Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών για την Υποχρεωτική Εκπαίδευση, τόμος Α' (Φ.Ε.Κ. τεύχος Β' αρ. φύλλου 303/13-03-03): ΕΡΓΟ: «Συγγραφή νέων βιβλίων και παραγωγή υποστηρικτικού εκπαιδευτικού υλικού με βάση τα ΑΠΣ και το ΔΕΠΠΣ).
- Κολιόπουλος, Ι., Μιχαηλίδης, Ι., Καλλιανιώτης, Α. & Μηνάογλου, Χ., (2014). *Ιστορία του νεότερου και σύγχρονου κόσμου*, Βιβλίο Ιστορίας για τον μαθητή Στ' Δημοτικού, Αθήνα, Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος»
- Κολιόπουλος, Ι., Σβολόπουλος, Κ., Χατζηβασιλείου, Ευ., Νημάς, Θ. & Σχολινάκη-Χελιώτη, Χ., (2015). *Ιστορία του νεότερου και του σύγχρονου κόσμου (από το 1815 έως σήμερα)*, Βιβλίο Ιστορίας για τον μαθητή Γ' Γενικού Λυκείου & Δ' Εσπερινού Λυκείου, Αθήνα, Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος».
- Λούβη, Ευ. & Ξιφαράς, Δ. (2014). *Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία*, Βιβλίο Ιστορίας για τον μαθητή Γ' Γυμνασίου, Αθήνα, Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος».
- Μαργαρίτης, Γ., Αζέλης, Α., Ανδριώτης, Ν., Δετοράκης, Θ., & Φωτιάδης, Κ., (2016). *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας*, Βιβλίο Ιστορίας Κατεύθυνσης για τον μαθητή Γ' Γενικού Λυκείου, Αθήνα, Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος».
- Υπουργείο Παιδείας-Παιδαγωγικό Ινστιτούτο: Στοιχεία από τον παιδαγωγικό σχεδιασμό του ΔΕΠΠΣ και ΑΠΣ της υποχρεωτικής εκπαίδευσης, Γενικές επισημάνσεις.

### Βιβλιογραφία:

- Apple, M., (2005). *Ιδεολογία και Αναλυτικά Προγράμματα*. Αθήνα
- Barthes R: (1981). «Στοιχεία Σημειολογίας» στο *Κείμενα Σημειολογίας*, (μτφρ. Κ. Παπαγιώργη), Αθήνα: Νεφέλη.
- Barton, K., Levstik, L. (2007). *Διδάσκοντας ιστορία για το συλλογικό αγαθό*, Αθήνα: Μεταίχμιο, (Τίτλος πρωτότυπου, Keith C. Barton, Linda S. Levstik: Teaching History for the Common Good (2004), Lawrence Erlbaum Associates, Inc.)
- Berelson B (1952). *Content Analysis in Communication Research*, New York.
- Bernstein B., (1989). *Παιδαγωγικοί κώδικες και κοινωνικός έλεγχος*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.



- Burns, M., E., (1983). *Ευρωπαϊκή Ιστορία- Εισαγωγή στην Ιστορία και τον Πολιτισμό της νεότερης Ευρώπης*, Β΄ έκδοση, τ. Β΄
- Cohen, L. & L. Manion., (1994). *Μεθοδολογία Εκπαιδευτικής Έρευνας*. Αθήνα: Έκφραση.
- Karakatsani, D. (1999). *Le citoyen a l' école. Manuels d'education civique et formation du citoyen dans la Grece d' apre- guerre 1957-1989*. Peter Lang, Bern, Berlin, Bruxelles, Frankfurt, New York, Wien.
- Kress, G.R & Th. van Leeuwen, (2001). *Multimodal Discourse: The Modes and Media of Contemporary Communication*, Λονδίνο: Arnold.
- Ντάλης, Σ. (2012). *Η Ευρωπαϊκή Ένωση και η πολυμερής διαχείριση της παγκοσμιοποίησης*, Αθήνα: Παπαζήσης.
- Vygotsky, S. L, (1997), *Νους στην κοινωνία*, (μτφρ. Μπίμπου, Α. και Βοσνιάδου, Σ.), Αθήνα, Gutenberg.
- Αναγνωστοπούλου, Δ. (1993). «Κοινωνικές αναπαραστάσεις για την οικογένεια στα βιβλία Η γλώσσα μου της Δημοτικής Εκπαίδευσης», περ. *Αντιτετράδια της Εκπαίδευσης*, τ. 34-35.
- Ανθογαλίδου, Θ.(1989). «Η σχολική ιδεολογία σήμερα. Ο ηγεμονικός ρόλος των αναγνωστικών του Δημοτικού Σχολείου», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τ. 46.
- Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Μονάδα Έρευνας Σχολικού Βιβλίου, (2000). *Η εικόνα του «άλλου»/ γείτονα στα σχολικά βιβλία των Βαλκανικών χωρών*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 16-18 Οκτωβρίου 1998, Αθήνα: Τυπωθήτω- Δαρδανός.
- Ασωνίτης, Π., (2001). *Η εικονογράφηση στο βιβλίο παιδικής λογοτεχνίας*, Αθήνα: Καστανιώτης.
- Αχλής, Ν. (1983). *Οι γειτονικοί μας λαοί Βούλγαροι και Τούρκοι στα σχολικά βιβλία Ιστορίας Γυμνασίου και Λυκείου*, Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.
- Βάμβουκας, Μ., (1991): *Εισαγωγή στην Ψυχοπαιδαγωγική έρευνα και μεθοδολογία.*, Αθήνα: Γρηγόρη, σ. 263-281.
- Γερογιάννη, Κ., Μπούρας, Αντ.,( 2007). «Σχεδιασμός Αναλυτικών Προγραμμάτων Σπουδών – Νέες τάσεις», *Πρακτικά Συνεδρίου «Η Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση και οι προκλήσεις της εποχής μας»*, Σχολή Επιστημών Αγωγής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων: Ιωάννινα.
- Γεωργίου- Νίλσεν, Μ. (1980). *Η οικογένεια στα αναγνωστικά του δημοτικού*, Αθήνα: Κέδρος.
- Δημαράς, Αλ., (επιμ). (1988). *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, (Τεκμήρια ιστορίας), τ. Β΄, Αθήνα, Ελληνική Βιβλιοθήκη.
- Δημαράς, Αλ., (επιμ).(1988). *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε* (Τεκμήρια ιστορίας), τ. Α΄ (1821-1894), Αθήνα: Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη.

- Ζιώγου-Καραστεργίου Ε., και Δεληγιάννη-Κουϊμτζή Β.(1981). «Τα στερεότυπα των δύο φύλων στα αναγνωστικά του Δημοτικού Σχολείου», στο *Φιλολόγος*, - τ. 2.
- Καραγεώργου, Δ. (2002). *Μεθοδολογία Έρευνας στις Επιστήμες της Αγωγής. Μια διδακτική προσέγγιση*. Αθήνα: Σαββάλας.
- Καψάλης, Α.- Δ. Χαραλάμπου. (2007). *Σχολικά Εγχειρίδια: Θεσμική εξέλιξη και σύγχρονη προβληματική*, Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Κεφαλά, Β. (2015). *Βόρεια Αφρική: Εσωτερική πολιτική, Περιφερειακές και διεθνείς σχέσεις*, Αθήνα, Παπαζήσης.
- Κεφαλά, Β. (2021). *Διεθνής Πολιτική στη Μέση Ανατολή και ανεπίλυτες συγκρούσεις- Παλαιστίνη, Λίβανος, Συρία, Ιράκ*, Αθήνα, Ι. Σιδέρης.
- Κόκκινος, Γ. (1998α), *Από την Ιστορία στις ιστορίες. Προσεγγίσεις στην ιστορία της ιστοριογραφίας, την επιστημολογία και τη διδακτική της ιστορίας*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Κόκκινος, Γ. (1998β), *Διδακτικές προσεγγίσεις στο μάθημα της Ιστορίας*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Κόκκινος, Γ. (2001), «Η διδακτική προσέγγιση των ιστορικών εννοιών», *Φιλολογική*, 77, 43-52.
- Κτιστάκης, Γ.& Φραγκάκης, Ν., (2001). *Μετανάστες, Ρατσισμός, Ξενοφοβία: Από τη θεωρία στην πράξη*, Αθήνα: Σάκουλλας.
- Μακρυνιώτη, Δ. (1986). *Η παιδική ηλικία στα αναγνωστικά βιβλία 1834 -1919*. Αθήνα: Δωδώνη.
- Ματσαγγούρας, Η. (2006). «Διδακτικά εγχειρίδια: Κριτική Αξιολόγηση, Γνωσιακής».
- Μαυρογιώργος, Γ. (1985). «Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις και τεχνοκρατικός έλεγχος: Η περίπτωση των βιβλίων του Δημοτικού Σχολείου», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τ. 21, σ. 16-35.
- Μαυροσκούφης, Δ. (1999), «Η εικονογράφηση της Ιστορίας και η διακόσμηση των σχολείων: Θεωρητικά προβλήματα και ηθικά ατοπήματα», στο *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τ. 105.
- Μουζάκης, Σ.,(2002). *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα- Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια, Γενική Τεχνικοεπαγγελματική Εκπαίδευση: ΚΕΙΜΕΝΑ: Εισηγητικές εκθέσεις εκπαιδευτικών νομοσχεδίων, Συζητήσεις στη Βουλή- Σχόλια, τόμ. Β΄, (Δ΄ έκδοση)*, Αθήνα: Gutenberg.
- Μπενέκος, Α. Π, (1981), *Το εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο*, Αθήνα, Δίπτυχο.
- Μπονίδης, Κ. (2000). «Η ποσοτική και ποιοτική Ανάλυση Περιεχομένου», στο *Μεθοδολογικά ζητήματα στην έρευνα των σχολικών βιβλίων* (πρακτικά ημερίδας), ΚΕΣΒΙΔΕ, 27 Μαΐου 2000. Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ.
- Μπονίδης, Κ. (2004). *Το περιεχόμενο του σχολικού βιβλίου ως αντικείμενο έρευνας. Διαχρονική εξέταση της σχετικής έρευνας και μεθοδολογικές παρατηρήσεις*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Μπονίδης, Κ. και Ε. Χοντολίδου (1997). «Έρευνα σχολικών εγχειριδίων: από την ποσοτική ανάλυση περιεχομένου σε ποιοτικές μεθόδους ανάλυσης, το παράδειγμα της Ελλάδας», στο Βάμβουκα, Μ.

- και Α. Χουρδάκη (επιμ.). *Παιδαγωγική επιστήμη στην Ελλάδα και στην Ευρώπη: Τάσεις και προοπτικές*, Πρακτικά Ζ' Διεθνούς Συνεδρίου της Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδας, 188-224. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα,.
- Μπουζάκης, Σ. (2002), *Νεοελληνική Εκπαίδευση (1821-1989)*, Αθήνα: Gutenberg.
  - Ντάλης, Σ. (2002). *Προκλήσεις και προοπτικές μιας νέας εποχής*, Αθήνα: Παπαζήσης.
  - Ντάλης, Σ. (2017). Η «Δύσκολη» Ευρώπη, Αθήνα: Παπαζήσης.
  - Ντάλης, Σ.(2014). Από τις διεθνείς σχέσεις στη διεθνή πολιτική, Αθήνα: Παπαζήσης.
  - Πατάκης, Σπ., (1990). *Το σχολικό βιβλίο*, Πρακτικά διημέρου, Αθήνα: Πατάκης.
  - Προσκόλλη, Α.(1989). «Ιδεολογικό περιεχόμενο των αναγνωστικών του Δημοτικού Σχολείου», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τ. 50.
  - Φραγκουδάκη, Α. & Δραγώνα, Θ.,(1997). *Τι είναι η πατρίδα μας; Εθνοκεντρισμός και Εκπαίδευση*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
  - Φραγκουδάκη, Α., (1985). *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης- Θεωρίες για την Κοινωνική Ανισότητα στο Σχολείο*, Αθήνα: Παπαζήσης.

## ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

### **Το σχολικό εγχειρίδιο της ΣΤ΄ Δημοτικού «Ιστορία του νεότερου και του σύγχρονου κόσμου»**

#### **1. Στους μικρούς μας φίλους, μαθητές της ΣΤ΄ Δημοτικού**

Αγαπητά μας παιδιά, στη διάρκεια της περσινής χρονιάς γνωρίσατε την ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, που ολοκληρώθηκε με την Άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1453. Στους 11 περίπου αιώνες που κράτησε η κυριαρχία των Βυζαντινών διδαχθήκατε στοιχεία από την πολιτική ζωή, την οικονομία, τον πολιτισμό και την καθημερινή ζωή της αυτοκρατορίας που ξεκίνησε ως ρωμαϊκό και κατέληξε ως ελληνικό κράτος. Φέτος θα συνεχίσουμε το συναρπαστικό μας ταξίδι στην Ιστορία με το βιβλίο «Ιστορία του νεότερου και σύγχρονου κόσμου». Είναι μια περίοδος πολύ σημαντική, η οποία ξεκινά από την Άλωση της Κωνσταντινούπολης και φτάνει μέχρι τις μέρες μας. Θα μας απασχολήσει κυρία η ιστορία της πατρίδας μας, η ελληνική Ιστορία. Θα μιλήσουμε όμως και για τις εξελίξεις όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά και στην Ευρώπη και στον κόσμο ολόκληρο.

Για την περίοδο της ελληνικής ιστορίας, από την Άλωση έως την Επανάσταση του 1821 με την οποία δημιουργήθηκε το σύγχρονο ελληνικό κράτος θα αναφερθούμε στις εξελίξεις στις ιστορικές ελληνικές χώρες. Με τον όρο αυτό εννοούμε τις περιοχές που αποτελούν την ελληνική χερσόνησο, τα νησιά του Αιγαίου και του Ιονίου πελάγους, τη Μικρά Ασία, τον Πόντο, την Ανατολική Θράκη καθώς και την Κύπρο. Αυτές ήταν οι περιοχές όπου άκμασε ανέκαθεν ο ελληνικός πολιτισμός και όπου κατοικούσαν Έλληνες.

Στόχος μας είναι να σας μιλήσουμε για πρόσωπα και γεγονότα, μεγάλες μάχες και καταστροφικούς πολέμους μα και για τα ειρηνικά έργα των ανθρώπων, τον πολιτισμό που δημιούργησαν. Πιστεύουμε ότι έτσι θα σας βοηθήσουμε να καταλάβετε ότι η Ιστορία είναι τελικά η ίδια η ανθρώπινη ζωή, με τις καλές και τις άσχημες στιγμές της, και γι' αυτό πρέπει να την αντιμετωπίζουμε με σεβασμό.

Ελπίζουμε ότι ολοκληρώνοντας τη φετινή σχολική χρονιά σας, θα έχετε αποκτήσει περισσότερες ιστορικές γνώσεις αλλά κυρία κριτική σκέψη και αγάπη για το παρελθόν, που είναι χρήσιμες για να σχεδιάσετε το μέλλον.

Καλή σχολική χρονιά!

Οι συγγραφείς του βιβλίου

## 2. Σημείωμα

Μικροί μας φίλοι.

Το βιβλίο που κρατάτε στα χέρια σας θα μπορέσετε να το χρησιμοποιήσετε και να το χαρείτε καλύτερα, αν προσέξετε τον τρόπο που έχει γραφεί. Κάθε κεφάλαιο ξεκινά με μια **εισαγωγή** (προοργανωτής) και την **ιστορική γραμμή**, πάνω στην οποία τοποθετούνται τα διάφορα ιστορικά γεγονότα. Ακολουθεί η αφήγηση, που πλαισιώνεται από το γλωσσάρι, όπου ερμηνεύονται άγνωστοι και τεχνικοί όροι, οι στήλες «*Οι πηγές αφηγούνται*» και «*Ματιά στο παρελθόν*» καθώς και εικονογραφικό υλικό. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με **ερωτήματα** κατανόησής και ερωτήματα επί των πηγών, για να ενισχύσουν την κριτική σας ικανότητα και να σας βοηθήσουν να κάνετε τους απαραίτητοι συσχετισμούς. Με πλάγια γράμματα είναι γραμμένες οι λέξεις που ερμηνεύονται στο γλωσσάρι, ενώ με έντονα γράμματα οι βασικές λέξεις του κάθε κεφαλαίου.

Στη στήλη «*Οι πηγές αφηγούνται*» περιλαμβάνονται κείμενα σύγχρονα των γεγονότων που αναλύονται. Οι πηγές έχουν ως σκοπό να σας βοηθήσουν να κατανοήσετε καλύτερα το πνεύμα της εποχής. Διαβάστε τις με προσοχή και συνδυάστε τις πληροφορίες που σας προσφέρουν με όσα περιλαμβάνονται στην αφήγηση.

Η στήλη «*Ματιά στο παρελθόν*» έχει ως στόχο της να σας βοηθήσει είτε να εμβαθύνετε σε κάποιο σημαντικό ζήτημα είτε να συνδυάσετε όσα διαβάσετε στην αφήγηση με τις γενικότερες εξελίξεις της περιόδου. Το εικονογραφικό υλικό, τοποθετημένο στην αρχή και στο τέλος του κάθε κεφαλαίου, πηγάζει από την αφήγηση και συμβάλλει στη σφαιρική κατανόηση των ιστορικών γεγονότων.

Σε καμία περίπτωση μην οδηγηθείτε σε στείρα απομνημόνευση. Διαβάστε προσεκτικά το κείμενο της αφήγησής και αναπλάστε τα ιστορικά γεγονότα με τη φαντασία σας, βάζοντας σε αυτά την προσωπική σας σφραγίδα. Η Ιστορία είναι αφήγηση, είναι εξερεύνηση, περιπέτεια, είναι γνώση του παρελθόντος.

Καλή περιπλάνηση!



Οι πηγές αφηγούνται...

Ματιά στο παρελθόν



### **3. Οι πηγές αφηγούνται...**

1. Στις 28 Μαρτίου του 1969 ο Γιώργος Σεφέρης έκανε την παρακάτω προφητική δήλωση στο BBC για τη δικτατορία των Συνταγματαρχών:

«Κλείνουν δυο χρόνια που μας έχει επιβληθεί ένα καθεστώς ολωσδιόλου αντίθετο με τα ιδεώδη για τα οποία πολέμησε ο κόσμος μας και -τόσο περίλαμπρα- ο λαός μας στον τελευταίο Παγκόσμιο πόλεμο. Είναι μια κατάσταση υποχρεωτικής νάρκης όπου όσες πνευματικές αξίες κατορθώσαμε να κρατήσουμε ζωντανές με πόνους και με κόπους, πάνε και αυτές να καταποντιστούν μέσα στα ελώδη στεκάμενα νερά. Δεν θα μου ήταν δύσκολο να καταλάβω πως τέτοιες ζημιές δεν λογαριάζουν πάρα πολύ για ορισμένους ανθρώπους. Δυστυχώς δεν πρόκειται μόνο γι' αυτόν τον κίνδυνο. Όλοι πια το διδάχτηκαν και το ξέρουν πως στις δικτατορικές καταστάσεις η αρχή μπορεί να μοιάζει εύκολη όμως η τραγωδία περιμένει αναπότρεπτη στο τέλος. Το δράμα αυτού του τέλους μας βασανίζει -συνειδητά ή ασυνειδητά- όπως στους παμπάλαιους χορούς του Αισχύλου. Όσο μένει η ανωμαλία τόσο προχωρεί το κακό. Είμαι ένας άνθρωπος χωρίς κανέναν απολύτως πολιτικό δεσμό και μπορώ να το πω: “μιλώ χωρίς φόβο και χωρίς πάθος”. Βλέπω μπροστά μου τον γκρεμό όπου μας οδηγεί η καταπίεση που κάλυψε τον τόπο. Αυτή η ανωμαλία πρέπει να σταματήσει. Είναι εθνική επιταγή. Τώρα ξαναγυρίζω στη σιωπή μου. Παρακαλώ το Θεό να μη με φέρει άλλη φορά σε παρόμοια ανάγκη να ξαναμιλήσω».

## 4. Ματιά στο παρελθόν

Το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και η περίοδος του «Ψυχρού Πολέμου»



Την άνοιξη του 1945 η χιτλερική Γερμανία ηττήθηκε στα πεδία των μαχών. Έως τα τέλη του καλοκαιριού του ίδιους έτους όλοι οι σύμμαχοί της είχαν συνθηκολογήσει. Ο τερματισμός του Β' Παγκοσμίου Πολέμου ήταν πραγματικότητα. Ωστόσο, νέα μέτωπα είχαν ήδη ανοίξει, καθώς ο κόσμος εισήλθε σταδιακά στην περίοδο του «Ψυχρού Πολέμου» με την έντονη αντιπαράθεση των ΗΠΑ και της ΕΣΣΔ. Το κόστος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου ήταν ανυπολόγιστο. Σε περίπου τριάντα έξι εκατομμύρια υπολογίζονται οι νεκροί μόνο στην Ευρώπη. Επίσης, η ρίψη της ατομικής βόμβας στη Χιροσίμα και το Ναγκασάκι της Ιαπωνίας (φωτ. κάτω αριστερά), με τους χιλιάδες νεκρούς που κυριολεκτικά εξαϋλώθηκαν εκεί, συγκαταλέγεται στις πιο μελανές σελίδες της ανθρώπινης ιστορίας.



Μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου πολλές από τις χώρες του Τρίτου Κόσμου προσπάθησαν να κερδίσουν την ανεξαρτησία τους από τις αποικιοκρατικές δυνάμεις της Δύσης. Ανάμεσα στις χώρες αυτές ιδιαίτερη θέση κατέχει η Ινδία, που με ηγέτη τον Μαχάτμα Γκάντι (φωτ. κάτω αριστερά) κέρδισε την ανεξαρτησία της από τους Βρετανούς το 1947. Κατά την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου, πάλι, ξεχωρίζει ο πόλεμος στο Βιετνάμ (1961-1973), η πρώτη ουσιαστικά μεγάλη σύγκρουση των δύο αντίπαλων συνασπισμών, που με επικεφαλής τις ΗΠΑ και την ΕΣΣΔ προέκυψαν από τις στάχτες του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Και στον πόλεμο αυτό τα εγκλήματα σε βάρος των αμάχων υπήρξαν μεγάλα..

## ΙΣΤΟΡΙΑ Γ΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ «ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ»

### 1. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Οι ζωές των γονιών μας και των παππούδων μας, αν συγκριθούν με τις δικές μας, παρουσιάζουν περισσότερες ομοιότητες ή διαφορές;

Όλα όσα βλέπουμε γύρω μας ήταν, άραγε, πάντα έτσι ή μήπως ήταν διαφορετικά;

Σε τελική ανάλυση, πώς διαμορφώθηκε ο κόσμος στον οποίο ζούμε σήμερα;

Το βιβλίο που κρατάτε στα χέρια σας γράφτηκε με την πρόθεση και την ελπίδα να γεννήσει τέτοιου είδους ερωτήματα και να σας προκαλέσει να τα ερευνήσετε.

Η χρονική περίοδος στην οποία αναφέρεται είναι τα διακόσια, περίπου, χρόνια από τη γαλλική επανάσταση του 1789 έως την εποχή μας. Ο τελευταίος αιώνας, δηλαδή τα χρόνια από τα τέλη του 19ου αιώνα μέχρι σήμερα, αποτελεί αυτό που ονομάζουμε σύγχρονη εποχή.

Κατά την περίοδο που θα εξετάσουμε πολλά γεγονότα επηρέασαν, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, τις ζωές των ανθρώπων. Το βιβλίο παρουσιάζει τα κυριότερα από αυτά και ασχολείται, αρκετά πιο διεξοδικά, με την ιστορία των Ελλήνων, συνδέοντάς τη με την ιστορική εξέλιξη των άλλων λαών, ιδίως των γειτονικών, των Βαλκανίων και της Ευρώπης.

Η έμφαση δεν δόθηκε στην καταχώριση πληροφοριών. Η προσπάθεια εστιάστηκε στο να παρουσιαστεί μια γενική εικόνα του 19ου και του 20ού αιώνα, και κυρίως στο να αναδειχθούν τα σημαντικότερα προβλήματα που απασχόλησαν κάθε εποχή, καθώς και η κληρονομιά που άφησε αυτή η εποχή στους μεταγενέστερους.

Στο πλαίσιο αυτό, η ιστορική αφήγηση είναι μάλλον συνοπτική και αποσκοπεί όχι μόνο στη γνώση, αλλά κυρίως στην ανάπτυξη της κριτικής ικανότητας. Αυτή μπορεί να αποκτηθεί με την εκμάθηση μεθόδων και τεχνικών προσέγγισης του παρελθόντος, με τη μελέτη παραθεμάτων γραμμένων από διαφορετική οπτική γωνία το καθένα, όπως, επίσης, και με κατάλληλες ασκήσεις. Στόχος μας είναι πάντα η διαμόρφωση μιας ιστορικής συνείδησης: αποκτώντας την ικανότητα να προβληματιζόμαστε για το παρελθόν, καλλιεργούμε την ικανότητα να σκεφτόμαστε για το παρόν. Γι' αυτό αξίζει να ασχολούμαστε με την Ιστορία.

Οι γραπτές πηγές, οι φωτογραφίες, οι χάρτες, τα διαγράμματα, γενικότερα το υποστηρικτικό υλικό που συνοδεύει την αφήγηση αποτελούν συμπληρωματικούς ή εναλλακτικούς τρόπους για να προσεγγίσει κανείς το παρελθόν και αξίζει τον κόπο να αξιοποιηθούν στον μέγιστο βαθμό.

Όσα ειπώθηκαν μέχρι στιγμής μαρτυρούν ότι το βιβλίο δεν γράφτηκε για να απομνημονευθεί. Ούτε σκοπός του είναι να λειτουργήσει σαν μια αποθήκη γνώσεων από την οποία θα παίρνει ο καθένας ό,τι θέλει. Αν στην αρχή τονίστηκε ότι το βιβλίο γράφτηκε για να γεννήσει ερωτήματα, εδώ αξίζει να υπογραμμιστεί ότι στόχος του δεν είναι ούτε να δώσει έτοιμες απαντήσεις, ούτε, πολύ περισσότερο, να τις υπαγορεύσει.



Θα επιτύχει τον σκοπό του μόνο αν βοηθήσει να γεννηθούν σκέψεις και παρακινήσει όσες και όσους το χρησιμοποιήσουν να αναζητήσουν άλλα βιβλία και άλλες πηγές πληροφόρησης για να βρουν απαντήσεις στα ερωτήματά τους.

Όλοι όσοι θα το διδαχτούν και θα το διδάξουν θα βρουν στις σελίδες του στοιχεία της δικής τους ζωής. Άλλοτε λιγότερα και άλλοτε περισσότερα. Ο κόσμος στον οποίο αναφέρεται το βιβλίο είναι ο κόσμος που ζούμε. Δεν είναι κάποιος κόσμος ξένος και άγνωστος. Κατά συνέπεια, η κατανόηση στηρίζεται, από τη μία πλευρά, στις πληροφορίες

που προσφέρει το βιβλίο και, από την άλλη, στις εμπειρίες, στη βιωματική προσέγγιση όσων το χρησιμοποιήσουν.

Το βιβλίο καλό θα ήταν να αντιμετωπιστεί σαν ένα σκάφος που ταξιδεύει συνεχώς στη νεότερη και σύγχρονη ιστορία. Όλοι όσοι είναι μέσα σ' αυτό, άνθρωποι του σήμερα, σχολιάζουν και συζητούν όσα βλέπουν γύρω τους. Τα τοπία που συναντούν δεν είναι ίδια με αυτά που γνωρίζουν, αλλά δεν τους είναι και άγνωστα. Βλέπουν εικόνες για πρώτη φορά, αλλά έχουν ξανακούσει γι' αυτές. Σ' αυτή τη γοητευτική περιπλάνηση στον χρόνο, οι επιβάτες του σκάφους, όλοι εμείς, έχουμε πολλά να μάθουμε, πολλά να πούμε και κυρίως πολλά να σκεφτούμε.

Το σκάφος με το οποίο ταξιδεύουμε, δηλαδή το βιβλίο που κρατάτε στα χέρια σας, είναι σχεδιασμένο έτσι, ώστε να δίνει την ελευθερία σε όσους το χρησιμοποιούν να διαλέγουν εκείνοι τα ταξίδια που προτιμούν. Όποια κι αν είναι η διαδρομή που θα διαλέξετε, ένα μόνο μένει να σας πούμε...

Καλό ταξίδι στον κόσμο της Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας

Οι συγγραφείς

## **2. Αντιπροσωπευτική πηγή «Ο αγώνας των προσφύγων να ριζώσουν στην Ελλάδα» σ. 121**

### **1. Ο αγώνας των προσφύγων να ριζώσουν στην Ελλάδα**

Όλη αυτή η περιοχή λέγεται ανέκαθεν Ανάβυσσος. [...] Το τι τραβούσαμε δε λέγεται. Ούτε ο Χριστός δεν υπόφερε έτσι. [...] Νερό δεν είχαμε. Ψωμί αγοράζαμε από το Λαύριο. Έπρεπε να το παραγγείλουμε και να το πληρώσουμε μια μέρα πιο μπροστά. Την άλλη μέρα μας το έφερναν με τα γαϊδούρια, μαγαιάτικο και κομματιασμένο. Οι ντόπιοι αλβανόφωνοι Καλυβιώτες που είχαν χτήματα στην Ανάβυσσο μας έβριζαν Τούρκους. Θέλαμε ένα τσαμπί σταφύλι να δροσιστούμε και δε μας έδιναν [...].

Από το 1926 ως το 1927 ζευγαρίζαμε στους ελαιώνες του Μελισουργού. Το 1928 ο τσιφλικούχος αυτός μας απαγόρευσε την καλλιέργεια. Διαμαρτυρηθήκαμε όλοι με τα γυναικόπαιδα μαζί. Ο τσιφλικούχος έφερε χωροφύλακες από το Λαύριο και το Κορωπί και μας χτύπησαν. Μ' έβαλαν κι εμένα φυλακή.

Αρχείο Προφορικής Παράδοσης Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, φάκελος 230.

### 3. ΑΣΚΗΣΕΙΣ - ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Κατά μια εκτίμηση, η Ελλάδα χωρίς τους πρόσφυγες θα ήταν σήμερα μια άλλη χώρα. Συμφωνείτε ή διαφωνείτε; Να τεκμηριώσετε τη θέση σας.
2. Αφού μελετήσετε τις πηγές 1 και 2, να καταγράψετε και να σχολιάσετε τους παράγοντες έντασης μεταξύ γηγενών και προσφύγων όπως παρουσιάζονται στα κείμενα.
3. Διαθεματική δραστηριότητα: Πρόσφυγες και ρεμπέτικο τραγούδι.

#### Ολοκληρώνοντας το κεφάλαιο θυμόμαστε ότι.

- Το 1929 ξέσπασε στις ΗΠΑ οικονομική κρίση που έπληξε σχεδόν όλο τον κόσμο
- Η κρίση οδήγησε πολλούς στην αναζήτηση εναλλακτικών λύσεων πολιτικής οργάνωσης
- Μια από αυτές ήταν το καθεστώς που οικοδομούνταν στη Σοβιετική Ένωση
- Μια άλλη ήταν τα καθεστώτα φασιστικού τύπου (Ιταλία, Γερμανία)
- Στην Ελλάδα η νεαρή δημοκρατία (1924) ανατράπηκε το 1935 (Παλινόρθωση)
- Οι πρόσφυγες έδωσαν στην Ελλάδα σημαντικές δυνατότητες ανάπτυξης.

### 4. ΠΗΓΕΣ ΤΟΥ ΕΙΚΟΝΙΣΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ ΕΙΝΑΙ:

- *Ιστορία του ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977/1998.
- *Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1992.
- *Παγκόσμια Ιστορία, Time Life*, Καπόπουλος, Αθήνα, 1993.
- *Ελληνική Τέχνη*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1996.
- *Εγκυκλοπαίδεια Grand Larousse*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2001.
- *Η Μεγάλη Ιστορία του 20<sup>ου</sup> αιώνα*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2002.
- *Ιστορία του νέου ελληνισμού*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003.

## **Ιστορία της Γ΄ Λυκείου & Δ΄ Εσπερινού Λυκείου «Ιστορία του Νεότερου και του σύγχρονου κόσμου (από το 1815 έως σήμερα) Γενικής Παιδείας**

### 1. ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το εγχειρίδιο αυτό επιδιώκει να προσεγγίσει τα διεθνή γεγονότα της νεότερης και σύγχρονης εποχής με τρόπο συστηματικό και αντικειμενικό, μακριά από αισθήματα φανατισμού ή μισαλλοδοξίας. Η ελληνική ιστορία εξετάζεται ενταγμένη στο ευρύτερο πλαίσιο της παγκόσμιας ιστορίας και ειδικά της ευρωπαϊκής, της οποίας και αποτελεί οργανικό τμήμα. Το κείμενο του εγχειριδίου έχει συνταχθεί με κοινή ευθύνη όλων των συγγραφέων. Ειδικότερα, εντούτοις, έχουν επιληφθεί της συγγραφής των κεφαλαίων που αφορούν την

περίοδο έως τη συνολογήση της Συνθήκης της Λωζάννης (Κεφ. Α-Γ) ο Ιωάννης Κολιόπουλος, έως τη λήξη του Β' Παγκόσμιου Πολέμου (Κεφ. Δ-Ε) ο Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, του αντίστοιχου που αφορά τη μεταπολεμική περίοδο (Κεφ. Στ) ο Ευάνθης Χατζηβασιλείου. Οι πολιτιστικές εξελίξεις (Κεφ. Ζ) αποτέλεσαν αντικείμενο της συγγραφικής ενασχόλησης της Χάριτος Σχολινάκη. Η σύνθεση του ιστορικού και παιδαγωγικού υλικού που εντάχθηκε στο βιβλίο του καθηγητή αποτέλεσε αντικείμενο φροντίδας του Θεόδωρου Νημά.

Οι συγγραφείς

## **2. ΠΗΓΕΣ ΤΟΥ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΟΥ ΥΛΙΚΟΥ**

Αδάμ, Αιγόκερος, Αλεξάνδρεια, Βάνιας, Γνώση, DeAgostini Hellas, Εκδοτική Αθηνών Εκδοτική Ελλάδος Ελληνικά Γράμματα Επιλογή/ Θύραθεν, Ερίνη, Θεοδώρου Α. ,Καστανιώτης, Κέδρος Kopemann/ Ελευθερουδάκης, Κωστόπουλος Κ., Μαλλιάρης-Παιδεία, Μανιατέας, Μέλισσα, Νεφέλη, Παπαδήμα, Πάπυρος, Παρατηρητής, Πατάκης, Περισκόπιο, Πλέθρον, Ποταμός, Πυρσός, Σαββάλας, Ταξιδευτής, Τυπωθήτω - Γ.Δ. Δαρδανός, Τροχαλία, University Studio Press, Υποδομή, Φιλιππίδης, Φυτράκης- Τύπος, Hachette Education, Klett, Oxford University Press, Stadium Printing House

Επίσης εικόνες αντλήθηκαν από τις εφημερίδες «Η Καθημερινή», «Το Βήμα», «Το Έθνος», «Η Ημερησία», καθώς και από εκδόσεις της Βουλής των Ελλήνων, της Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς, του Γενικού Επιτελείου Αεροπορίας - Υπηρεσίας Ιστορίας Πολεμικής Αεροπορίας, του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, του Ιδρύματος Ν.Π. Γουλανδρή, του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου της Ελλάδος και του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος, του Μουσείου Μπενάκη και του ΟΕΔΒ.

## **3. Εισαγωγικό κείμενο στο Κεφάλαιο Ζ': Πνευματικά και καλλιτεχνικά ρεύματα από την περίοδο του ρομαντισμού έως τις αρχές του 21ου αιώνα (σ. 167)**

Η ιστορική πραγματικότητα, όπως εξελίχθηκε από τον 19ο αιώνα με επίκεντρο αρχικά την Ευρώπη και σημείο αναφοράς τη δεύτερη φάση της Βιομηχανικής Επανάστασης, αποτέλεσε τη βάση για τη διαμόρφωση νέων συνθηκών στην κοινωνική, πολιτική και οικονομική ζωή, που επηρέασαν καθοριστικά την πολιτιστική φυσιογνωμία των λαών. Οι θεαματικές εξελίξεις στον χώρο της επιστήμης και της τεχνολογίας σφράγισαν τον 19ο αιώνα, βελτιώνοντας σημαντικά τις συνθήκες ζωής των ευρύτερων λαϊκών μαζών. Ο φιλοσοφικός στοχασμός και τα μεγάλα κινήματα της τέχνης, όπως ο ρομαντισμός και ο ρεαλισμός, αποτύπωναν τα οράματα των λαών που αγωνίζονταν για την εθνική τους αποκατάσταση, τους αγώνες των κοινωνικών ομάδων για την κατοχύρωση των δικαιωμάτων τους και τις αισθητικές αξίες της εποχής τους. Προς το τέλος του 19ου αιώνα, η τέχνη δεχόταν ήδη τα πρώτα μηνύματα του μοντερνισμού για ρήξη με το παρελθόν και ανατροπή των καθιερωμένων αξιών. Στον 20ό αιώνα οι μεγάλες επιστημονικές ανακαλύψεις, από τη δομή του ατόμου έως την εξερεύνηση

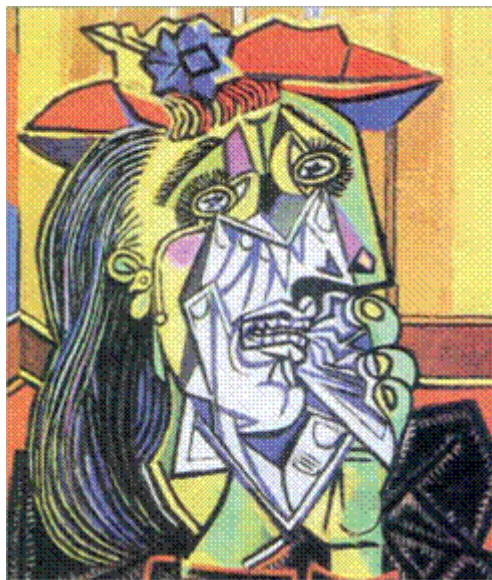
του Διαστήματος και από την αποκρυπτογράφηση του κώδικα της ζωής έως την πλήρη απελευθέρωση της επικοινωνίας, έλυσαν πολλά από τα προβλήματα της ανθρωπότητας, ενώ παράλληλα οι λαοί βίωσαν δύο Παγκόσμιους Πολέμους με εκατομμύρια νεκρούς, πάμπολλες τοπικές συγκρούσεις, διωγμούς και εθνικές τραγωδίες. Τα προβλήματα της ανθρώπινης ύπαρξης, της σύγχρονης κοινωνίας και της επικοινωνίας στον βιομηχανικό κόσμο δημιουργούσαν νέους προσανατολισμούς στη φιλοσοφική σκέψη και την καλλιτεχνική δημιουργία. Η τέχνη συνέχισε, σε όλες τις μορφές της, την περιπέτεια του μοντερνισμού και των συνεχών ρήξεων με το παρελθόν, την αναζήτηση της αλήθειας και της ουσίας των μορφών, ενώ η μαζική κουλτούρα απέκτησε διαστάσεις παγκόσμιου κοινωνικού φαινομένου, ιδίως μεταξύ των νέων. Στους δύο αυτούς αιώνες ο νεοελληνικός πολιτισμός διαμόρφωσε σταδιακά τον εθνικό του χαρακτήρα με βάση τον ευρωπαϊκό προσανατολισμό του, αλλά και τα διαχρονικά και γόνιμα στοιχεία της παράδοσής του.

## 5. Αντιπροσωπευτικό εικονιστικό υλικό

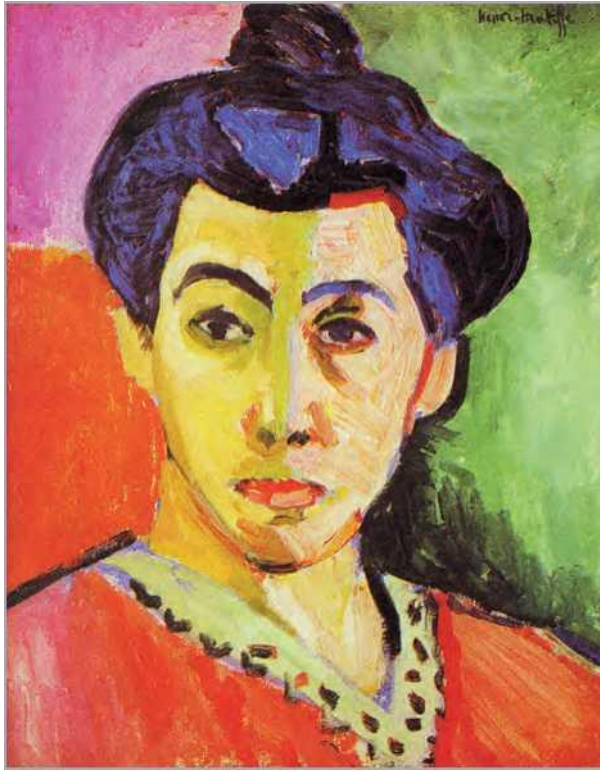


(σ.184)

Νικόλαος Γύζης (1842-1901), «Τα αρραβωνιάσματα», 1,03X1,55 μ., Εθνική Πινακοθήκη και Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα. Το παλιό έθιμο της Τουρκοκρατίας να αρραβωνιάζουν τα παιδιά σε μικρή ηλικία γίνεται η αφορμή να στηθεί, με μεγάλη συνθετική ικανότητα και εκφραστικό πλούτο, μια σκηνή που δεν περιορίζεται σε ηθογραφική αποτύπωση του περιστατικού. Τα πρόσωπα, οι εκφράσεις, οι χειρονομίες, η της σκηνής αποκτούν διαχρονική δύναμη παραμένοντας και σήμερα ζωντανά και οικεία.



Πάμπλο Πικάσο (Pablo Picasso, 1881-1973), «Γυναίκα που κλαίει», 1937, 0,55X0,46 μ., Συλλογή Πενρόουζ, Λονδίνο. Το σπαρακτικό κλάμα της γυναίκας, ο πόνος και η απελπισία της αποδίδονται με γεωμετρικά σχήματα που κατατεμαχίζουν τραγικά το πρόσωπό της, σύμφωνα με τις επιταγές του κυβισμού. Έχει λεχθεί ότι όλα τα δάκρυα και οι λυγμοί των θυμάτων κάθε βάρβαρης καταπίεσης έχουν αποτυπωθεί στα παραμορφωμένα χαρακτηριστικά αυτής της γυναίκας. (σ. 194)



Ανρί Ματίς (Henri Matisse, 1869-1954) «Η κυρία Ματίς», προσωπογραφία με πράσινη γραμμή, 1905, 0,40X0,32 μ., Μουσείο Καλών Τεχνών, Κοπεγχάγη. Σε αυτή την προσωπογραφία, που αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα φοβιστικής αντίληψης, η ρυθμικότητα και η αρμονία των τολμηρών χρωμάτων, τα έντονα περιγράμματα και η σύνθεση δεν αποσκοπούν στο να περιγράψουν με ακρίβεια το πρόσωπο μιας συγκεκριμένης γυναίκας, αλλά να αποτυπώσουν την εσωτερική αλήθεια και τα συναισθήματα που προκαλεί η επιβλητική και ανήσυχη έκφρασή της. (σ. 193).

### **Ιστορικές Πηγές (σ. 230).**

#### **Μίκης Θεοδωράκης: Ο συνθέτης-ποταμός**

«Ο Μίκης Θεοδωράκης είναι ένας ποταμός. Πλούσιος και χειμαρρώδης και στον χαρακτήρα και στο μπόι και στο έργο και στα αισθήματα και στην καθημερινή του έκφραση. Αυτό φαίνεται από τον τρόπο που διευθύνει μια ορχήστρα. Με ανοιχτά τα χέρια, σαν φτερά μεγάλου πουλιού, με ορμή στον ρυθμό και στις χειρονομίες. Συνεπαίρνει με τις κινήσεις του, το ίδιο αποφασιστικά όσο και με τη μουσική του και με τον τρόπο που ερμηνεύει τα τραγούδια του. Ακόμα και με τον όγκο του, σε οποιοδήποτε θέμα. Όλα βγαίνουν εκ βαθέων. Θα προσπαθήσω να μπω σε αυτόν τον ποταμό, αλλά μου είναι αδύνατο να εντοπίσω τις πηγές του, γιατί χάνονται στο βάθος του χρόνου, αυτού του μακρότατου σε αιώνες και περιπέτειες χρόνου, στη ροή του οποίου ο Έλληνας έχει διαμορφώσει την πολύπλευρη έκφραση του πολιτιστικού του βίου. Έχει απόηχους της αρχαιότητας και στοιχεία απ' τον βυζαντινό πλούτο, χυμούς της δημοτικής μουσικής και πενιές ρεμπέτικου τραγουδιού. Δεμένα όλα σε ένα διαχρονικό σύνολο, καθρέφτης της ψυχής ενός λαού. Αλλά ούτε και οι εκβολές αυτού του ποταμού είναι ορατές. Ο συνθέτης είναι ατελεύτητος. Ακούραστος πάντα, ανανεωμένος συνέχεια, πηγαίος και μελωδικός, ακόμα κι όταν διαμαρτύρεται, πληθωρικός και ευρηματικός, βρίσκεται

συνεχώς στο προσκήνιο. Είναι απρόβλεπτος στη συχνότητα, την έκταση, τη μορφή και το περιεχόμενο της καλλιτεχνικής του δημιουργίας».

Κώστας Σερέζης, Μίκης Θεοδωράκης, ο Οικουμενικός, Καστανιώτης, Αθήνα 2001, σ. 23-24.



### Ερωτήσεις

1. Να αναφέρετε μερικές από τις σημαντικότερες επιστημονικές ανακαλύψεις του 20ού αιώνα που οδήγησαν τον άνθρωπο να αναθεωρήσει ριζικά τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόταν μέχρι τότε τον κόσμο και τη ζωή.
2. Ποιοι παράγοντες ευνόησαν τη διαμόρφωση της μαζικής κουλτούρας και ποιοι τομείς της κοινωνικής και της πολιτιστικής κυρίως ζωής επηρεάστηκαν περισσότερο από αυτήν;
3. Γιατί ο μοντερνισμός θεωρείται ότι αποτέλεσε μια επαναστατική δύναμη για την τέχνη του 20ού αιώνα; (σ. 210).

## **Το σχολικό εγχειρίδιο της Γ΄ Λυκείου «Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας», Γ΄ Γενικού Λυκείου- Ομάδας Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών.**

### **1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ: ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 19<sup>Ο</sup> ΑΙΩΝΑ**

Στη διάρκεια της Επανάστασης του 1821 σημειώθηκαν μετακινήσεις ελληνικών πληθυσμών από διάφορα μέρη της Οθωμανικής αυτοκρατορίας προς την επαναστατημένη Ελλάδα. Οι ομαδικές αυτές μεταναστεύσεις μπορεί να θεωρηθούν αφετηρία του προσφυγικού ζητήματος. Η Μικρά Ασία, ο ελλαδικός ηπειρωτικός χώρος και τα νησιά του Αιγαίου αποτέλεσαν τους χώρους προέλευσης των μεταναστευτικών ρευμάτων. Τη μικρασιατική μετανάστευση προκάλεσε το κλίμα ανασφάλειας και φόβου που επικράτησε εκεί μετά τις τρομοκρατικές ενέργειες των Τούρκων, που είχαν σκοπό να προλάβουν εξεγέρσεις των Ελλήνων κατοίκων, όσο καιρό διαρκούσε η Επανάσταση στην κυρίως Ελλάδα. Δεν εντάσσονταν όμως οι ενέργειες αυτές σ' ένα γενικότερο σχέδιο εκρίζωσης του ελληνικού στοιχείου, όπως συνέβη κατά την περίοδο 1914-1922. Το προσφυγικό ρεύμα από την ηπειρωτική χώρα και το Αιγαίο ήταν συνέπεια της αποτυχίας του απελευθερωτικού κινήματος στις περιοχές αυτές. Για τις προσφυγικές αυτές μετακινήσεις οι ιστορικές πηγές είναι πολύ περιορισμένες, γιατί οι ιστοριογράφοι και οι περιηγητές της εποχής ασχολήθηκαν κυρίως με τα πολιτικά και στρατιωτικά γεγονότα του Αγώνα. Η σημασία τους όμως ήταν πολύπλευρη για την ιστορία του τόπου: διαμόρφωσαν το δημογραφικό χάρτη της ανεξάρτητης Ελλάδας και συνετέλεσαν στη γνωριμία και την πνευματική αλληλεπίδραση των Ελλήνων μεταξύ τους. Έτσι, η διαδικασία συγκέντρωσης και συγχώνευσης των ελληνικών πληθυσμών, σε αντίθεση με το γεωγραφικό κατακερματισμό τους στα χρόνια της τουρκοκρατίας, βοήθησε στη συγκρότηση του νέου ελληνικού κράτους.(σ. 116)

### **2. ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 20<sup>Ο</sup> ΑΙΩΝΑ ΕΙΣΑΓΩΓΗ**

Ο αριθμός των προσφύγων, οι οποίοι κατέφυγαν στην Ελλάδα κατά το 19ο αιώνα, δεν ήταν πολύ μεγάλος. Αντίθετα, τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα τα κύματα των προσφύγων που έφθαναν στην Ελλάδα ήταν συχνότερα και πολυαριθμότερα. Αιτία ήταν οι πολεμικές συγκρούσεις και η εχθρότητα μεταξύ των κρατών της Βαλκανικής χερσονήσου, ως συνέπεια του γενικότερου ανταγωνισμού στην περιοχή. Αποκορύφωμα στην όλη κίνηση των πληθυσμών αποτέλεσε ο ξεριζωμός του Ελληνισμού της Μικράς Ασίας και της Ανατολικής Θράκης το 1922. Ο με-γάλος αριθμός των προσφύγων και ο οριστικός χαρακτήρας που πήρε η εκδίωξη από τις πατρογονικές εστίες ανάγκασε την ελληνική πολιτεία να λάβει συστηματικότερα μέτρα για την περίθαλψη και την αποκατάστασή τους στη νέα πατρίδα.



Οι πρώτοι Έλληνες που πέρασαν μαζικά τα σύνορα τον 20ό αιώνα ήταν κάτοικοι της Ανατολικής Ρωμυλίας, περιοχής της Βουλγαρίας με σημαντικό ελληνικό πληθυσμό. Η αναγκαστική μετανάστευση στην Ελλάδα το 1906 ήταν συνέπεια των βιαιοπραγιών των Βουλγάρων, εξαιτίας του ανταγωνισμού Ελλάδας-Βουλγαρίας για επικράτηση στην υπό οθωμανική κυριαρχία Μακεδονία (Μακεδονικός Αγώνας). Τον ίδιο χρόνο Έλληνες κάτοικοι της Ρουμανίας απελάθηκαν, λόγω της έξαρσης που γνώριζε την ίδια εποχή το Κουτσοβλαχικό ζήτημα, το οποίο επηρέαζε τις σχέσεις Ελλάδας-Ρουμανίας.

Μετά την υπογραφή της συνθήκης του Βουκουρεστίου τον Αύγουστο του 1913, με την οποία τερματίζονταν οι Βαλκανικοί πόλεμοι, Έλληνες από τη Βουλγαρία, καθώς και από τη Δυτική Θράκη και το τμήμα της Ανατολικής Μακεδονίας, που είχαν κατακυρωθεί στη Βουλγαρία, καθώς και από περιοχές που είχαν παραχωρηθεί στη Σερβία, έφθασαν στην Ελλάδα. Την εποχή αυτή έφθασε και το πρώτο μεταναστευτικό ρεύμα από τη Ρωσία. Έλληνες της περιοχής του Καυκάσου, με την αναγγελία της προσάρτησης της εύφορης Μακεδονίας, άρχισαν να μεταναστεύουν στην Ελλάδα, με την ελπίδα ότι θα τους παραχωρούσαν γη. Κάποιοι απ' αυτούς κατόρθωσαν να εγκατασταθούν στην Κεντρική Μακεδονία. Το μεταναστευτικό ρεύμα αναχαιτίστηκε με επέμβαση της ελληνικής κυβέρνησης.

### **Ιστορική Πηγή (σ.118).**

#### **3. ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΑΠΟ ΤΙΣ ΚΥΔΩΝΙΕΣ ΚΑΙ ΤΑ ΜΟΣΧΟΝΗΣΙΑ ΠΡΟΣ ΤΟ ΒΟΥΛΕΥΤΙΚΟ**

«Οι εν Αιγίνη πρόσφυγες Κυδωνιείς προς το Βουλευτικόν

Προστρέχομεν λοιπόν υπό την σκέπην της φιλευσπλάχνου μητρός μας και θερμοίς δακρύοις παρακαλούμεν ελέω όμματι να επιβλέψη εις τας απείρους δυστυχίας μας ηξέρει καλώς ότι είμεθα άνθρωποι χωρίς πατρίδα, χωρίς υποστατικά, χωρίς οσπήτιον, χωρίς ένδυμα, αν με το μικρότατον και ψευδές εμπόριόν μας, ή με τα μικρά μας πλοία κερδίσωμεν μικρόν τι κέρδος, πού τάχα πρώτον να το δώσωμεν; εις τροφήν των παιδών και γυναικών; εις ενδύματα; εις ενοίκιον; ή εις άλλα καθημερινά αναγκαία; λάβετε λοιπόν, λάβετε την ενδεχομένην δι' ημάς υπεράσπισιν, ελευθερώσατέ μας από τας των Αι γινητών πολλάς καταχρήσεις, επιτάξατε αυτούς να απέχωσι του λοιπού από ημάς και να μη μας ζητούσιν ό,τι θέλει το κέφι των...

**1825 Σεπτεμβρίου 29, εν Αιγίνη.**

**Οι εν Αιγίνη παροικούντες Κυδωνιείς και Μοσχονησιώται οι ευπειθέστατοι πατριώται».**

Η πολυπολιτισμική κοινωνία είναι μια πραγματικότητα. Η συνύπαρξη και η συμβίωση διαφορετικών πολιτισμών στον ίδιο χώρο δεν είναι κάτι καινούριο, είναι φαινόμενο παλαιό όσο και η ανθρωπότητα και αποτέλεσμα των πληθυσμιακών μετακινήσεων. Τα κοινωνικά και πολιτικά προβλήματα τα οποία προκύπτουν από αυτές τις μετακινήσεις, γίνονται ολοένα και περισσότερο αντιληπτά και βιώνονται οξύτερα από τους ανθρώπους και τις κοινωνικές

ομάδες. Στα μεγάλα αστικά κέντρα και στις μικρές κοινότητες σε όλη την Ευρώπη, οι εκπαιδευτικοί όλων των βαθμίδων βιώνουν δια μέσω των μαθητών και των μαθητριών τους, τις αντιθέσεις, αντιφάσεις και ανακατατάξεις που συμβαίνουν στον κόσμο. Παιδιά τα οποία έχουν γεννηθεί σε άλλες χώρες, με μητρική γλώσσα διαφορετική από τη γλώσσα της χώρας που τους φιλοξενεί, με διαφορετικές συνήθειες και βιώματα, συνυπάρχουν στις σχολικές τάξεις με παιδιά που έχουν μεγαλώσει στη χώρα τους και συχνά υφίστανται διακρίσεις. Η μετανάστευση είναι ένα διαχρονικό φαινόμενο στην ανθρώπινη ιστορία. Ο άνθρωπος πάντα επιμειγνύοταν και μετακινούνταν προκειμένου να επιβιώσει.

